

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2013

1

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. www.eurozine.com

Paroda „Grafika. Nuo piešinio iki šešėlio“ gaivi, „skersvėjinga“; kuratorių pastangos uždegančios, palaikytinos; žiūrovai suintriguoti, „sumišę“, pikti; autoriai (kaip ir priklauso) nelaimingi dėl kritikos ir neteisingai išdalytų prizų, – rašo Jūratė Stauskaitė. Apie parodą skaitykite p. 35

Linās BLAŽIŪNAS
Mėnesienā kregždės
akimis Popierius, kalio
permanganatas, citrinos
rūgštis, tušinukas

Kultūros ir meno
mėnesinis žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIUTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dailininkas) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Dalia MEČKAUSKAITĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Vytautas BERENIS
Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS
Liana RUOKYTĖ
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Problemos ir idėjos

Ekonomika, geopolitika ir pasaulio sisteminė krizė. *Su Immanueliu Wallersteinu kalbasi
Almantas Samalavičius* / 2

Apie atminties selektyvumą ir „maišytų populiacijų“ būrius. *Su Zygmuntu Baumanu kalbasi
Tomas Kavaliauskas* / 6

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Aivaras STEPUKONIS. Vertimas kaip tarpkultūrinė saviprata. *Hermeneutiniai svetimybės file
spąstai* / 11

Nuomonės apie nuomones

Liudvika POČIŪNIENĖ. Kaip peliuko Mikio apsaugos aktas tapo girnapuse kūrėjams po
kaklu / 18

Rimantas VANAGAS. Laškas redakcijai / 22

Kūryba ir kūrėjai

Apie istorines iliuzijas ir skardinės spardymą patvory. *Su kompozitoriumi Osvaldu Balakausku
kalbasi Rūta Gaidamavičiūtė* / 23

Zita ČEPAITĖ. Laimingas, išmestas į pasaulį. *Jono Meko dabartis Londone ir kitur* / 26

Goda DAPŠYTĖ. Klausimai be adresato „Katedros“ tema / 29

Kęstutis ŠAPOKA. Vilties žvaigždė. *Lino Giedrimo drožinių ir pastelijų paroda Akademijos
galerijoje* / 33

Jūratė STAUSKAITĖ. Grafikos fronte kažkas naujo? *Pastabos apie parodą „Grafika. Nuo piešinio
iki šešėlio“* / 35

Inga Dargužytė: „Mes žinomi arba net nežinomi tik čia“ / 41

Bernadeta PETRAUSKYTĖ. Eilėraščiai / 45

Kęstutis ŠAPOKA. Pragariškas ir fatališkas buities tirštis. *Aušros Barzdukaitės-Vaitkūnienės tapyba* / 47

Lijana ŠATAVIČIUTĖ. Feliksas Jakubauskas: švytėjimai / 49

Kristina STANČIENĖ. Trauminės patirties vaizdiniai Šejlos Kamerič kūryboje / 51

Audronė GIRDZIJAUSKAITĖ. Lietuvių poezijos įvaizdžiai Vitalijaus Mazūro metaforų teatre / 54

Man patinka jausti kruviną scenos nuovargį. *Su choreografu Ferencu Feheriu kalbasi Edita
Grudzinskaitė* / 59

Istorijos puslapiai

Vasilijus SAFRONOVAS. Ar Lietuva jau suprato, ką jai reiškia turėti Klaipėdą? / 63

Virgilijus ČEPAITIS. Lietuva ir Sąjūdis Helsinkio procese. *ESB konferencija Kopenhagoje
1990-aisiais* / 70

Kelionė kaip intelektualinis nuotykis

Almantas SAMALAVIČIUS. Dvi spalvos: oranžinė ir geltona. *Teravados budizmo relikvai Laose* / 75

Apie knygas

Tieskime rankas per istoriją. *Su Ellen Cassedy apie jos knygą „Mes esame čia: Atsiminimai apie
Lietuvos Holokaustą“ kalbasi Gražina Slavėnienė* / 82

Dalius JONKUS. Fenomenologinės ir meninės pasaulio patirties paralelės / 90

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Redundancija / 94

Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Aušra BARZDUKAITĖ-VAITKŪNIENĖ. Išdulkintas kilimas. 2012. Drobė, aliejus,
emalis; 140x200 Vidmanto Ilčiuko reprodukcija

4 p.: Inga DARGUŽYTĖ. Iš ciklo „Karelija“. 2011. Gilioji spauda; 29x49

EKONOMIKA, GEOPOLITIKA IR PASAULIO SISTEMINĖ KRIZĖ

Su Immanueliu WALLERSTEINU kalbasi Almantas SAMALAVIČIUS

Profesorius Immanuelis Wallersteinas yra vienas iškiliausių socialinių mąstytojų, pasaulio sistemų analizės paradigmos kūrėjas. Baigęs Kolumbijos universitetą, studijavo Meksikos ir Prancūzijos universitetuose, tyrinėjo Afrikos socialines struktūras. Išleido daugiau kaip trisdešimt stambios apimties veikalų, padariusių įtaką sociologijai, politinei ekonomikai, kitiems socialiniams mokslams. Tarp jų – fundamentalus keturių tomų veikalas „Moderniosios pasaulio sistemos“ (1974, 1980, 1989, 2011), rengia dar 2 tomus, „Modernioji pasaulio sistema ilgalaikėje perspektyvoje“, „Kapitalistinė pasaulio ekonomika“, „Istorinis kapitalizmas“, „Geopolitika ir geokultūra“, „Europinis universalumas: galios retorika“, „Utopistika“ ir kt., paskelbė daugybę straipsnių viso pasaulio žurnaluose.

Ilgą laiką dirbo Kanados McGillo, JAV Niujorko Binghamptono universiteto profesoriumi ir Fernando Braudelio ekonomikos, pasaulinių sistemų ir civilizacijos studijų tyrimų centro vadovu, 1994–1998 m. buvo pasaulinės sociologų asociacijos prezidentas, 1993–1995 m. vadovavo tarptautinei Gulbenkiano fondo komisijai, rengusiai pranešimą apie socialinių mokslų rekonstrukcijos perspektyvas. Šiuo metu yra Jeilio universiteto vyresnysis mokslo darbuotojas, kasmet išleidžia po naują tyrimų knygą.

Su profesoriumi Wallersteinu kalbėjomės apie dabartinio ekonomikos „režimo“ pasekmes ir perspektyvas, apie Europos ateitį kintančioje geopolitinėje pasaulio struktūroje, apie ilgalaikę sistemine krizę, keliančią vis daugiau ekonominių ir socialinių problemų.

Almantas Samalavičius. *Prieš du dešimtmečius, kai Rytų Europa politinius, socialinius ir ekonominius savo mechanizmus pradėjo „derinti“ prie Vakarų kapitalistinės ekonomikos ir liberaliosios demokratijos, knygoje „Geopolitika ir geokultūra“ rašėte: „Klaidingos išvados yra daromos (eks)komunistiniame pasaulyje, kur rinkos magija keičia planavimo magiją, tačiau rinka tikrai netaps efektyvesniu ekonominės gerovės mechanizmu, negu buvo planavimas, nes esminius ekonominius sunkumus lėmė (ir lemia) ne vidiniai ekonominiai mechanizmai, bet struktūrinė tų šalių vieta kapitalistinio pasaulio ekonomikoje.“*

Išibėgėjus trečiam dešimtmečiui nuo komunizmo sistemos žlugimo, „rinkos magija“ atrodo kiek mažiau pergalingai, negu įsivaizdavo didžioji visuomenės dalis šlovingais

1989–1990 metais. Ar ir dabar manote, kad ribotą postsovietinės ekonomikos sėkmę lėmė Rytų Europos vieta pasaulio ekonomikos struktūroje?

Immanuel Wallerstein. Taip, fundamentalus paaiškinimas yra jų vieta pasaulio ekonomikos struktūroje. Su prantama, Rytų Europoje, kaip ir visur pasaulyje, esama variacijų, kurios priklauso nuo to, kaip konkrečios šalies vyriausybė susidoroja su iššūkiais. Dažnai pasitaiko, kad kuri nors šalis manevruoja geriau ir santykinai pataiso savo situaciją. Ryškus tokios elgsenos pavyzdys – Pietų Korėja. Septintajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje jos ekonomika veikusiai buvo silpnesnė negu Lenkijos ar netgi Lietuvos dešimtajame dešimtmetyje. Tačiau šiandien visi matome, kad Pietų Korėjos ekonomika veikia kur kas

geriau. Be abejo, tai lėmė protingi vyriausybės sprendimai. Tačiau tai susiję ir su geopolitine jos padėtimi, su Jungtinių Valstijų interesais, į kuriuos korėjiečiai atsižvelgė ir jų šalis įsitvirtino, nes jai buvo leista daryti dalykus, kurių JAV niekam neleido niekur kitur pasaulyje.

Esminis dalykas tas, kad bet kuriuo metu pakanka erdvės tik keletui šalių (iš viso ilgo valstybių sąrašo) pataisyti ekonominei savo situacijai. Rytų Europa, o ypač dešimtojo dešimtmečio trijulė – Lenkija, Vengrija ir Čekija – manė, kad taps vienomis iš to „nedaugelio“. Ir suklydo.

Knygoje „Antisisteminiai sąjūdžiai“, kurią parašė su Giovanni'u Arrighi'u ir Terence'u Hopkinsu, teigėte, kad „buvo tik dvi pasaulinės revoliucijos. Viena įvyko 1848 metais. Kita – 1968-aisiais.“ Tačiau dauguma žmonių Rytų Europoje, o tam tikru mastu ir kitose Europos dalyse mano, kad esminiai istoriniai virsmai buvo „aksoinės revoliucijos“, vykusios 1989–1990 metais, bent jau jei kalbame apie XX a., nes tada baigėsi Šaltasis karas ir dvipolė priešprieša, atsiradusi po Antrojo pasaulinio karo. Šie įvykiai didžiąją Rytų Europos dalį sugrąžino į rinkos ekonomiką, į liberaliąją demokratiją. Nepriklausomybę atgavusios šalys tapo Europos Sąjungos narėmis. Kodėl manote, kad šie įvykiai neprilygsta 1968-ųjų revoliucijai?

Arrighi's, Hopkinsas ir aš parašėme bendrą straipsnį, kuris pasirodė netrukus po to, kai buvo išleisti „Antisisteminiai sąjūdžiai“. Tas straipsnis vadinasi „1989-ieji: 1968-ųjų tęsinys“ (Review, 2, 1992 pavasaris, p. 221–242). Po atidžios analizės, kaip klostėsi situacija Rytų Europoje ir SSRS prieš 1989-uosius ir po jų, mums tapo aiški paralelė su 1968-ųjų įvykiais, mes teigėme, kad tai pasaulinės 1968-ųjų revoliucijos tąsa. Pastaruoju metu bandžiau parodyti, kaip vadinamasis arabų pavasaris tęsia 1968-ųjų revoliucijos pradėtus procesus (žr. „Arabų pavasario prieštaros“. Al Jazeera, 2011 m. lapkričio 14 d.). Ji dar nesibaigė. Nuožmiausi jos oponentai yra, pavyzdžiui, Nicolas Sarkozy, kuris tai suvokė ir ėmė grumtis, kad šis paveldas būtų sunaikintas. Būtent kairiosios pakraipos ir kairės centro atstovai nepakankamai vertina jos svarbą.

Grįžtant prie jūsų teiginio, kad 1989-ieji „padarė galą“ Šaltajam karui ir nutraukė bipoliarinę priešpriešą, kuri tęsėsi nuo 1945 metų, tam tikru laipsniu jis yra teisingas.

Tačiau būtent šiuo atžvilgiu tai tapo Jungtinių Valstijų tragedija. Manyta, kad Šaltasis karas tęsis amžinai. Prisiimkime, kad iki pat pabaigos šis karas buvo šaltasis. Tai reiškia, kad tarp abiejų priešininkių – Jungtinių Valstijų ir Sovietų Sąjungos – nebuvo rimtos karinės konfrontacijos. Nuo tada Jungtinės Valstijos deda pastangas, kad susikurtų alternatyvų „priešą“. Tačiau, reikia pastebėti, daro tai nesėkmingai, taip spartinamas Valstijų smukimas (apie tai rašiau knygoje „Amerikietiškos galios smukimas: JAV chaotiškame pasaulyje“, 2003).

Galiausiai tai atvedė Rytų Europą į vis labiau rinkos ekonomiką (ne į rinkos, bet į vis labiau rinkos ekonomiką). Tai atvedė Rytų Europą į Europos Sąjungą ir daugiapartinę parlamentinę sistemą. Tačiau mums dar teks įsitikinti, ar visa tai yra pastovu. Šiems pokyčiams šiandien grasinama iš visų pusių. Pavyzdžiui, pažiūrėkime, kas vyksta Vengrijoje, kuri buvo „liberalių“ permainų po 1989-ųjų žvaigždė.

Vienas iš pastarosios ekonomikos krizės padarinių – nusi-vylimas dėl kapitalistinės ekonomikos perspektyvų. Vadina-moji „naujosios ekonomikos“ idėja, regis, įgyja vis daugiau šalininkų. Ką manote apie besitęsiančios krizės pamokas? Kaip ši krizė paveiks pasaulio raidą?

„Naujosios ekonomikos“ sąvoka, suprantama, yra labai miglota. Tačiau besitęsianti pasaulio ekonominė krizė yra labai reali. Iš tikrųjų apie tai rašau ne keletą, bet ištisus keturiasdešimt metų. Manau, kad istorinė sistema, kurioje gyvename ir gyvenome ištisus penkis šimtus metų – modernioji pasaulio sistema, paremta kapitalistine ekonomika, yra apimta struktūrinės krizės, kuri tęsis dar dvidešimt ar keturiasdešimt metų. Daug kartų aiškinau jos detales. Neblogą mano analizės santrauką galima rasti tekste „Struktūrinės krizės“ (New Left Review, No 62, 2010 m. kovas–balandis, p. 133–142).

Esminis dalykas tas, kad visos sistemos (pradedant visata kaip visuma, baigiant mažiausiomis nano sistemomis) patiria tris raidos etapus: jos pradeda gyvuoti, kurį laiką „normaliai“ gyvena, sukuria ir suvaržo savo pačių sukurtas institucijas, bet ateina momentas, kai jų raidos kryptys praranda pusiausvyrą ir išsišakoja (vyksta struktūrinė krizė). Struktūrinių krizių įveikti neįmanoma. Egzistuojanti sistema negali išlikti. Tuo laikotarpiu prasideda chaotiški svy-

ravimai visose sferose. Vyksta nuožmi politinė kova dėl to, kuri alternatyva (atsišakojimo kryptis) įsigalės pasaulyje.

Abi alternatyvas galima atvirai įvardyti. Viena nori pakeisti kapitalizmą nekapitalistine, tačiau visus bjauriausius kapitalizmo bruožus – hierarchiją, išnaudojimą, poliarizaciją – išlaikančia sistema. Kita siekia sukurti tokią istorinę sistemą, kuri niekada neegzistavo ir kuri grindžiama reliatyvia demokratija ir reliatyvia lygybe.

Nėra jokių galimybių prognozuoti, kuri iš alternatyvų taps dominuojanti. Tai lems begalybė *nano* veiksmų, kuriuos nenutrūkstamai vykdo *nano* veikėjai *nano* momentų begalybėje. Tačiau kažkuriuo etapu įvyksta pokytis, nes proveržis yra neišvengiamas. Ir persikeliamą į naują istorinę sistemą arba sistemas.

Vienas iš pagrindinių asmenų, formavusių dabartinės Europos Sąjungos struktūrą, Jacquesas Delorsas ne per seniausią guodėsi, kad dabartiniais ES politikams labiausiai rūpi techniniai klausimai, jie stokoja ilgalaikės Europos Sąjungos ateities vizijos. Jo manymu, Europos atečiai verkiant reikia žmonių, kuriuos galėtume pavadinti „architektais“. Kaip Jūs, pasaulio sistemų teorijos kūrėjas, regite Europos ateitį? Ar manote, kad Europos Sąjunga turi daug galimybių tapti svaria ekonomine ir politine jėga, sistemai keičiantis?

Delorsas ištis yra teisingas, nerimaudamas, kad Europos politikams rūpi tik artimiausios ateities dilemos. Manau, jis kiek pernelyg kritiškas tiems, kurių ilgalaikės vizijos skiriasi nuo jo paties įsivaizdavimo. Ar Europos Sąjunga taps stipria ekonomine ir politine galia? Ji jau yra tokia. Ar jai pavyks sustiprėti per artimiausius dešimtmečius? Veikiausiai taip, bet nebūtinai. Europos Sąjungos stiprybė priklausys nuo geopolitinių sąjungų, kurias ji sugebės sudaryti, o šiandien tai labai atviras klausimas. Tačiau, suprantama, ES, kaip ir kiti geopolitinės galios centrai, yra atsidūrusi struktūrinės pasaulio sistemą kaip visumą apėmusios krizės epicentre. Ir jeigu, kaip sakiau anksčiau, naujoje pasaulio sistemoje atsidursime po keturiasdešimties metų, neturime jokio supratimo, ar tos struktūros, kurios egzistuoja dabar (ES, kontinentinės jos valstybės) apskritai dar egzistuos, o jei vis dėlto egzistuos, kokius institucinius vaidmenis jos atliks.

Tai, kas vyksta dabar – pavyzdžiui, ar Vokietija sutiks toliau skirti lėšų Graikijai ar kitai Europos Sąjungos narei, ar

liaudies maištai Portugalijoje užblokuos vyriausybės taupymo priemonės – yra labai, net gyvybiškai svarbu, tačiau praėjus penkiasdešimčiai metų tai bus gal tik neesminės išnašos profesionalių istorikų knygoje.

Daugelyje knygų ir straipsnių, regis, teigiate, kad „Amerikos amžius“ baigėsi, kad ilgalaikėje perspektyvoje naujos supergalios perims tą vaidmenį, kurį „ilgajame dvidešimtajame amžiuje“ (kaip jį nusakė Jūsų kolega Giovanni's Arighi's) vaidino JAV. Ar smarkiai naujų pasaulinių galių, tokių kaip Kinija, Indija, Brazilija ir t. t., iškilimas paveiks Europą, ypač jos Rytus? Kokį vaidmenį numatote Europos Sąjungai naujai besiformuojančioje pasaulinėje sistemoje?

„Naujų pasaulinių galių“ – jūs kalbate apie vadinamąjį BRICS [Brazilija (B), Rusija (R), Indija (I), Kinijos Liaudies Respublika (C) ir Pietų Afrikos Respublika (S) – red.] ir kai kuriuos kitus – iškilimas yra visiškai įprastas dalykas, žvelgiant iš pozicijos, kad kapitalistinė pasaulio ekonomika nuolat keičia kapitalo kaupimo centrus. Tai daro gana tiesioginį poveikį Jungtinėms Valstijoms ir Europos Sąjungai, ypač tuo atžvilgiu, kad šie „nauji“ centrai persiskirsto tiek turtus, tiek kapitalą. Kita vertus, lengva pernelyg sureikšminti tai, kas vyksta. Viena iš didžiausių problemų yra ta, kad šie nauji centrai neįveikia pasaulio sistemos struktūrinės krizės. Jie iš esmės ją tik dar labiau padidina vienu labai paprastu būdu. Jau pats jų dydis ir vidinis politinis spaudimas reiškia, kad pasaulio pridėtinė vertė perkeliama procentiškai didesniai gyventojų skaičiui nei kada nors anksčiau. Tai reiškia, kad sumažės dalykų, kuriuos gali nugriebti esantys pačiame viršuje. Tai daro sistemą jiems mažiau dosnią, todėl mažiau įdomią. Štai kodėl megakapitalistai šliejasi prie tų galių, kurios siekia kapitalizmą pakeisti kita sistema, suprantama, tokia, kokia jiems paranesnė.

Klausiate, kaip visa tai paveiks Rytų Europą? Labai tiesiogiai ir daugeliui nepriimtiniu būdu. Prognozuojau, kad per artimiausius dešimtmečius iškils Šiaurės Rytų Azija, sutelksianti į laisvą konfederacinę struktūrą susivienijusią Kiniją, susivienijusią Korėją ir Japoniją. Taip pat prognozuojau, kad šis Šiaurės Rytų Azijos darinys *de facto* sudarys aljansą su JAV. Atsiliepdamos į tai, Vakarų Europa ir Rusija pajus poreikį suartėti, kad ir kaip protestuotų (šie protestai dažniausiai bus ignoruojami) Rytų Europa (ar didesnė jos

dalis). Ar įmanoma įveikti gilų istorinį pyktį, tokį kaip, pavyzdžiui, tarp Japonijos ir Kinijos arba tokį, koks tvyro tarp Lenkijos ir Rusijos? Žinoma, jei tik susiklostys tinkamos aplinkybės. Ne per seniausiai Prancūzija ir Vokietija (o dar anksčiau – Anglija ir Ispanija) buvo nuožmios priešininės. Ar jos tebėra tokios?

Viename iš savo straipsnių, skirtų modernizacijai, kadaise teigėte, kad būsima pasaulio valdymo sistema bus grindžiama socialistiniu gamybos būdu. Komunizmo žlugimas sukompromitavo socializmo idėją, taigi nugalėjo globalus kapitalizmas. Kokia naujai atsirandančių ekonomikos paradigmų perspektyva? Gal dabartinė ekonomikos krizė įžiebs naują paradigmą, nesvarbu, kokių vardu ją vadintume?

Veikiausiai turite galvoje seniai rašytą straipsnį. Tokio žodyno jau nebevarčiau. Nemanau, kad socializmo idėja yra sukompromituota. Manau, kad ši sąvoka (taip pat kaip komunizmo ar socialdemokratijos terminai) tapo nebevertotina, nes prarado aiškią prasmę, be to, turi galybę jungčių su netikusiais režimais. Bet, kaip sakiau, viena iš atsišakojimo alternatyvų yra reliatyvios demokratijos ir reliatyvios lygybės režimas. Pabrėžiu, kad tokia sistema, mano požiūriu, niekada ir niekur anksčiau neegzistavo. Nežinome, kokio pobūdžio institucijos bus sukurtos, esant tokiai darbovare. Jei norite, vadinkite tai nauja paradigma, kodėl gi ne?

Kitas mano klausimas susijęs su socialinių mokslų ir universitetinio lavinimo perspektyvomis. Daugiau kaip prieš dešimtmetį vadovavote Gulbenkiano fondo komisijai, kuri buvo sudaryta socialinių mokslų restruktūrizacijai aptarti. Jūsų parengtas pranešimas buvo išverstas į daugelį kalbų ir sulaukė nemenko susidomėjimo. Ar po to, kai buvo paskelbtas šis pranešimas, įvyko kokių nors reikšmingesnių pokyčių? Ar komisijos parengtos gairės padėjo įveikti mentalinį ir institucinį paveldą, susijusį su specializacija ir kitomis Jūsų aptariamomis akademinėmis negandomis?

Mūsų pranešimas buvo išverstas į beveik trisdešimt kalbų, į beveik visas Europos kalbas (beje, ir į lietuvių). Jis buvo gyvai aptarinėjamas bent jau universitetų aplinkoje. Ar įvyko permainų? Nemanau, kad pats pranešimas būtų jas sukėlęs. Tačiau kintanti pasaulio situacija padarė esminį poveikį socialiniams mokslams kaip koncepcijai ir univer-

sitetams kaip institucijoms. Būtent tai mes ir numatėme. Žinojimo struktūrų krizė yra tiesioginis struktūrinės pasaulio sistemos krizės atspindys. Ji nulemta didesnės struktūrinės krizės ir padeda apibrėžti galimus didesnės struktūrinės krizės padarinius.

Bendras ekonominis spaudimas, sukėlęs asketizmą, žinoma, buvo žiauriai jaučiamas universitetuose, kurie atsiliopė į tai suprekindami vis daugiau universitetinės sistemos aspektų. Tai gali baigtis universitetinės sistemos žlugimu, tuo, ką esu pavadinęs universiteto sumokyklinimu – tai lems, kad iš universitetinės sistemos bus išstumta intelektualinė produkcija ir jos reproduktivumas.

Tuo pat metu esminis epistemologinis dalykas – „dviejų kultūrų“ susivienijimas į darnią epistemologinę darbovare – vyksta sparčiai, nors labai sumaištingai. Svarbus pokytis yra tai, kad socialiniai mokslai 1850–1950 metų laikotarpiu laikėsi atokiau nuo mūsų tarp mokslo ir humanitarikos, o dabar tiek mokslas, tiek humanitarika atsisuka į tai, ką vadinu viso žinojimo „socialiniu sumokslinimu“. Jis dar nėra galutinai įvykęs. Bet tai, kas jau vyksta, teikia vilčių.

Pastaraisiais metais Europoje sustiprėjo politinė nuostata privatizuoti aukštąjį mokslą. Daug kur tai sukėlė stiprų pasipriešinimą, net akademinio jaunimo neramumus. Kokia galia stumia idėją privatizuoti Europos universitetus ir visą aukštojo mokslo sistemą? Tokios pačios tendencijos jaučiamos ir Rytų Europoje, čia jos pristatomos netgi kaip panacėja. Ar visa tai susiję su ekonominės globalizacijos logika?

Universitetų privatizavimas (siekiant naudos) yra prasčiausia visa ko suprekinimo dalis, o toks nuo pat pradžių ir buvo kapitalistų tikslas. Tai, kas dedasi Rytų Europoje, vyksta absoliučiai visur. Regis, jau nurodžiau, kaip glaudžiai tai susiję su vadinamąja globalizacija. Tačiau ši struktūra labai trapi.

Studentai šioms pelno siekiančioms struktūroms moka nepagrįstai daug. Jie tikisi, kad gaus gerai apmokamus darbus. Bet taip nebus. Daugumai tai reiškia milžinišką skolą, kurią reikės mokėti visą gyvenimą. Jaunimas vis labiau ima ignoruoti šias struktūras, todėl daugeliui iš jų jau gresia bankrotas.

Dėkoju už pokalbį.

■

APIE ATMINTIES SELEKTYVUMĄ IR „MAIŠYTŲ POPULIACIJŲ“ BŪRIUS

Su knygų „Likvidi meilė“, „Vartojamas gyvenimas“, „Modernybė ir Holokaustas“ autoriumi, VDU garbės daktaru Zygmuntu BAUMANU, kuris vadinamas gyvu sociologijos klasiku, kalbasi Tomas KAVALIAUSKAS

Tomas Kavaliauskas. *Kadangi mudviejų pokalbio tema yra Vidurio Rytų Europa (Rytų Europą traktuojant kaip šalį, nepriklausančią ES, o Vidurio Europą – kaip išplėstą Milano Kunderos konceptą Central Europe, apimančią Baltijos valstybes Europos Šiaurėje ir Kroatiją, Slovėniją Pietuose), norėčiau pradėti nuo klausimo, kas yra disidentas šiame regione?*

Ar sutiktumėte su Václavo Havelo teiginiais, išdėstytais knygoje „Begalių galia“, kad ideologinės sprespaudos sąlygomis disidentas kalba tiesą, nes negali gyventi meile? Ar tai reiškia, kad asmenų, prieštaraujančių oficialiajai politinei ideologijai, Vidurio Europos šalyse, tokiose kaip Lenkija ar buvusi Čekoslovakija, būta tik iki 1989-ųjų, kol demokratija visiems suteikė žodžio laisvę? Gal disidentai – tai tokia „žmonių rūšis“, kuri gali reikštis tik Rytų Europoje, kur Lukašenka ir Putinas toliau smaugia pliuralizmą?

Ar totalitarinis režimas yra privaloma disidentizmo sąlyga? To klausiu, turėdamas omenyje „raudonąją bai-

mę“ McCarthy'o eroje, kai „demokratinėse“ JAV žmonės buvo persekiojami už komunistines pažiūras... Ar tai išimtis iš taisyklės?

Zygmunt Bauman. Plaukti prieš srovę, ypač tą, kuri labai stipri, visada yra sunku – tai priverčia griežti dantimis, mankštinti raumenis, demonstruojant tvirtą charakterį ir geležinius nervus. „Ideologinė sprespauda“ nėra reiškinys, būdingas vien Lukašenkos ar Putino šalims. Skiriasi tik bausmės, taikomos už atkaklų teigimą to, ką žmogus laiko tiesa. Vienu atveju rizikuojama išnykti gulage, kitu sulaukiama niekingo priekabiavimo iš daugiau ar mažiau slaptų valstybės tarnybų, o trečiu sužlugdoma karjera arba prasideda nešvarūs žygiai prieš nepaklusnų asmenį, pasipila vieši įžeidimai. Visada žmonės, ginantys tiesą, kuriai nepriitaria valdžios struktūros ar „daugumos nuomonė“, rizikuoja netekti ko nors vertingo ir gyvybiškai svarbaus: gyvybės, garbingo vardo, socialinės padėties... Ryžtis tokiai netekčiai reikia drąsos. Kas Martino Lutherio stiliumi sako: *Ich kann nicht anders*, tas turi būti pasirengęs paaukoti save. Nuklydimas nuo viešpataujančios nuomonės (nesvarbu, ar ji viešpatauja taikydama prievartą, ar įtikinėjimus, grasindama ginklais ar pasitelkdama protą) nėra ramaus gyvenimo receptas. Visi priklausome *homo eligens* rūšiai, ir jokios nepalankios aplinkybės negali atimti iš mūsų pasirinkimo teisės arba atleisti nuo asmeninės atsakomybės už tai, ką pasirinkome. Vienomis aplinkybėmis pasirinkimas atrodo lengvesnis, reikalauja mažiau sąnaudų, o kiti pasirinkimai atima daug ir nežada jokio atlygio. Pirmuoju atveju plaukiama pasroviui, antruoju – prieš srovę. Štai kodėl disidentizmas pagal apibrėžimą yra mažumos dalykas... Dauguma

žmonių daugeliu atvejų pasirinktų mažiau rizikos ir pavojų keliantį gyvenimą – negalintys meluoti, tiesiog tylės. Išsiskirs iš „tylinčios minios“, ryždamiesi pasakyti, ką galvoja, vos keletas žmonių (juk manipuliavimas pasirinkimo galimybė vadinamas „socialine tvarka“)...

Visoms visuomenėms visais laikais reikia savų disidentų. Ir kiekviena dauguma prasidėjo nuo mažumos... Jei nebūtų žmonių, kurie išdrįsta plaukti prieš srovę, nebijodami, kad bus „suskaičiuoti“, iki šiol gyventume urvuose...

Pasak Vladimiro Tismaneanu, Solidarność retorika ir Lecho Wałęsos autoritetas iki 1989-ųjų buvo nekvestionuojami, bet po pirmosios Wałęsos prezidentavimo kadencijos lenkai jau vėl norėjo permainių ir balsavo už buvusį komunistą. Ar universalus politikos dėsnis, kad tai, kas gerai iki revoliucijos – net aksominės, – nebeveikia po jos? Ar ši problema veda mus prie filosofinio dualizmo, kurį apibrėžė Machiavelli's: politinius idealus būtina atskirti nuo kasdienybės realpolitik. Net Platonas abejojo, ar įmanoma sukurti tobulą valstybę.

Ką Jūs manote apie antikomunistų intelektualų (ar aktyvistų) ir buvusių komunistų tiek Lenkijoje, tiek visoje Vidurio Rytų Europoje tarpusavio santykius?

Revoliucijos dažnai kaltinamos, kad žudo savo vaikus, bet šis kaltinimas nėra teisingas, be to, ir nerealus: juk be perstojo auga skaičius save vadinančių vaikais ir reikalaujančių gimimo liudijimo atgaline data... Iš tikrųjų revoliucijos praktikuoja ne ką kita, o *tėvažudystę* (patys save pripažinusieji revoliucijos vaikais, neturėdami tėvų autoriteto, išplėšia teisę tikruosius paveldėtojus atskirti nuo atseit netikrų).

Bet yra ir kita be galo svarbi priežastis, kodėl po revoliucijos sugriūna koalicijos, kurias vienijo bendras tikslas. Šiandien policentrinių ir individualizuotų visuomenių koalicijos tendencingai jungiasi *ad hoc* ir tik „vieno klausimo“ dėlei. Taip yra todėl, kad apsiribojant vienu vienu klausimu lengviau pasiekti sutarimo tarp visų ar daugumos visuomenės grupių. Skirtingi interesai, sukrečiantys konfliktai nuslepiami, kad koalicija galėtų išlikti tol, kol pasieks deklaruojamą tikslą. Kai tas tikslas (dažniausiai nutraukiant susitarimus, kuriuos dauguma visuomenės grupių, nors dėl labai skirtingų priežasčių, laiko įžeidžia-

mais, arba atsikratant „netinkamų“ asmenų) pasiekiamas, jau nebėra priežasties būti kartu ir bendradarbiauti. Tada išryškėja interesų kaktomuša... Štai kodėl dauguma revoliucijų visuomenę taip dažnai nuvilia – nusivylimas tuo didesnis, kuo labiau „porevoliucinė praktika“ skiriasi nuo prieš tai buvusios vizijos. Juk po to, kai dingsta pradinė *casus belli*, tolesnę įvykių eigą lemia jau visai kiti galių santykiai. Tai, kas po regimo triumfo nutiko devyniems milijonams *Solidarność* narių arba masėms, per aksominę revoliuciją užėjusioms Vaclavske Namesti, nusistebėtina: nuosekliai atsikartoja visose mūsų laikų Tahririo aikštėse... [Tahririo, arab. *Išsivadavimo*, aikštė buvo pagrindinė Egipto revoliucijos įvykių 2011 m. arena, – red.]

Tranzitologai magiškuosius 1989-uosius laiko perėjimo iš komunizmo į demokratiją ir laisvąją rinką metais. Parašyta aibė knygų apie postkomunistines transformacijas. O ar galima šiame kontekste aptarti buvusių disidentų virsmą viešaisiais intelektualais? Nei Václavas Havelas, nei Lechas Wałęsa po Berlyno sienos griuvimo nebebuvo disidentai. Be to, abu įgijo aukščiausią politinę galią. Kas įvyksta, kai diktatūros laikų disidentas tampa viešuoju mąstytoju ar kalbėtoju demokratijos sąlygomis, t. y. kai jo tapatybė ir statusas taip smarkiai pasikeičia? Ką šie didieji disidentai prarado ir ką laimėjo, tapę oficialiais politiniais lyderiais? O gal geriausia tiesiog sustoti tinkamu metu?

Apibendrinimai čia nepadės... Buvusių disidentų antikomunistų likimas susiklostė skirtingai: kai kurie iš jų įsitaisė galios koridoriuose, kiti toliau prekiauja tuo, kas kritiškam jų protui ir nepriklausomam charakteriui geriausiai tinka. Nueita ir kitais keliais – šie dažniausiai yra anų dviejų komponentų mišinys. Kai kurie buvę disidentai negalėjo rasti sau vietos naujojoje realybėje ir tiesiog išnyko iš viešumos – jie prisimenami vis rečiau, tik per sukaktis ir šventes, jei apskritai kas nors juos prisimena.

„Sustoti tinkamu metu“, kaip Jūs siūlote, žinoma, yra protingas patarimas, tačiau sunku nuspręsti, ar jau atėjo tas „tinkamas metas“. Tikiuosi, man pritarsite, kad tai esminis ir neišsprendžiamas klausimas, skirtingai vertinamas skirtingų teisėjų! Problemą apsunkina tai, kad išvados dėl „tinkamo meto“ arba dėl to, kas atrodo „pernelyg anksti“ ar „pernelyg uždelsta“, dažniausiai

daromos jau po įvykių. Paskui jos keletą kartų revizuojamos, vykstant jau naujiems įvykiams, o tada galbūt atrandama tai, ko niekas nelaukė, nesitikėjo ir net nenumatė. Taip yra įkliuvę keletas karštakošių vertintojų, o skuboti jų vertinimai apvirto aukštin kojomis...

Adamas Michnikas yra vienas iš intelektualų, kurie remia atleidimo idėją praeities atžvilgiu. Erazmus kalboje jis sakė:

„Mąstau apie savo tėvą. Jo vardas Ozjaszas Szechteris. Jis buvo žydas komunistas, o aš esu lenkas antikomunistas. Jis buvo išmintingas ir sąžiningas žmogus, tačiau pasirinko klaidingą gyvenimo kelią, nes komunizmas – tai klaidingas kelias. Dėl komunistinių pažiūrų jis buvo įkalintas ir kankinamas prieškarinėje Lenkijoje. Jam teko praleisti aštuonerius metus kalėjime dėl komunizmo. Aš kalėjau šešerius metus dėl antikomunizmo. Tačiau svarstau, ar teisingą kelią pasirinko tie, kurie įkalino mano tėvą ir jį kankino.“¹

Anot Michniko, kaltinimai dėl praeities neturi pabaigos, tad turėtume paprasčiausiai liautis kaltinę. Žinodamas, kokia sudėtinga buvo Vidurio Rytų Europos istorija, manau, kad šis angeliškas atleidimas yra svarbus ne tik individualiems žmonėms, bet ir tautoms, antraip vėl teks grįžti prie teritorinių ginčų.

Tačiau žmogaus prigimtis nėra angeliška. Skirtingos šalys turi skirtingas nuostatas, susijusias su istorine jų praeitimi, su atminties politika. Kaip manote, ar Michniko pozicija yra pernelyg utopinė, kad būtų įgyvendinta realybėje? Ar įmanoma sukurti tokią sėkmingą transkultūrinę paneuropietišką atminties politiką, kad galėtume baigti tarpusavio ginčus dėl praeities traumų?

Ar Michniko vizija yra „pernelyg utopinė“, kad galėtų būti įgyvendinta? Nebūtinai. Šen bei ten ji buvo puikiai pritaikyta ir pasirodė esanti nuostabiai vaisinga (tik palyginkite Nelsono Mandelos ir Roberto Gabrielio Mugabės praktikas...). Be to, kaip atrodytų mūsų gyvenimas, jo moralinė kokybė ir svetingumas žmonijai, jei visa tai nebūtų nuolat kritiškai peržiūrima? Tai išjudina iš snaudulio, kuris apima dėl pasitenkinimo savimi, ir užkerta kelią naujiems paklydimams arba sugrąžina prie sveiko proto, pasitelkiant utopijas...

Atmintis ir užmarštis yra siamo dvynės. Jų negalima atskirti... Visų atmintis linkusi atsirinkti, ji negali būti

*kitokia – jei tuo abejojame, pasvarstykime apie tragišką atminties stebuklą – istoriją, aprašytą didžiojo Jorge'o Luiso Borges'o (*Funes the Memorious*). Atmintis būna tik selektyvi. Protu atliekamą atranką, kokias nuodėmes atsiminsime, o kokias ištrinsime iš atminties, lemia naudos lūkesčiai. Dažnai toji nauda apskaičiuojama trumparegiškai arba pasirodo esanti kontroversiška, ginčytina. Trumpai tariant, atmintis turi ir gerų, ir blogų savybių. Nešdami šios dviprasmės dovanos našta, esame pasmerkti nuolatos pasirinkti, o kartu prisiimti atsakomybę už savo pasirinkimo pasekmes. Esame priversti dėti pastangas, kad pasirinktume teisingai ir deramai, deja, negalime pasiremti *eindeutig* [aiškiomis, nedviprasmiškomis, – red.] algoritmų taisyklėmis. Vadovautis tokiais taisyklėmis būtų gal kur kas blogiau, negu ieškoti pagalbos utopinių idealų šviesoje.*

Transkultūrinė paneuropietiška atminties politika – tai blogos naujienos nacionalistiškai nusiteikusiems politikams ir istorikams, kurie tautinę tapatybę grindžia praeities neteisybėmis arba buvusiais imperiniais užmojais. Jei šalies ar tautos tapatybė nėra fiksuota, ji yra verčiau hermeneutinė interpretacija, nesiorientuoja į galutinę tiesą (pavyzdžiui, Gianni's Vattimo net vieną savo knygos skyrių pavadino „Nihilistinis hermeneutikos pašaukimas“). Vadinas, Lietuvos arba Lenkijos tapatybė gali būti konstruojama ir rekonstruojama, atsižvelgiant į vis naujas interpretacijas?

Kita vertus, šmėsčioja likvidžios, tokios tapatybės, neturincios nugarkaulio, pavojus. Poreikis priklausyti tam tikrai etninei grupei ir kultūrai yra nenuneigiamas. Europoje šandien tvyro didelė įtampa tarp multikultūralizmo projekto ir nacionalistinių nuostatų, dėl to jau kyla net riaušės.

Tad ar įmanoma rasti aristotelišką aukso vidurį tarp interpretacinės tautinės tapatybės, vengiant iš anksto nustatytų bei fiksuotų prasmų, ir žmonių poreikio priklausyti tam tikrai valstybei ar tautai?

*Kaip rašiau naujojo „Likvidžios modernybės“ leidimo įvade, atėjo metas kolektyvinei mūsų atminčiai priminti faktą, kad bekonfliktis, abipusiai naudingas skirtingų kultūrų koegzistavimas buvo laikomas norma ištisus šimtmečius, iki visai nesenų laikų taip buvo ir daugelyje vadamosios Vidurio Europos geografinių vietų. Prisiminus Titą Livijų, istoriką, knygos *Ab Urbe Condita* autorių, Romos*

imperijos iškilimas nuo kuklios pradžios iki ekumeninio statuso ir šešių šimtmečių viešpatavimo buvo siejamas su pavergtiems užkariautų žemių žmonėms suteiktomis piliečių teisėmis ir galimybe užimti aukščiausius postus besiplečiančioje šalyje, kartu leidžiant jiems garbinti savo dievus, kuriems buvo suteiktos lygios teisės Romos panteone. Romos tradicija gerbti skirtingas kultūras ir konvencijas, palaikant gyvenimo formų įvairovę, o ne vienovę (solidarumo siekiant ne todėl, *kad, deja*, yra skirtumų, o *būtent* todėl, *kad* skirtumų *yra*), leido imperijai klestėti.

Kai Vakarų Europa pasinėrė į kruviną ir destruktivų religinį karą, sėdama neapykantos sėklą, reikšminga Europos dalis į Rytus nuo Elbės sugebėjo atsiriboti nuo brolžudiškų žudynių, saugodama religinės tolerancijos (iš čia kyla *avant la lettre* kultūra ir bendruomenė) paveldą. Nuostabi alternatyva vestfalinei sistemai – Lenkijos ir Lietuvos sandrauga, Lenkijos ir Lietuvos valstybė, garsėjusi savo dosnumu kalbinėms, religinėms, etninėms mažumoms, užtikrinusi jų savivaldą, kultūrinę tapatybę visoje savo teritorijoje ir išvengusi kraujo praliejimo, ištikusio kitą Europos dalį – Vakarų, kur žaizdoms išgydyti prireikė ilgų amžių.

Deja, padalijimai, įvykdyti išbadėjusių kaimynų – kalbu apie dinastines monarchijas, pritvinkusias atvirų ir užslėptų tautinių ambicijų, – sudavė mirtiną smūgį šiai unikaliai Lenkijos ir Lietuvos sandraugai. Kultūrinės autonomijos, laimingos daugumos ir nelaimingos mažumos buvo priverstinai rusifikuotos Rytuose, gal netgi dar negailestingiau germanizuotos Vakaruose, tą lydėjo nuolat įsiplieskiantys religiniai karai, kaip antai antikatalikiški ortodoksų ir liuteronų išpuoliai. Tik Pietų regionai, aneksuoti monarchijos, kuri laikėsi panašių principų kaip Lenkijos ir Lietuvos sandrauga, išvengė tokio skaudaus likimo.

Istorijos knygos vertina modernią istoriją, *ex post facto* rėmusią tolerancijos principus, tačiau nėra abejonės, kad kultūrinė netolerancija neatsiejama nuo dviejų pagrindinių, glaudžiai tarpusavyje susipynusių fenomenų – tai tautos prabudimas ir valstybės kūrimas. Tautinės kalbos stengėsi uždusinti, pripažinti neteisėtais lokalius dialektus, valstybinė bažnyčia reikalavo suvaržyti religines „sektas“, o „tautinė atmintis“ kvietė išstumti lokalią ir kolektyvinę atmintį. Tik viena didi Europos monarchija, esanti arti geografinio Euro-

pos centro, priešinosi šiai populiariai tendencijai iki pat Pirmojo pasaulinio karo.

Tai buvo etnis ir kultūrinis židinys, vadovaujamas iš Vienos, to meto Europai padovanojęs žavinčių ir toli siekiančių filosofijos, psichologijos, literatūros, muzikos ir dramos kūrinį. Neatsitiktinai būtent čia atsirado teorija, tiksliau sakant, politinės integracijos programa, paremta tautinės ir asmeninės autonomijos postulatu (*persönlich Prinzip*, kaip pasakytų Otto Baueris, žymus to principo skleidėjas). Remdamasis Karlo Rennerio esė/manifestu *Staat und Nation*, marksistinis rašytojas Otto Baueris knygoje *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, išleistoje po aštuonerių metų, minėtą postulatą vadina būdu organizuoti tautas ne kaip teritorinius kūnus, bet kaip laisvas individų asociacijas, t. y. atskirti arba išlaisvinti tautos egzistenciją nuo išankstinių teritorinių reikalavimų, o *politinę* integraciją atsieti nuo *tautinės* tapatybės. Panašų principą suformulavo ir skleidė Bundo narys Vladimiras Medemas, savo esė „Socialdemokratija ir tautinis klausimas“, publikuotoje jidiš kalba 1904 m., primindamas Lenkijos ir Lietuvos sandraugą. Be kitų dalykų, Medemas siūlė, kad „esamų tautų piliečiai susivienytų į kultūrinės organizacijos kiekviename šalies regione“, teigė, kad „kiekvienas valstybės pilietis priklauso tautinei grupei, kurios pasirinkimas būtų paliktas asmeninei preferencijai, o ne kontroliuojančiam administraciniam kūnui.“

Šie postulatai ir viltys tapo vienomis iš Pirmojo pasaulinio karo aukų. Per nugalėtojų susitikimą Versalyje, Woodrow Wilsonas, atnaujindamas Vestfalijos 1648-ųjų sutartį ir jos idėjas iškeldamas iki bendrų taisyklių, paskelbė nedalomą tautos suverenitetą jos teritorijoje, remiantis universalium žmogiškumo principu (tai kėlė nerimą Hannah'i Arendt, suvokusiai, kad „maišytų populiacijų būriai“, tokie įprasti Balkanuose, tačiau išsibarstę po visą Vidurio Rytų Europą, visiškai nedera su tokiu principu kaip *ein Volk, ein Reich*). Bet netgi Wilsono neišmanymas arba jo arogancija negalėjo sustabdyti kitos lengvabūdiškos ir trumpalaikės koegzistavimo formos, kuri vis dėlto tiko tokiai tikrovei, kai etnokultūrinių diasporų archipelagai suartėja ir susikryžiuoja, – tai Jugoslavijos forma.

Bet ir šios pastangos nesulaukė didesnės sėkmės. Apšibrėžiant Bosnijos parametrais, – tai regionas, turintis

ilgalaikę taikaus sugyvenimo tarp įvairių etninių ir religinių grupių patirtį, o tokia margaspalvė aplinka vis dėlto buvo labai reikalinga, norint išlikti. Ši aplinka buvo sugriauta, įnirtingai vykdant etninę valymą, ir čia esama aukščiausių Europos pareigūnų kaltės. Juk būtent Helmutas Kohlis neapdairumo akimirką pražūtingai leptelėjo, kad Slovėnija verta nepriklausomybės, nes ji yra etniškai homogeniška. Šis teiginys interpretuotas (be abejo, Kohlio intencija buvo ne tokia) kaip oficialus leidimas išstumti kitus, juos išžudyti...

Atrodė, kad europiečių gyvenimas juda nesustabdomos diasporizacijos link, didėjo tikimybė, kad visi Europos regionai taps „maišytų populiacijų būriais“. Aptariant naujausius demografinius pokyčius, spėjama, kad Europos Sąjungos gyventojų skaičius (šiuo metu apie 400 milijonų) mažės ir per ateinančius penkiasdešimt metų nusmuks iki 240 milijonų, todėl bus nebeįmanoma gyventi taip, kaip norime ir mėgstame gyventi dabar.

Demografų teigimu, jei ES šalyse neapsistos bent 30 milijonų svetimšalių, Europos sistema nebegalės išlikti. Jei tame yra nors kiek tiesos, privalome pasirengti tokiam galimam scenarijui (visa ta košė su tragiškomis pasekmėmis užvirė dėl piktnaudžiavimo principu *ein Volk, ein Reich*), nes jis gali paveikti visą žemyną. Pasikartosiu: mes visi nenumaldomai, tiesa, skirtingu greičiu, virstame tuo, ką Hannah Arendt pavadino „maišytų populiacijų būriais“.

Neseniai duotame interviu vienam Irano doktorantui teigiau, kad šiuo metu vos kelios valstybės, nepaisydamos to, kad jų ištekliai nepakankami, gali pačios apginti ar skatinti tenykštę kultūrą ir savo tapatybę globaliame kontekste, susidurdamos su informacijos greitkeliais, apjuosusiais planetą. Ši užduotis tampa kiek lengvesnė, surėmus pečius – Europos Sąjunga yra tas šarvas, po kuriuo kiekvieno jos nario tautinė tapatybė turi didesnes galimybes išlikti negu tuo atveju, jeigu šalys būtų paliktos pavieniui kontempliuoti save.

Galėčiau pridurti, kad, judėdami iš vienos Europos valstybės į kitą, migrantai nebepatiria kančių dėl lojalumo ar priverstinės asimiliacijos, – tai jau nėra iššūkis tautinei jų tapatybei. Būti lenku Londone ar Lidse gali-

ma taip pat lengvai kaip Varšuvoje ar Poznanėje... Esu tikras, kad tas pats galioja ir lietuviams! Kaip europiečiai, mes jau gyvename tokiomis sąlygomis, kokias įsivaizdavo Ritteris, Baueris ir Medemas, net jeigu, skendėdami 1648-ųjų Vestfalijos sutarties šešėliuose, vis dar nepriimame jų teorijos...

Mano paskutinis klausimas yra ankstesniojo pratęsimas – vienas iš didžiausių iššūkių, kuriant bendrą daugianaratyvinę Europos istoriją, yra tai, kad politinė ir kultūrinė Vidurio Rytų Europos valstybių tapatybė yra susijusi su tam tikromis politinėmis datomis, kurių nauja interpretacija dekonstruotų stabilų, fiksuotą, patogų, tradicinį savęs suvokimą. Pavyzdžiui, Baltijos šalys vis dar ginčijasi su Rusija dėl 1945-ųjų gegužės 9-osios – ar ši data reiškia išvadavimą, ar okupaciją.

Ar sutiktumėte, kad dabarties simbolinių mąstymų persekioja praeities šmėkla, trukdydama laisvai narplioti nacionalistiškai sumegztus atminties mazgus?

Šis klausimas iš tikrųjų yra ankstesniojo tęsinys, tiksliau pasakius, jo reformulavimas. Vadinasi, atsakymą galima numanyti iš ankstesnio atsakymo.

Kadangi visų atmintis yra selektyvi, įvykių iš to paties telkinio atranka gali smarkiai skirtis – tą lemia nesuderinami atsirenkančiųjų interesai, todėl tokių interpretacinių susidūrimų, kaip vertinant Gegužės 9-ąją, neįmanoma išvengti. Vienintelis kelias iš šios kontroversijos, regis, bus Hanso-Georgo Gadamerio „susiliejančių horizontų“ perceptas: verčiau praktika, kildinama iš naujos aplinkos, negu teorinis argumentas, einantis pirma jos.

Šiaip ar taip, turime ilgalaikę perspektyvą, kurią kontroliuoja greičiau socialiniai ir politiniai įvykiai negu filosofinė analizė ir disputai. Kol kas reikia pripažinti: iš tikrųjų stinga sprendimų, kurie tenkintų abi puses, tačiau tai nereikia, kad turime liautis ginčijęsi. Dar mažiau tai reiškia, kad taip ir padarysime...

Dėkoju už pokalbį.

■

¹ Adam Michnik, (2001). Confessions of a Converted Dissident, Essay for the Erasmus Prize 2001. Available at: <http://www.eurozine.com/articles/2001-12-28-michnik-en.html>

Aivaras STEPUKONIS

VERTIMAS KAIP TARP KULTŪRINĖ SAVIPRATA

Hermeneutiniai svetimybės file spąstai

Apie dramblį

Kartą budistų vienuolis stebėjo, kaip indų mokslinčiai tarpusavyje kivirčijosi, protarpiais net apsikuldami, dėl to, ar pasaulis yra amžinas, ar ne; ar begalinis, ar vis dėlto baigtinis; ar kūnas ir siela yra vienis, ar veikiau atskirybės... Suglumęs vienuolis apie ginčą papasakojo Gautamai Budai, o šis atsikirto palyginimu: Gyveno sykį toks karalius, kuris vieną dieną iš apylinkių susikvietė visus, kurie nuo gimimo buvo akli. Jiems susirinkus, karalius atvesdino dramblį ir liepė vieniems liesti gyvūno galvą, kitiems – ausį, tretiems – iltį, ketvirtiems – straublį, o paskutiniams – uodegą. Tada paprašė, kad neregiai dramblį apibūdintų. Lietusieji galvą sakė: „Dramblys yra kaip puodynė.“ Lietusieji ausį porino: „Dramblys yra kaip rėtis.“ Lietusieji iltį aiškino: „Dramblys yra kaip noragas.“ Lietusieji straublį teigė: „Dramblys yra kaip plūgo stovas.“ Lietusieji uodegą tvirtino: „Dramblys yra kaip šluota.“ Tarp neregų kilo didelis sąmyšis. Vieni dramblį lygino su vienu, kiti – su kitu daiktu. Vieni tvirtino: „Jis yra toks.“ Kiti prieštaravo: „Ne, jis yra kitoks.“ Neregiai taip įsismarkavo, kad vienas kitą ėmė kumščiuoti, o karalius smagiai juokėsi.

Apie puodynę, rėtį ir noragą

Tarkime, kad tie neregiai esame mes, vadinasi, dramblio niekada nematėme. Tarkime, kad iš patirties dramblį galime prilyginti tik puodynėi, rėčiui ir noragai. Mūsų tikslas – tapti karaliais, tačiau iki šiol vaikščiojame apgrai bomis, skendėdami sutemose.

Puodynė – tai „failas“, rėtis – tai „aplankas“, noragas – tai „darbalaukis“. Ir mūsų dalia už kolegų indų yra kur kas varganesnė, mat jų „puodynė“, „rėtis“ ir „noraga“ sieja aiškus reikšminis ryšys – tais žodžiais žymimi padargai, priklausantys tai pačiai liaudies buities sričiai. O štai mes imame dramblį lyginti su dalykais, kurie tarpusavyje, regis, neturi jokios bendrystės: „failas“ – „aplankas“, „failas“ – „darbalaukis“, „aplankas“ – „darbalaukis“. Kalbiniu požiūriu nežinome, kaip šie žodžiai tarpusavyje sąveikauja. Galvodami apie „rankas“, galvojame apie „pakelti“ arba „sulenkti“, galvodami apie „akis“, galvojame apie „pažvelgti“ arba „atmerkti“, galvodami apie „jūrą“, galvojame apie „banguoti“ arba „ošti“. Tačiau lietuviškai galvodami apie „failą“, kalbinio pagrindo galvoti apie „aplanką“ arba „darbalaukį“ neturime. Šie trys žodžiai gimtojoje kalboje, tiksliau, jos paribiuose vartojami kratinio principu, *tarpusavyje susijusius reiškinius žymint tarpusavyje nesusijusiais žodžiais*.

Bet štai kitu požiūriu mūsų padėtis už kolegų indų jau daug palankesnė, mat jie buvo akli nuo gimimo, o mes neregystę įsikalbėjome patys. Dramblio nematome, nes nemokame į jį žiūrėti. Galbūt regėjimas grįš, jeigu trumpam persikraustysime ten, kur dramblys gimė, augo ir kur jam buvo išrinktas „dramblio“ vardas?

Apie trejybę

XX a. septintajame dešimtmetyje supratus, kad kompiuterius netrukus bus galima pritaikyti tiek kasdieniame darbe, tiek buityje, kilo klausimas, kaip apie juos šnekėti, kad suprastų ne tik skaičiavimo centro darbuo-

tojas, bet ir eilinis naudotojas. Galimybių būta trijų: 1) vartoti specializuotą skaičiavimo technologijos terminiją; 2) kurti naują terminiją; 3) pritaikyti Vakaruose jau prigijusią ir plačiai vartojamą terminiją, įprastinę jos reikšmę papildant perkeltine. Dėl lengvai nuspėjamų priežasčių paprasčiausia ir grakščiausia pasirodė trečioji galimybė.

Pasirinkta tuometinei žinių visuomenei būdingiausia kalbinė aplinka – kanceliarija, arba raštinė, kuri duomenis renka, rūšiuoja ir saugo trim pagrindiniais būdais: turinio požiūriu jungia į daiktus, anglų kalba vadinamus *files*, šie rūšiavimo požiūriu laikomi daiktuose, anglų kalba vadinamuose *folders*, o tie vietos požiūriu laikomi padėti ant daikto, anglų kalba vadinamo *desktop*.

Išidėmėtina, kad anglų kalbos žodžiai *desktop–folder–file* sudaro darnų reikšminį visetą, semantinę trejybę, kuri yra grindžiama įprastine raštinės praktika, ir dar tokia, kuri tiek daiktais, tiek žodžiais yra ikikompiuterinė. Vadinasi, kompiuterinės terminijos, kiek ji skirta eiliniam naudotojui, pagrindą sudaro kalbėsena, perimta iš kitos žinių tvarkymo srities, buvusios ir veikusios gerokai anksčiau, negu atsirado kompiuteriai.

Desktop–folder–file ir yra tas trinaris dramblys, kurį anglų kalboje – kompiuterinės terminijos Indijoje – regime ir kurio savo gimtojoje kalboje, deja, neįžiūrime.

Apie karalių

Kas gi tas karalius, kuriam mokslai ne kliudytų, o padėtų išvysti dramblių ten, kur kiti mato tik puodynes, rėčius ir noragus? Kalba – mišrus ir sudėtingas reiškinys, kuriame susipina garsas, ženklas, atmintis, paprotys, kultūra, dorovė, estetika, apskritai didžioji dalis žmogaus gyvenimo. Tad regalinių varžovų – skirtingiems mokslams atstovaujančių aiškintojų – irgi rasis devynios galybės.

Gerbiu mokslininkus, gerbiu išminčius, gerbiu visus, siekiančius drausmingo tikrovės pažinimo, bet kartu esu suvaržytas laiko ir vietos, todėl nuo išplėstinio metodologinio svarstymo ir argumentavimo, kodėl karaliumi skelbsiu vienos, o ne kitos srities žinovą, čia susilaikysiu. Šiaip ar taip, pagrindinis kriterijus – gebėjimas matyti visumą, tai yra dramblių.

Karalius nėra kalbininkas, nėra terminologas, nėra etimologas, nėra semiotikas ar semantikas, nėra skaičiavimo technologas ar kompiuterininkas. Šie ir kiti mokslinčiai, nors puikiai išmano kiekvienas savo dalyką, visumos požiūriu vis dėlto klydo:

Pirma, svarstė po vieną žodį ten, kur po vieną žodį svarstyti nevalia, reikia kliautis žodžių spiečiais: jei vienas pavadinamas varpa, kitas vadinamas makštimi, nes žodžiai ir daiktai turi derėti ir kaip žodžiai, ir kaip daiktai, ir tiesiogine, ir perkeltine prasme.

Antra, žodžius jie kūrė ten, kur juos derėjo ne kurti, o versti.

Trečia, rengdami terminiją, tinkamai nesuskirstė jos vartotojų į kategorijas. Su kompiuteriu santykinai dvisluoksni: vienaip kompiuterį supranta, vaizduoja ir aptaria technologai (programuotojai ir inžinieriai), kitaip – eiliniai naudotojai. Pavyzdžiui, ką pirmieji vadina „direktorija“, antriems yra „aplankas“, kas pirmiems yra „grafinė naudotojo sąsaja“, antriems – „išvaizda“, kas pirmiems yra „operacinė sistema“, antriems – „aplinka“...

Ketvirta, jie nesuprato bendresnių kultūrinių ir istorinių problemos aplinkybių, lėmusių vienokios ar kitokios kalbėsenos pasirinkimą: nors iš pirmo žvilgsnio klausimas, atrodytų, yra naujoviškas, kompiuterinis, įsigilinus aiškėja, kad jis – anaipol ne kompiuterinis, o senoviškas kanceliarinis, grįstas ne skaičiavimo technologijų, o raštvedybos vaizdiniais.

Ir mokslinčiai kartais klysta. Aišku, jų išsimokslinimas dėl to nemenksta. Taigi gerbiu mokslinčius, bet kas gi vadintinas karaliumi?

Karalius yra vertėjas.

Apie Adomą ir Ievą

Adomą Dievas sukūrė iš nieko. Panašiai galima kurti ir žodžius, kai susiduriama su nauju, pirmąkart išrastu dalyku. Tokios kilmės ir darybos žodžiai vadinami naujadarais. O čia vadinkime juos adomvardžiais. O štai Ievą Dievas kūrė jau kitaip: ne iš nieko, o iš paties Adomo – iš to, kas po ranka. Kai susidu-

riama su naujybe, kuri dar neturi pavadinimo, žodžių galima prasimanyti ir taip. Čia tokios kilmės žodžius vadinkime ievavardžiais.

Kaip minėjome, dramblių, kurio kūną sudaro trys nariai *desktop–folder–file*, anglų kalba prisiviliojo iš kitos pažintinės srities – raštinės. Čia tie žodžiai ir jais žymimi daiktai buvo naudojami dešimtmečius (gal net šimtmečius) prieš kompiuterių išradimą. Kaip tik dėl šios priežasties iškart prigijo naujoje kompiuterinėje terpėje ir tapo tokie savi, jiems suteikus perkeltinę reikšmę.

Kaip paprasta, lengva ir grakštu! Ir kaip velniškai pikta ir pavydu, žiūrint į tą trijų grašių vertės „failą“ – „aplanką“ – „darbalaukį“, kurį mums, itin gražios, lanksčios ir turtingos gimtosios kalbos vartotojams, iki šiol bruka kai kurie mokslinčiai!

Apie trejybę

Ką patartų karališkasis vertėjas?

Pirma, anglišku žodžių *desktop–folder–file* atitikmenys lietuvių kalba ne kurtini kaip adomvardžiai, o verstini kaip ievavardžiai. Kurti jų nederėtų ne tik todėl, kad reikiamu mastu Lietuvoje nekūrėme ir pačios kompiuterinės technologijos tada, kai buvo sprendžiamas klausimas, kaip ją vaizduosis esamos ir būsimos eilinių naudotojų kartos visame pasaulyje. Naujadarai nekurtini dar ir todėl, kad eiliniam naudotojui skirta terminija yra grįsta ne kompiuterine, o daug senesne ir įprastesne kanceliarinė kalba. Netgi pas mus ji yra tokia sena ir tokia įprasta, kad drąsiai galime vadintis jos kūrėjais ir puoselėtojais. Šiosios kurti tikrai nereikia, nes ją jau turime, apie ją pasakomus daiktus *mokame* šnekėti ir tą darėme gerokai iki kompiuterių išradimo.

Antra, minėjome, kad trejybė *desktop–folder–file* žymi ne atskirus, tarpusavyje atsijusius daiktus, o rišlią tikrovę – raštinės aplinką. Vadinasi, angliški žodžiai verstini ne pavieniui, o drauge kaip suauostas semantinis visetas, žymintis darnų sudėtinį reiškinių. Žodis *file* verstinas, atsižvelgiant į žodžių *folder* ir *desktop* vertimą; *folder* – atsižvelgiant į *file* ir *desktop*; *desktop* – atsižvelgiant į *file* ir *folder*. Tarkim, jeigu anglišką žodį *tree* nuspręstume versti „medis“, tai kitus daiktinius jo ati-

tikmenis būtinai verstume „vainikas“, „šakos“, „lapai“, „kamienas“, „šaknys“ ir taip toliau, nesavivaliaudami ir neišdykaudami. Žodį *branch* juk galėtume versti ir „filialu“, ir „skyriumi“, tačiau išmanydami turimą – šiuo atveju medžio – kontekstą ir, žinoma, būdami protingi, taip nesielgtume.

Trečia, trinaris, iš *desktop–folder–file* susidedantis dramblys anglų kalba yra *office workspace*, o lietuviškai – darbo vieta biure arba raštinėje. Nesvarbu, ar namuose, ar darbovietėje naudotojas įžengia į *office* – jis sėdasi prie *desktop*, apžvelgia, kokie *files* ir *folders* ant pastarojo tvarkingai ar be tvarkos sudėti. Pamatęs *file*, kurio ieško, ima jį, varto, taiso ir saugo iki kito karto, padėdamas ant *desktop* arba įkišdamas į kurį nors *folder*. Jei gu nemato, ima vieną po kito vartyti *folders*, kol randa dominantį *file*, o tada išsitraukia jį iš *folder*, atsiverčia ir pagal poreikį tvarko jame saugomus duomenis. Ar kur nors yra minimas kompiuteris? Ne! Ar Lietuvoje iki kompiuterių neturėjome biurų ir raštinių? Jergau, aišku, kad turėjome! Ar mokėjome apie tai šnekėti? Na, žinai, dar vienas toks klausimas, ir gausi sprigtą!

O dabar iš ankstesnės pastraipos pašalinkime nežinomuosius: lietuviškai kalbantys ir rašantys žmonės įžengia į biurą arba raštinę, sėdasi prie rašomojo (stalo), apžvelgia, kokios bylos (paprasti arba sudėtiniai tekstinių, vaizdinių ir garsinių duomenų rinkiniai) ir aplankai (viršeliai arba segtuvai byloms telkti vienoje vietoje) tvarkingai ar be tvarkos ant jo sudėti. Pamatęs bylą, kurios ieško, ima ją, varto, taiso ir saugo iki kito karto, padėdamas ant rašomojo arba įkišdamas į kurį nors aplanką. Jei gu nemato, ima vieną po kito vartyti aplankus, kol randa dominančią bylą, o tada išsitraukia ją iš aplanko, atsiverčia ir pagal poreikį tvarko joje saugomus duomenis.

Vadinasi, nuo įprasto rašomojo stalo persėdamas prie kompiuterio, eilinis naudotojas kalbiniu požiūriu nepatiria jokio nepatogumo. Iš vienos raštingumo aplinkos (medinio rašomojo stalo, kartoninių aplankų ir popierinių bylų) pereidamas į kitą (skaitmeninio, arba kompiuterinio rašomojo stalo, aplankų ir bylų), eilinis naudotojas privalės išmokti daugybę naujų įgūdžių, tačiau iš naujo mokytis pagrindinio žodyno ne-

reikės, nes šis lieka tas pats, nors ir papildytas naujomis perkeltinėmis reikšmėmis. Pabrėžtinai kartoju „eilinis naudotojas“, mat *šita* kalba yra skirta būtent jam, o ne kompiuterinės ar programinės įrangos inžinieriui!

Štai ir viskas – sėdime prie kompiuterio ir kuo sklandžiausiai šnekame lietuviškai. Anglų kalba *desktop–folder–file*, o lietuviškai *rašomasis*–aplankas–byla*.

Apie reginį

Žodžių reikšmės galima apibrėžti ne tik kitais žodžiais, bet ir vaizdais. Tokie apibrėžimai yra vadinami parodomaisiais. Į klausimą, ką reiškia žodis „batas“, galima atsakyti, apibrėžiant jį kitais žodžiais, pavyzdžiui, sakant: „toks apavas, dažniausiai odinis ir su aulais.“ Bet galima ir pirštu parodyti į tikrą batą arba jo piešinį ir pasakyti: „štai toks daiktas“. Ką laimime tokiais parodomaisiais apibrėžimais? Jie ypač praverčia, kai ginčijamasi dėl pačių žodžių, nes leidžia išsivaduoti iš užburto kalbos rato, apie žodžius prabylant ne žodžiais, o vaizdais.

Žiniatinklio naršyklės paieškos laukelyje iš eilės įveskime du angliškus žodžius, platesnės reikšmės *furniture* (baldai) ir siauresnės *desktop* (rašomasis). Tada ieškyklėje pasirinkime ne tekstinius, o paveikslinius atsakymus (*images*), ir spauskime mygtuką „ieškoti“. Naršyklės lange išvysime daugybę nuotraukų arba piešinių, kuriuose vaizduojami biurui skirti baldiniai rašomieji. Dabar atlikime pakaitinį veiksmą: paieškos laukelyje iš eilės įveskime „baldai“ ir „rašomasis“. Gausime įtikinamai panašų rezultatą. Šitai – požymis, kad anglų ir lietuvių kalbomis greičiausiai šnekame apie tą patį dalyką.

Minėtą pratimą atlikime su žodžių junginiais *office folder* – „raštinė, aplankas“ ir *office file* – „raštinė, byla“. Pamatysime, kad „aplanko“ atveju ir anglų, ir lietuvių kalbomis rodomi daugiau arba mažiau panašūs atvaizdai, o „bylos“ atveju reginys gerokai skiriasi: anglų kalba matysime tuos pačius kanceliarinius atvaizdus, o štai lietuvių – jau daugiau paveikslėlių bus iš srities, kurią globoja Temidė. Atrodytų, kad tarp anglų ir lietuvių kalbų išryškėjo reikšminis atotrūkis. Tokio atotrūkio

išties esama, ir kaip kitaip, juk kalbos vis dėlto yra skirtingos! Palyginti su kitais dviem žodžiais, „bylos“ atveju tas atotrūkis yra ženkliausias, tačiau jo pobūdis, kaip netrukus argumentuosiu, yra paviršinis, o ne esminis. Galiausiai lietuvių „byla“, o anglų *file* nurodo tą patį dalyką – ir tokiu pačiu aukštu atitikimo laipsniu, kaip ir žodžiai *desktop* – „rašomasis“ arba *folder* – „aplankas“.

Ir nepamirškime, kad esmė – lyginti dramblius, o ne puodynes, rėčius ir noragus. Mūsiškis lietuviškas drambliukas, dailiai sudėtas iš *rašomojo–aplanko–bylos*, savo kalbiniu rišlumu ir darnumu niekuo nenusileidžia svečiam dručkiui, šauniai suręstam iš *desktop–folder–file*.

Apie dvikalbystę

Kitas, kiek aptakesnis būdas sugretinti dvi kalbines praktikas yra dvikalbystė. Šiuo atveju vienoje kalboje vartojamų žodžių reikšmės tikrinamos ne tiek per tiesioginę kalbinių atitikmenų vartoseną kitoje kalboje (literatūrinį vertimą), kiek apskritai *gyvenant* svetimame krašte ir stebint, kaip natūraliai čionykštė kalba atspindi mintinėje gimtosios kalbos sąrangoje. Slenkant laikui, vertiniai pasisiūlo tarytum patys, tiesiogiai jų neieškant (nėra poreikio, juk bendraujama svetimą kalbą), nes atitikmenys asmens mąstyme formuojasi daugiau neakivaizdžiu sąžmoniniu lygmeniu.

Greičiausiai nutiks štai kas: anglų ir lietuvių kalbas gerai mokantis raštingas žmogus, svečioje aplinkoje vartodamas *file*, ilgainiui pradės suprasti jį kaip „bylą“, nes taip tas žodis *veikia* anoje kalbinėje tikrovėje, sąveikaudamas su *folder* – aplanku ir *desktop* – rašomuoju.

Tą pačią mintį pakartoti galima ir taip: lietuvis, kuris iš pradžių mokėjo tik lietuvių kalbą ir žinojo tik „failą“, patekęs į anglakalbę aplinką ir joje pagyvenęs ilgesnį – metais skaičiuojamą – laiką, tikėtina, „desktopą“, „folderį“ ir „failą“ pradės suvokti ir vaizduoti kaip *rašomąjį–aplanką–bylą*. Anoje kalboje jis išmoks regėti dramblių, kurių matyti gimtojoje kalboje jam tyčiomis ar netyčiomis trukdoma.

Rašomojo–aplanko–bylos reikšmės tikrindami dvikalbystės būdu, darsyk liudijame, kad anglų kalba vartodami *desktop–folder–file*, turime omenyje daugiau ar mažiau tą patį sudėtinį dalyką.

* Rašomasis šiuo atveju yra daiktavardis kaip valgomas, miegamasis, – red.

Apie junglumą

Kalbos junglumu (valentingumu) nusakomas papildomas žodžių derėjimo tarpusavyje lygmuo. Arkliui išleidus garsą, sakome „žvengia“, garsą išleidus šuniui, sakome „loja“, o išgirdę bažnyčios varpą, tariame „skamba“ arba „gaudžia“. Perduodami žinią, ją „pranešame“, o perduodamą siuntą „įteikiame“.

Nugirdę lietuviškai pramokusį užsienietį pasakojant apie „lojantį“ arklį, „gaudžiantį“ šunį, arba „žvengiantį“ varpą, iš pradžių, matyt, smagiai nusikvatotume, o tada pultume nuolankiai taisyti. Žodžiai yra sąryšingi, vienas kito tarytum šaukiasi, vienas kitam tinka arba ne, vienas kitą prisileidžia arba atstumia.

Paklauskime, su kokiais lietuvių kalbos veiksmažodžiais jungiasi svetimybė „failas“? Su jokiais! Turime tiek pat pagrindo minėtą svetimybę palydėti ir veiksmažodžiais „atidaryti – uždaryti“, ir „atvažti – užvažti“, ir „atkelti – užkelti“, ir „atlenkti – užlenkti“, ir „atkimšti – užkimšti“, ir „atšauti – užšauti“, ir taip toliau. Viskas „tinka“, nes netinka niekas.

Jeigu vis dėlto išsisukinėsimė, mėgindami „failą“ labiau šlieti prie vieno kurio nors veiksmažodinio numylėtinio (pavyzdžiui, „atidaryti“ ir „uždaryti“), tapsime lengvu kritikos kąsniu tiems, kurie klastingai mūsų pasiteiraus, o kodėl? Ir tada mėšlungiškai suksime mąstymo vijas, spirgančioje smegeninėje fantasmagoriškai blaškysimės tarp kompiuterinių atvaizdų, piktogramų, anglų kalbos nuotrupų tol, kol pasieksime kažką panašaus į „bylą“, „dokumentą“ arba „aplanką“, miglotai įsivaizduodami arba daiktą su puslapiais, kurį galime „versti – vartyti“, arba daiktą iš dviejų sulenktų viršelių, kurį galime „verti – varstyti“.

Palyginkime *rašomąjį–aplanką–bylą*. Vienas lengvumas! Bylas verčiame, aplankus veriname, prie rašomojo sėdame, dirbame, leidžiame laisvalaikį. Bylas į aplankus dedame, kišame arba iš jų imame, traukiame. Bylas ir aplankus ant rašomojo dedame, krauname, kartais nerūpestingai numetame. Čia tik keli paprasti pavyzdėliai, rodantys, kaip lengva daiktavardinę trejybę *rašomasis–aplankas–byla* jungti ne tik su jos dėmenimis atskirai tinčiančiais veiksmažodžiais, bet ir derinti tarpusavyje.

Apie dirgiklį

Pernelyg nepersūdytume, iš dalies tvirtindami, iš dalies šmaikštaudami, kad lietuvių kalboje „failas“ kaip žodis tinkamai net neišsiskleidžia. „Failas“ panašesnis ne į žodį, o į piktogramą, pieštinę nuorodą, kurios minityse nepalydime jokia lietuviška sąvoka. Kitaip tariant, „failas“ reiškiasi tik lietuvių kalbos paribiuose, bet ir čia daugiau ar mažiau tik kaip grafinis dirgiklis, kuris neraštingą naudotoją nukreipia tiesiai į veiksmą. Šitai įvyksta, peršokant kalbinį mąstymą. Lygiai taip pat vartojami „folderis“, „desktopas“, „printeris“, „seivinti“ ir panašios „grožybės“. „Failas“ – tikrų tikriausias šios Adamsų šeimynėlės narys. Tokių svetimybių vartojimo pagrindas ir paskata – ta pati „logika“. Rankos – burnos – ir jokios lietuvių kalbos.

Pamėginkime pataisyti tokio „failuojančio“ ir „folderiuojančio“ žmogaus kalbą, kai jis, visas išprakaitavęs, bando atlikti kokį nors kompiuterinį veiksmą. Turbūt pamatysime, kaip ne laiku ir ne vietoje tai darome, nes jam *ne tas galvoje*. Greičiausiai mums bus atrėžta: „Koks skirtumas – byla, failas ar dar koks nors *lalailas*, svarbu, kad veiksmas yra atliktas, rezultatas – gautas!“ Būtent šitaip „failas“ ir kiti garsiniai anglų kalbos pamėgdžiojimai į kai kurias lietuviškos buities kertes ir smelkėsi, bet toli gražu ne į pačią lietuvių kalbą, taip ir likdami už jos ribų. Anoks čia stebuklas, Lietuvoje daug dalykų reiškiasi už lietuvių kalbos ribų, negerai tik, kad lietuvių kalba kartais imama laikyti tai, kas į ją net nesiprašo.

Apie raštingumą

Šnekėdamiesi apie kompiuterių pritaikymą žinių visuomenės gyvenime, minime žodį „raštingumas“. Ir suprantama, kodėl. *Rašomojo–aplanko–bylos*, kitaip tariant, kanceliarinės aplinkos duomenys ir žinios visų pirma tvarkomi raštu. Vadinas, raštingi yra tie, kurie moka naudotis rašto teikiamais patogumais. Kanceliarinį žodyną pritaikę kompiuterinei terpei, padėtį čia nusakome ta pačia raštinės terminija. Eilinis naudotojas, išmokęs darbuotis prie kompiuterinio rašomojo – tvarkyti, tai-

syti, rūšiuoti, aplankuose saugoti bylas – tampa kompiuterinio raštingumo pavyzdžiu.

O štai svetimybė „failas“ kaip tyčia yra kompiuterinio raštingumo priešingybė. Lietuvių kalbos paribiuose ji atsirado ir prikepė dėl anglų kalbos nemokėjimo, nes šia kalba atsiritus didelei informacinei bangai, visi, kurie nemokėjo plaukti, ėmė toje bangoje skęsti. Tikėtis rimtesnio kompiuterinio raštingumo Lietuvoje negalėsime tol, kol raštingumas čia bus grindžiamas pačia savo priešingybe – kompiuteriniu neraštingumu.

Apie kokią sisteminę lietuviškos kompiuterinės terminijos kultūrą galime postringauti, jeigu kuriant tokios terminijos prielaidas klegetuojama džiunglėmis būdingais garsų pamėgdžiojimais? Susidurdami su „failais“, „aplankais“ ir „darbalaukais“, žmonės tiesiog nustos tikėti lietuvių kalba, bet dar labiau įtikės anglų, nes joje regės tvarką ir darną – dalykus, kurie mintis traukia taip, kaip bites – medus.

Beje, laikotarpiu, kai kompiuterių dar nebuvo, sudėtingiausią rašinių praktikos mechanizmą Lietuvoje plėtojo teismai – duomenys čia buvo ir yra tvarkomi būtent raštu. Teismuose sprendžiami piliečių ginčai, vykdomas valstybės įstatymais apibrėžtas teisingumas. Visai nenuostabu, kad didelė teismo proceso dalis vyksta kanceliarinėje aplinkoje – skaitomi, nagrinėjami raštu išdėstyti duomenys, kuriais remiantis daromos išvados, o galutinė jų pateikimo forma – irgi raštas. Vadinasi, čia daug rašoma, daug skaitoma, dažnai sėdima prie rašomojo, vartoma daugybė bylų, o patys teisėjai valstybės sąrangoje pagal specialybę yra vieni iš raštingiausių.

Ar dėl to teismai galėtų savintis žodį „byla“? Žinoma, ne! Juk jie negalėtų savintis popieriaus, tušinukų, sąvaržėlių, segtuvų ar kitų kanceliarinio darbo priemonių. O jeigu populiarioji žiniasklaida dar gebėtų teismo procesą tinkamai skirti nuo bylos, neplakdama jų daiktan, būtų išvis puiku.

Prisiminkime, kad angliškai kalbančiuose kraštuose teisminis procesas vadinamas *case*. Ir tas *case* tuose kraštuose yra *filed up*. Tai dar vienas įrodymas, kad *file* ir „byla“ yra šaunūs kalbiniai atitikmenys, vartojami visur, kur tenkinami bendrieji raštinės poreikiai – ne-

svarbu, teisme, įstatymų leidyboje, versle ar namuose, pramogaujant.

Šiaip ar taip, žodis „byla“ Lietuvos teismuose iš esmės pasitelkiamas tuo pačiu semantiniu pagrindu kaip ir turto apskaitoje (nekilnojamojo turto kadastro duomenų byla), statybose (darbų baigimo byla), žemėtvarkoje (techninės apskaitos byla), verslo įmonėje (darbuotojo asmens byla) ir taip toliau. Visur, kur duomenys tvarkomi, remiantis kanceliariniais raštvedybos principais, vartojome, vartojame ir vartosime *rašomąjį-aplankus-bylas*. Teismų praktika, kiek ji remiasi raštinės priemonėmis, įskaitant bylas, šią taisyklę patvirtina, o ne paneigia.

Šnekančiam ne tik apie valstybės, bet ir apie verslo raštingumą, pridurtina, kad anglakalbių kraštuose žodis *file* ypač plačiai prigijęs būtent versle, mat kanceliarine raštvedyba pagrįstą vadybinį racionalizmą jis išplėtojęs net labiau negu valstybinis aparatas. Lietuvos verslas į tokias raštingumo ir vadybos aukštumas dar tik stiebiasi. Tai greičiausiai ir bus svarbiausia priežastis, kodėl *rašomojo-aplanko-bylos* trejybė pas mus dar nėra tokia visuotinė kaip anglakalbių kraštuose. Tačiau nedvejokime – raštvedyba grįstas vadybinis racionalizmas Lietuvos versle vis tiek plis, raštingumo lygis kils, biuro kultūra taps brandesnė, o su ja formosis ir skonis taisyklingai kalbėti lietuviškai – nebeveblensime „failais“, „folderiais“ ir „desktopais“, išsiugdysime grakštesnės kalbos pojūtį, sakysime *rašomasis-aplankas-byla*.

Apie musę

Pripažinkime, lietuviškoji „failo“ istorija yra nedaili, liudijanti, kad kažkas vis dėlto papuvę mūsų mokslo ir žinių karalystėje. Paprasti žmonės yra linkę iš musės daryti dramblių, o štai mokslinčiai iš dramblio padarė musę. Kur turėjo regėti didesnę, visuminę paveikslą, karpė tol, kol iš skiaučių nebesugebėjo sudėti nieko prasminga. Tad ir paliko, kaip radę.

Keblios padėties priežastis, matyt, buvo trejopa. Suklupta turbūt iš dalies dėl žmogiškojo veiksnio, iš dalies – dėl mokslo kryptų ir šakų perdėto išskaidymo, kai nebemokama dirbti kartu bendram labui, iš

dalies – dėl keisto ir pernelyg gajaus įsitikinimo, kad kalbininkai yra vieninteliai kalbos globotojai ir aiškin-tojai. Bet juk taip nėra ir niekada nebuvo! Kalba – daug platesnis ir sudėtingesnis reiškiny, netelpantis į vieną žinijos aruodą, todėl bendradarbiavimas tarp atskirų mokslo krypčių ir šakų yra privalomas.

Dėliodamas šį rašinį, kartkartėmis pasijusdavau ne-jaukiai, nes anglišku žodžių *desktop–folder–file* vertimą į lietuvių kalbą laikiau gana paprasta užduotimi. Juk viskas nuspręsta dar anais laikais, dar iki kompiuterių, kai žmonės plušėjo raštinėse ir daiktus vadino jų var-dais: *rašomaisiais–aplankais–bylomis*.

Bet vis dėlto tie, kuriems šiuo klausimu priklausė sprendimo galia, skaudžiai apsiriko ir dar gimtajai kal-bai žalos pridarė. Vadinasi, lietuvių kalbos klausimus narpliojantys sambūriai stokoja išmanymo metodiniu lygmeniu. Jiems stinga ne atskirų dalykinių žinių, o ge-bėjimo matyti bendrą sintetinį vaizdą, sisteminės žiūros įgūdžių, kai dešinė žino, ką veikia kairė, ir atvirkščiai.

Šios kritinės pastabos skirtos ne įgelti, o suprasti. Gyvename painiais ir sudėtingais laikais. Į lietuvišką buitį plūste plūsta nelietuviškos kilmės prekės, ži-nios, įrenginiai, technologijos, išrastos ir pagamintos svetur, o apibūdintos angliškai, nes būtent šiai kalbai nūdienos pasaulyje priklauso kalbinė ir ikonografi-nė hegemonija. Kultūrinis ir reikšminis anglų kalbos skverbimasis į lietuvišką terpę yra neišvengiamas, ateityje jis tik ūmės. Ką daryti?

Vienas kelias, o galiausiai aklagatvis, – ignoruoti anglų kalbą, o jos nesuprantant, neįmanoma ja iš-reiškiamų semantinių sąrangų įsisavinti lietuviškai. Šiuo keliu eidami, tokios lietuvių kalbos, kokią šian-dien dar turime, ilgainiui turbūt neteksime, šnekėsi-me lietuviškuoju anglų kalbos dialektu. Kitas, daug viltingesnis kelias – anglų kalbą suprasti, o supratęs, ja išreiškiamas semantines sąrangas įsisavinti lietu-viškai. Ar lietuvių kalba tą įstengtų? Ne tik įstengtų, bet daugeliu atžvilgių dar ir pranoktų mūsų pernelyg kuklius lūkesčius.

Tas apgailėtinas kalbinio nevisavertiškumo jausmas, su kuriuo Lietuvoje, deja, nuolat susiduriame, nulem-tas ilgas metus trunkančio vienakrypčio informacijos

srauto, mintims ir žodžiams srūvant iš anglų kalbos į lietuvių, bet ne atvirkščiai. Šitaip lietuvių kalba kaskart atsiduria keblioje padėtyje, nes jai tenka vargti, taikan-tis prie anglų kalbos sąrangų. Ar kada bandėte elgtis atvirkščiai, pavyzdžiui, rimtesnį lietuvišką veiklą iš-versti į anglų kalbą? Ar girdėjote, kaip karališkoji jos didenybė stena, pūškuoja, dejuoja, o dažnai ir visiškai palūžta? Bandžiau ne kartą, aimanų prisiklausiau iki soties – tiesą sakant, reta kuri kalba atlaidumo išmo-kys taip gerai kaip anglų, mat čia reikia būti atlaidžiam kaip vaikui. Ne taip, kaip kalbant gimtąją lietuvių kalbą, kuri puldinėjama tiek savų, tiek svetimų. Ir ką? Ji vis dar gyva, stipri, *tiksli*.

Šiame nuolatinių klajonių tarp gimtojo krašto ir sve-timų kultūrų amžiuje lietuvių kalbos svarstymuose tu-rėtų dalyvauti kaip tik tie iš mokslinčių, kuriems tokios klajonės yra darbinė susižinojimo priemonė – vertėjai, kultūrologai, hermeneutikai. Tada tokių kuriozų ir ne-susipratimų, koku yra tapęs „failas“, tikėtina, pasitai-kytų mažiau. Kartu būtų pasiūlyta kalbinių sprendinių, kurių siauresnės lituanistikos atstovai greičiausiai ne-sugalvotų.

Apie kerus

Kartą sapnavau paiką sapną: išsproginęs akis, vai-kėžiškai ginčijausi apie kompiuterius su vienu solidžiu aštrialiežuviu.

Sakau jam:

– O kodėl kompiuteris? Kodėl ne *duomas*? Galėtu-me sakyti ne kompiuterinė, o *duominė* technologija, ne kompiuterizuoti, o *duominti*?

Tas tik šypt:

– Neprisigis...

Tada aš jam:

– Ir tau neprisigis!

Tas nustebęs:

– Kas?

Aš jam:

– Neprisigis ir tiek.

Tas beveik išsigandęs:

– Pažiūrėsiu, ką galėčiau padaryti...

KAIP PELIUKO MIKIO APSAUGOS AKTAS TAPO GIRNAPUSE KŪRĖJAMS PO KAKLU

Kur baigiasi autorių teisių apsauga ir prasideda parazitavimas? Tos subtilios ribos derėtų ieškoti ten, kur išpausta raidelė „C“, apvesta apskritimu, reiškianti *copyright*, arba kopijavimo teisę. Daugeliu atvejų ginamos jau ne autoriaus teisės, o jas paveldėjusio asmens ar bendrovės, įsigijusios platinimo teises, galimybė iš to pelnytis. Šitai dar vadinama intelektinės nuosavybės apsauga, o tokia terminų kaita rodo, kad ne autorius ir ne jo teisės čia yra svarbiausia. Jeigu ne viešumas, platintojai turbūt ir toliau verstų autorius gyventi skurde, pasakiškai pelnydamiesi iš jų pripažinimo, ypač po mirties. Platinimo teisių prioritetą taip išsikerojo, kad pirminė autorių apsaugos nuo plagiatorių intencija jau seniai pasitraukė į užribį ir prisimenama daugiau kaip istorinė realija, kai tapo įprasta apdrausti, pavyzdžiui, operos muziką ar libretą. Atgaline data būtų galima apkaltinti plagiatu net Williamą Shakespeare'ą, kurio „Venecijos pirklys“ yra „prarijęs“ bent trijų autorių idėjas, o ką jau ir kalbėti apie Pablą Picasso, kurį dažnas kolega dailininkas tiesiog bijodavo įsileisti į dirbtuvę. Tačiau šiandien retai kas laiko šias kolizijas prasmingomis. Mūsų dienomis į pirmą vietą išsiveržė platinimo teisės, tapusios ypač aktualios dėl interneto plėtros, o daugiausia ginčų dėl to kyla programinės įrangos, garso ir vaizdo įrašų platinimo srityse. Didžiosios korporacijos, nuo Holivudo iki *Microsoft*, pajuto, kad didieji pelnai sprūsta iš rankų.

Atrodo, trečioji ar ketvirtoji Holivudo banginių karta bus užmiršusi savo istoriją, kai keletas kino studijų nuo Edisono „globos“, pasireiškusios mokesčiais už techniką, pabėgo į „girią“ – į kitą Amerikos galą. Juk taip ir atsirado Holivudas.

Konfliktas ypač paaštrėjo 1998 m., kai Jungtinių Amerikos Valstijų Kongresas autorių teisių galiojimą pratęsė nuo penkiasdešimties iki septyniasdešimties metų po autoriaus mirties. Prezidento Bilo Clintono pasirašytas įstatymas, pratęsiantis platinimo teisių apribojimo laiką, vadinasi *Sonny Bono Copyright Term Extension Act*, bet, kadangi atkakliausi šio įstatymo lobistai buvo Disney'aus korporacija ir dar keletas į ją panašių, jis pramin-tas „Peliuko Mikio apsaugos aktu“. Kūrybinė bendruomenė priėmė jį kaip netoleruotiną kliūtį idėjų apytakai ir kultūrinio gyvenimo slopinimą apskritai. Vienas iš pasipriešinimo tokiam suvaržymui lyderių – teisės profesorius Lawrence'as Lessigas šį aktą, kaip prieštaraujantį konstitucijai, apskundė JAV aukščiausiajam teismui, tačiau bylą pralaimėjo, gavęs vos dviejų teisėjų pritarimą. Vėliau jis pripažino, kad bylinėdamasis padarė klaidų, kurios ir lėmė tokį verdiktą.

Vis dėlto Lessigas nenuleido rankų ir 2001 m. įkūrė judėjimą, pavadintą *Creative Commons* (sutrumpintai CC). Šis greitai išpopuliarėjo tarp studentų ir tapo atrama visiems, kuriems rūpi idėjų mainai, kultūros

procesų gyvybingumas, mokslo ir verslo pažanga, nes tam reikia, kad kūriniai būtų laisvai prieinami.

Netrukus atsirado dar viena organizacija, pavadinta *Question copyright* (pažodžiui būtų – teisių patikra), įkurta animacinių filmų kūrėjos Ninos Paley. Jos tikslas – atskleisti ekonominę, kultūrinę ir socialinę žalą, kurią daro platinimo monopolijos, ir parodyti, kad laisvesnis platinimas būtų naudingesnis ir menininkams, ir jų meno vartotojams.

Sąjūdis už laisvą kultūros sklaidą apėmė įvairiausias sritis, ėmė burtis muzikos ir programinės įrangos kūrėjų organizacijos, skatinančios savo narius vietoj © diktato taikyti laisvesnę prielaidą prie jų kūrinių ir ieškančios būdų, kaip užtikrinti, kad autorius gautų teisėtą atlygį už savo darbą. Šios organizacijos priešinasi didžiųjų korporacijų pretenzijoms į neproporcingai didelę pelno, gaunamo iš kūrinių platinimo, dalį, nes nuskriaudžiami autoriai, sukūrę tą „produktą“, o vartotojai verčiami permokėti.

Sąjūdis prieš *copyright* daromą žalą kultūros apytakai, prasidėjęs Jungtinėse Valstijose, išplito po visą pasaulį. Nedaug yra valstybių, kuriose vis dar nebandoma liberalizuoti autorių teisių. Lietuva šiuo atžvilgiu atsiduria tarp atsilikusių Vidurio Afrikos ir totalitarnių Azijos šalių. O parazitavimo, susijusio su archyvų kopijomis, lyderė iki šiol yra Rusija.

Tikriausiai liberalizavimo sąjūdį dar labiau sutelks reakcija į Aarono Swartzo savižudybę. Šiam dvidešimt šešerių metų amžiaus interneto genijui, nuo penkiolikos metų dalyvavusiam *Creative Commons* judėjime, vienam iš organizacijos *Demand progress* (reikalaujame pažangos), išgarsėjusios masiniais protestais prieš SOPA (*stop online piracy act*), steigėjų, prokurorai grasino dešimtimis metų kalėjimo ir milijoninėmis baudomis už neva nelegalų duomenų siuntimą internetu iš JSTOR (*Journal storage*, skaitmeninė biblioteka, įkurta 1995 m.) ir PACER (vieša federalinio teismo duomenų bazė, kurios naudojimas dėl pasenusių technologijų buvo apmokestinamas 8 ct už puslapį, nors tokių papildomų teismo pajamų teisėtumas mokesčių mokėtojams jau kurį laiką kėlė abejonių). Būtent interneto plėtra apnuogino faktą, kad didžiųjų korporacijų teisių apsauga vis mažiau ką bendra turi su auto-

rių teisėmis (Aaronas Swartzas ne kartą kritikavo ydingą praktiką, kai mokestis už naudojimąsi JSTOR duomenų baze buvo skiriamas ne autoriams, o leidėjams). Jokie sandėriai, spaudžiant kūrėjus priimti korporacijų siūlomas sąlygas, nelieta nepastebėti – iš dalies todėl, kad kūrėjai tiesiog turi galimybę tas korporacijas apeiti.

Bet ši kartą mums labiau rūpi kultūrinės apytakos aspektas. Lietuvoje visiems, kurie priešinasi © diktatui, toliau klijuojama pirato etiketė, nors vadinamųjų „piratinių“ kompaktinių plokštelių traiškymo laikai jau tampa istorija, o didelės kainos už legalius muzikos ar kino filmų įrašus bandantys išlaikyti platintojai monopolistai yra priversti kautis jau su interneto teikiamomis galimybėmis. Painiavą didina dar ir tai, kad tiek autorių, tiek platinimo teisės vadinamos tuo pačiu „autorių“ teisių vardu. Iš tikrųjų © vis dažniau atlieka trombo vaidmenį kultūros procese, todėl vis svarbesnė tampa sąvoka *public domain*, lietuviškai, regis, vis dar neturinti net oficialaus atitikmens. Pažodžiui tai reikštų „vieša teritorija, vieša erdvė“. Praėjus penkiasdešimčiai metų po autoriaus mirties, jo kūriniai tampa visuomenės turtu, viešos erdvės dalimi, prieinama kiekvienam besidominčiam ar norinčiam juos skleisti be jokių apribojimų. Kultūros apytakai būtų sveika, kad literatūros klasikos ekranizacijoms ar pastatymams scenoje nereikėtų gauti tų klasikų paveldėtojų leidimo. Visuotinai pripažįstama reta ir graži išimtis yra nebent „Piteris Penas“, kurio autorius Jamesas Matthew Barrie's buvo perdavęs savo teises ligoninei (*Great Ormond Street Hospital*). 1988 m. pasibaigus platinimo teisių apribojimo terminui, buvo priimtas specialus teisės aktas, įpareigojantis dalį pajamų, gautų už šio kūrinio pastatymus Jungtinėje Karalystėje, skirti šiai ligoninei tol, kol ji egzistuos.

Visais kitais atvejais *Creative Commons* ėmė netgi minėti datas – pavyzdžiui, švenčiama kiekvienų metų sausio 1-oji, kai garsių kūrėjų darbai, suėjus nustatytam terminui (ES tai – vis dar 50 metų, nors būta mėginimų terminą pratęsti ir čia), tampa viešos erdvės dalimi arba visuomenės turtu. Autorių teisių liberalizavimo šalininkai agituoja už kai kurių apribojimų atsisakymą savo noru, nesulaukiant nustatyto termino, jeigu kūrinys yra tinkamai naudoja-

mas (*fair use*) – neiškraipomas, nesudarkomas, rodomas nekomerciniais tikslais. Kitaip tariant, autoriui yra svarbu ne vien gauti atlygį už savo darbą, jam rūpi, kad kūrinys pasiektų kuo platesnę publiką, auditoriją, taigi gyventų gyvenimą, kuriam buvo sukurtas, – kad būtų atliekamas muzikantų, vaidinamas scenoje, ekranizuojamas, aptariamasis, cituojamas apžvalgose ir t. t.

Todėl nieko keista, jei ant kompaktinės plokštelės vietoj įprasto užrašo smulkiu šriftu „Kopijavimas draudžiamas, visos teisės priklauso...“ žymus muzikantas pareiškia: „Šių koncertų įrašų teisės per *Discipline global mobile* priklauso tik kūrėjams, kuriems ši organizacija atstovauja. Priešingai, nei įprasta įrašų industrijai, šie menininkai neprivalo niekaip įsipareigoti įrašų kompanijai, paklusti „įprastoms taisyklėms“, kurios visada buvo abejotinos, dažnai nepadorios ir visiškai nepagrįstos (*P&C*, 2007, Robert Fripp).“

Galima sakyti, atseit bepiga Robertui Frippui, garsiam nepriklausomam menininkui, kuris turi nuosavą įrašų kompaniją, nustatinėti tokias taisykles, kokios jam atrodo padoringos. Bet, šiaip ar taip, tai iškalbingas pavyzdys, rodantis, kaip galima iš kultūros kraujotakos pašalinti atgyvenusius tarpininkavimo „trombus“. *Discipline global mobile* – tai kompanija, pagrįsta menininkų tarpusavio įsipareigojimais ir veikianti kaip alternatyva. Tuo siekiama išvengti nepavydėtino sensančių roko žvaigždžių likimo, kai rengiami nesibai-giantys koncertiniai turai, nes įrašų kompanijos stengiasi parduoti kuo daugiau produkcijos.

Dar svarbesnis yra Frippo teiginys, kad tą populiariąją kultūrą, kuri orientuojasi į aukščiausius žmogiškumo apraiškas, platinimo korporacijų industrija žaloja ir nužemina iki masinės, orientuotos tenkinti žemiausius instinktus.

O pats tragiškiausias prieštaravimas kyla tarp unikalios meninės kūrybos, nepretenduojančios į populiariosios kultūros statusą, ir masinės kultūros platinimo/ribojimo metodų. Kadangi mūsų laikais informacinis srautas gerokai viršija net labai imlaus individo pajėgumą, publikos dėmesys tampa vienu brangiausių ir ribčiausių resursų. Įprasta reklaminė strategija aukštosios kultūros reiškiniams visiškai netinka, todėl, kai kūriniams kelia

žiūrovų ir klausytojų link užtveria dar ir intelektualinės nuosavybės teisės saugantys apribojimai, menininkas įstumiamas į visišką izoliaciją. Būtent todėl rimti kūrėjai, išskirtinės asmenybės suvokia, kad autorių teisių apsaugos srityje atėjo radikalių permainų metas.

Kol kas vieno, visus tenkinančio sprendimo intelektualinės nuosavybės apsaugos klausimu nėra, ir diskusijos tęsiasi. Senosios *copyright* sistemos šalininkai Rickas Carnesas, Amerikos dainų autorių gildijos prezidentas, ir Coley's Hudginsas, *arts+labs* technologijų ir žiniasklaidos asociacijos vykdomasis direktorius, teigia, esą už laisvą kultūros sklaidą agituojuojantys aktyvistai, tvirtinantys, kad *copyright* žudo kultūrą, patys žlugdo menų industriją ir ekonominį augimą.

Laisvo kultūros vartojimo šalininkai anglakalbėse šalyse turi papildomą problemą dar ir dėl žodžių žaismo, nes yra priversti aiškinti, kad žodis *free* skirtinguose junginiuose turi ne tą pačią prasmę: laisva kultūra – tai ne alus už dyką (*free culture isn't the same as free beer*). Kitaip tariant, jie neneigia, kad reikia ieškoti naujų būdų, kaip garantuoti autoriams atlygį už jų kūrinius. *Creative Commons* siūlo alternatyvius licencijų modelius, pagal kuriuos saugomos ne visos, o tik kai kurios teisės. Įprastos tvarkos šalininkai skundžiasi, esą dėl to atsiranda tik daugiau painiavos, bandant suderinti teises.

Situacija dramatiškai keičiasi, ir iniciatyvas už laisvą kultūros sklaidą kritikuojuojantis Jaronas Lanier savo studijoje, paskelbtoje 2010 m., teigia, kad laisvo kultūros vartojimo sąjūdis, iš pradžių kultūrą gynęs nuo didžiųjų korporacijų savivalės, dabar rizikuoja nuskriausti smulkiuosius prodiuserius, kurie atstovauja vidurinėsios klasės kūrėjams, ir tai visiškai nuasmenins viešąją informaciją iki *wikipedia* lygio. O Andrew Keenas ju-dėjimo *Creative Commons* pradininką Lawrencą Lessigą yra net pavadinęs intelektualinės nuosavybės srities komunistu. Jiems antrina žiniasklaidos magnatai, sąjūdį už laisvą kultūros sklaidą kaltinantys dėl žinių kokybės nuosmukio. Akademinei visuomenės atstovas Clay'us Shirley's atmeta šiuos kaltinimus ir teigia, kad kokybišką žiniasklaidą žudo pati rinka.

Nesileisime į gausybę techninių ir teisinių smulkmenų, į kurias pasinėrus lengva pamesti diskusijos esmę.

Ray L. Pattersonas ir Stanley's W. Lindbergas, dar 1991 m. išleistoje knygoje „Kopijavimo teisės prigimtis. Vartotojų teisių įstatymas“ (*The nature of Copyright. A Law of users rights*) išdėstė labai paprastą, tačiau esminę mintį, kuriai sunku būtų prieštarauti:

„Yra dalykų, kurių niekaip negalima paversti privačia nuosavybe – tai oras, kuriuo kvėpuojame, saulės šviesa, lietus, kosmosas, gyvybė, kūryba, mintys, jausmai, idėjos, žodžiai, skaičiai. Dalykai, priklausantys kultūros paveldui, turi būti prieinami visiems ne mažiau, nei visa tai, kas yra būtina biologiniam mūsų išlikimui...“

Knygos autoriai jau daugiau kaip prieš du dešimtmečius atkreipė dėmesį, kad daugelis amerikiečių yra įsitikinę, esą © pirmiausia skirtas apsaugoti autorių ir leidėjų teises nuo intelektualinių vagysčių. Tai apmaudi klaida, – tvirtina autoriai, nes konstitucinis kopijavimo teisės pamatas yra siekis, kad informacijos sklaida tarnautų visuomenės gerovei. Todėl ypač svarbi yra „teisingo naudojimo“ sąvoka, orientuota į laisvą žinių prieinamumą privatiems asmenims. Pattersono ir Lindbergo manymu, daugelis kopijavimo suvaržymų yra nepagrįsti ir kyla iš teisinio neraštingumo. Jei platinančių teisės ir toliau bus plečiamos vartotojų sąskaita, netruks ateiti laikas, kai galimybė gauti žinių bus ne visuotinė teisė, o išskirtinė privilegija.

Minėta knyga iki šiol yra aktuali, nes joje išdėstytos principinės nuostatos. Gyvename virsmo laikais, kai dėl informacinių technologijų plėtros radikaliai keičiasi visa intelektualinės nuosavy-

bės apsaugos sistema, kad ir kaip tam priešintųsi galingos korporacijos, vis dar įsivaizduojančios, esą galima nieko nekeisti. Ypač svarbi tampa kiekvieno teisių turėtojo (ne tik kūrėjo, autoriaus, bet ir paveldėtojo) etinė pozicija: ar jis pasirengęs prisidėti prie kultūrinės aplinkos gaivinimo, suteikdamas visuomenei laisvą priėjimą prie kūrinių, priskiriamų bendrosios kultūros paveldui, ar mieliau naudojasi anam amžiui priklausančių intelektualinės nuosavybės apsaugos teisinių normų teikiamomis privilegijomis, nors jos ir daro žalą kultūros vertybių sklaidai.

Tokią pasirinkimą turėjo ir žymaus lietuvių išeivijos rašytojo Antano Škėmos dukra – arba džiaugtis, kad jos tėvo „Balta drobulė“ gyvena Kauno nacionalinio dramos teatro scenoje, gal net pasidalyti, jei teatras paprašytų, savo turimomis žiniomis apie kūrinio atsiradimo aplinkybes, arba reikšti pasipiktinimą, kad į mokyklų programas įtrauktas romanas, taigi, kūrinys, priklausantis lietuvių literatūros paveldui, perkeltas į sceną jos, rašytojo kūrinių paveldėtojos, neatsiklausus.

Antanas Škėma. „Balta drobulė“. Inscenizacijos autorė Aušra Marija Sluckaitė. Režisierius Jonas Jurašas.
Spektaklio scena

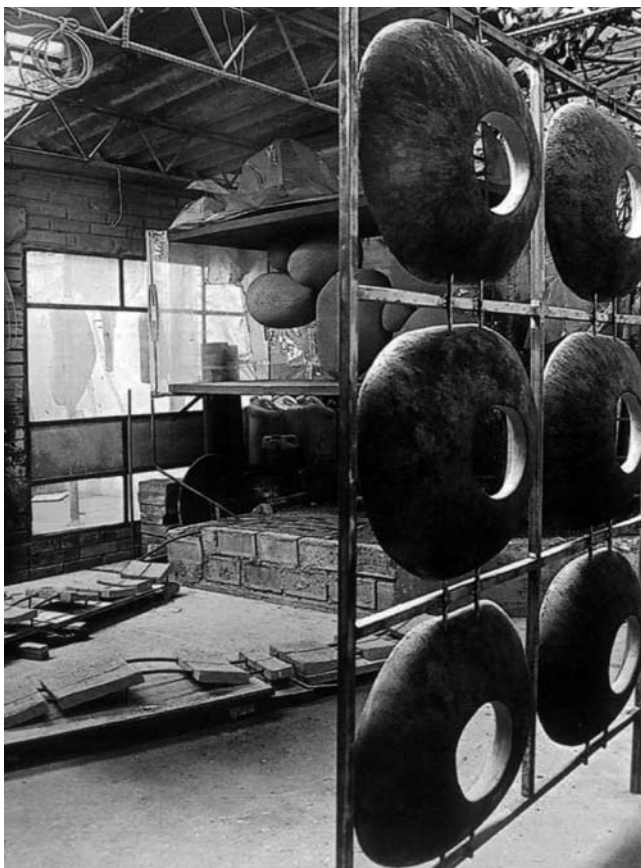
Artūro Morozovo nuotr.

GERBIAMOJI REDAKCIJA,

su dideliu susidomėjimu Jūsų žurnale, praėjusių metų 12 numeryje, perskaičiau Editos Degutienės perpasakotą lenkų publicisto straipsnį apie mūsų tautietį Antaną Mockų. Didžiuojusi, kad su šiuo žmogumi esu pažįstamas iš arčiau. 2001 m. rudenį gyvenau Bogotoje pas Antano motiną Nijolę Sivickas, ne sykį lankiausi jos sūnaus, tada sostinės mero, namuose, juo labiau kad būtent jis garantavo mano saugumą – ir tik todėl buvau įsileistas į Kolumbiją.

Nustebau sužinojęs, kad esu pirmasis lietuvis žurnalistas ir rašytojas, savo paties iniciatyva atvykęs pas juos iš Lietuvos.

Tiesa, man nelabai rūpėjo pikantiškos Mockaus gyvenimo pusės, bendravome paprastai ir draugiškai,

Nijolė SIVICKAS. *Branduoliai*. 1999–2000.

Degintas molis, oksidai, pigmentai, metalas; 181x116x10

diskutavome apie filosofiją, literatūrą, politiką, moralę ir t. t. Įspūdžius iš Kolumbijos aprašiau *Nemune* (2002, nr.11–12). Paskui ir Antanas, ir Nijolė, lankydamiesi Lietuvoje, būtinai atvažiuodavo pas mane į Anykščius, beje, čia palaidoti Nijolės tėvai Šivickai. Pastarąjį kartą Antanas apsilankė 2011-ųjų vasarą.

Tačiau rašau ne todėl, kad pasigirčiau šia pažintimi. Tiesiog noriu padėkoti už publikaciją, kuri perteikia įvairiapusę informaciją, lenkų žurnalisto kauptą ilgus metus. Mūsų žiniasklaida, kaip žinome, linkusi akcentuoti vien akibrokštus ir skandalus, o Antanas vertas kur kas gilesnio, profesionaliesnio apibūdinimo ir įvertinimo. Todėl dėkoju gerb. Editai už pastangas skleisti objektyvią ir, sakyčiau, solidžią informaciją, kad apie išskirtinį kolumbietį, išskirtinį lietuvių būtų išsamiau sužinota jo tėvų ir protėvių šalyje. Manau, prie mano padėkos žodžių mielai prisidėtų ir šaunioji Nijolė, ir jos dukra Ismena, ir vaikaičiai Antanas su Gantu...

Tačiau yra dar vienas dalykas, paskatinęs mane parašyti *Kultūros barams*. Jau prieš gerą dešimtmetį (kaip sykis man viešint Kolumbijoje) prasidėjo Nijolės Sivickas susirašinėjimas su Lietuvos pareigūnais – buvo aptariama galimybė Lietuvoje nuolatos eksponuoti jos keramiką, nes autorė pasiūvė dovanoti savo kūrinius Lietuvai. Apie tai buvo informuotas ne tik Vilniaus meras Artūras Zuokas, bet ir Prezidentūra. Deja, derybos įstrigo, nes skulptorė neįstengė apmokėti transportavimo išlaidų, o Lietuvos veikėjams toks projektas, regis, grėsė papildomais rūpesčiais ir išlaidomis...

Man buvo be galo apmaudu ir skaudu matyti Nijolės veidą, kai ji, vakare perskaičiusi dar vieną formalų atsakymą iš Vilniaus („turėsime omenyje, palaukite, aptarsime, stengsimės...“), nuliūdusi klausdavo, negi Lietuvai iš tikrųjų nereikia to, ką geriausio ji sukūrė per visą gyvenimą ir ko Kolumbija tikrai nenorėtų prarasti?

Gal, sakau, tik aš nežinau, gal ši problema jau išspręsta? O jeigu viskas liko kaip buvę, tai gal dar ne vėlu, gal *Kultūros barai* galėtų sujudinti užakusius vandenius?..

Būkite sveiki ir laimingi! ■

Pagarbiai
Rimantas VANAGAS

APIE ISTORINES ILIUZIJAS IR SKARDINĖS SPARDYMĄ PATVORY*

Su kompozitoriumi Osvaldu BALAKAUSKU kalbasi Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ

Rūta Gaidamavičiūtė. *Kaip manote, ko labiausiai stokoja Jums artimiausia kompozitorių bendruomenė?*

Osvaldas Balakauskas. Ko tikrai nėra Lietuvoje, tai kompozitorių kalbėjimo profesinė (ne apskritai poetinė) kalba apie muziką, remiantis universaliu kontekstu.

Nors laikai keičiasi, tačiau atgyvenę požiūriai ilgai išlieka...

Labiausiai atgyvenę, – tai nuo senstelėjusių lozungų liksios apgailėtinos klišės, kai „norisi kažko naujo“, „visai kitaip traktuoti žanrą“, „atsakyti stereotipų“. Kai kam vis dar atrodo, kad jie „laužo konvencijas“, iš tikrųjų kartodami tuos pačius senus lozungus ir laikydamiesi pasenusių „konvencijų laužymo“ konvencijų.

„Sakoma, kad naujasis menas nėra iki šiol nieko sukūręs tokio, kas būtų verta dėmesio, ir aš esu beveik tos pačios nuomonės“, – teigė Ortega y Gassetas.

Kai Ortega y Gassetas sako: „Praeities menas „nėra“ menas, jis „buvo“ menas“, – tai tik tuščias šmaikštavimas. Tam posakiui greit sukaks 100 metų, ir šiandien su daug tvirtesniu įsitikinimu galima tvirtinti: „Praeities menas buvo, yra, tikriausiai ir bus menas.“

Ar tai tinka ir muzikai?

Reikėtų, žinoma, atsakyti į klausimą, kas yra meno gyvenimas. Ar gyvena ta muzika, kuri šimtus kartų vis iš naujo atliekama, ar ta, kuri vieną kartą sukėlė skandalų, ir dar kartą buvo aptarta, prieš ją užmirštant.

Kokios būtų artimiausios Jūsų prognozės?

* Tęsinys iš KB nr. 12.

Labai panašu, kad 2013 m. mes būsimе tame pačiame taške, kurį prieš 100 metų ženklino Igorio Stravinskio „Le sacre du printemps“.

Kaip pratęstumėte Mortono Feldmano mintį apie garsus ir konstrukcijas?

Ką tapytojas pasakytų „apie dažus kaip tokius“, „lyg jie nebūtų drobėje“? Žinoma, galima grožėtis atskirais garsais, akordais, bet tai visai kitokio lygio vertybės negu kompozicijos garsai ir akordai, nes čia jie įgauna daugybę papildomų reikšmių.

Dabar iš tikrųjų retai pasitaiko jaudinančių meno įvykių. Gal teisūs tie, kurie kalba apie meno degradaciją? Ką paguodžiančio galėtumėte pasakyti šiandien iš dalies nuvertintiems tradicijų tęsėjams?

Dabar kuriamas menas, jeigu jis kvalifikuojamas kaip „šiuolaikinis“, suprantamas ir vertinamas su nuolaida, esą jam negalima taikyti tų pačių kriterijų, nes tai „visai kas kita“. Žinoma, dažnai (jei ne dažniausiai) nutylima, kad pritaikius kokius nors kriterijus, tas „šiuolaikinis“ menas neišvengiamai praloštų, kad jis ir laikosi tik dėl minėtos nuolaidos. Taigi, kai dabar kuriamas menas nebebus išskiriamas kaip „šiuolaikinis“, o bus statomas greta tradicijos, kuri susiklostė per tūkstantį ar du tūkstančius metų, kai bus su ja palyginamas ir įvertinamas, štai tada galėsime sakyti, kad meno degradacija baigėsi.

Kai esi TRADICIJOJE – žaidi didįjį žaidimą, kai eksperimentuoji – spardai skardinę patvory...

Kurie iš modernizmo postulatų Jus labiausiai nuvylė? Ar iš tikrųjų modernizmas nedavė nieko gero?

Modernizmas nėra jokia katastrofa, o tik eilinė istorinė iliuzija (racionalistinė iliuzija). Tačiau, panašiai kaip alchemija, nors iš esmės sužlugusi, paskatino analizuoti ir sintetinti chemines medžiagas, davė postūmį medicinai, taip ir modernizmas suteikė postūmį gilintis į muzikos medžiagos – paties garso, garsų sistemų – ypatybes.

O kaip vertinate šiandienos racionalizmo kultą?
Nematau nei kulto, nei problemos.

Ar perdėtas šiuolaikiškumo adoravimas nerodo mūsų kompleksų?

Yra žmonių, kurie save laiko „šiuolaikiniais“, nes mano, kad tai „aukštesnė rūšis“.

Ar iš dabarties kūrinių kas nors turi šansą išlikti?

Kas dabar nauja, dar bus laiko bandoma. XX a. pabaigoje jau galėjome matyti, kas šį egzaminą laiko geriau. Naivu bet kokią naują pat skelbti atradimu ateičiai, gali būti, kad tas atradimas tvers viso labo penkmetį. Modernizmo entuziazmas įmanomas tik ignoruojant istoriją, užmirštant, kaip lėtai – šimtmečiais – nauji atradimai skinasi kelią, įsitvirtina arba išnyksta. O labai seni reiškiniai laikosi iki dabar ir, tikėtina, laikysis dar labai ilgai.

Prieš gerą dešimtmetį Šarūnas Nakas, vertindamas Jūsų Penktąją simfoniją, tarsi išvelgė prieštarą, teigdamas: „Ką tik primygtinai kritikavęs modernizmą ir, juolab, avangardizmą (kaip neva vien kairuoliškų intencijų ideologiją), kompozitorius ima ir sukuria didelį kūrinį, kurį galima priskirti tiek moderniajai simfonijai (dėl muzikos kalbos), tiek ir avangardinei (dėl koncepcijos). Kuo čia tikėti – kalbomis ar muzika?“

Aptariamoji simfonija akivaizdžiai remiasi tradiciniais muzikos kalbos modeliais, ji nenukreipta į ko nors (netgi avangardo) neigimą ir, žinoma, joks tikras avangardistas čia neras nieko avangardiško – nei koncepcijoje (kaip rašo Nakas), nei kalboje. Tikėti galima ir mano kalbomis, ir Penktąją simfonija.

Kaip Jūs vertinate vieno iš avangardo „guru“ Karlheinzso Stockhauseno momentinės formos koncepciją ir kvietimą koncentruotis į ją?

Tai Stockhauseno rekomendacija klausytojams. Šitaip klausantis bet kokia diletantiška kompozicija prilygsta šedevrui, nes „momento“ kokybės negalima įvertinti (mes vertinam momentų ryšius, kurie gali būti „efektingi“, „bjaurūs“ ir pan., bet patys momentai tėra objektyvios duotybės). Be to, „momento forma“ yra *contradictio in adjecto*, nes negalima vadinti forma to, kas yra nedaloma. Stockhausenas nėra nei Dievas, nei popiežius, leidžiantis tikintiesiems enciklikas...

Kaip dabar Jums atrodo Jurgio Mačiūno idėjos?

Mačiūnas ir kiti kalbėjo apie revoliuciją dėl revoliucijos... Atrodo, buvo įsitikinę, kad po jų veiksmų turės prasidėti naujas žmonijos etapas. Revoliucionierius Mačiūnas teigė: „Revoliucionierius neturi praktikuoti to, ką stengiasi atmesti.“ *Fluxus* sąjūdis sulaukė tokio pat likimo kaip ir didžioji dalis kitados radikalių avangardinio meno kryptų. Jų atradimai praranda maištingumą ir ilgainiui infiltruojami į meno apyvartą. Isteblišmentas išmoko nebekovoti su revoliucionieriais.

Daugelis žmonių, ypač menininkų, retai būna nuoseklūs visose gyvenimo srityse, jų požiūriai dažniausiai prieštaringi...

Ką reiškia kad ir toks susidvejinimas, kaip Pauliaus Klee: viena vertus, jis buvo radikalus novatorius, kviečiantis užmiršti „Europą“, t. y. tradicinę Europos meną vienoje – dailės – srityje, antra vertus, aistringai mylėjo tradicinę (XVIII–XIX a.) muziką. Dali irgi buvo panašiai „perskilęs“...

Tolyn nuo tradicijos daugelį ginė tam tikru metu užaštrinta samprata, kad tarsi negarbinga kūryboje naudoti tą patį, kuo kažkas jau rėmėsi.

Czesławas Miłoszas yra rašęs: „Sukurti sakinį – itin sunkus darbas, ir jeigu kas nors tai padarė už mus, nėra pagrindo tuo nepasinaudoti.“ Dar daugiau – tuo reikia pasinaudoti, kad ano sunkaus darbo pavyzdys neišnyktų.

Ar šiandien dar galima konkrečiau kalbėti apie įtakas?

Mes žiūrime į Vakarus, o vakariečiai žiūri į Rytus. Tie mūsiškiai, kurie žiūri į Vakarus, mato, švelniai tariant, jų nugaras, nes Vakarai žiūri visai į kitą pusę, pavyzdžiui, į mus.

Labai sunku numatyti, kuo pavirs lengvai paleistos avangardinės idėjos...

Mūsų tautos išlikimas priklauso nuo to, kiek mumyse yra galios, o ne nuo to, kiek mumyse yra galios apie tai plepėti.

O ką manote apie saviraiškos laisvę?

Kultūros barbarai galvoja, kaip laisve pasinaudoti, paprastas žmogus galvoja, ko dėlei ją paaukoti.

Žinau, kad be muzikos esate didelis mūsų valstybės „sirgalius“.

Lietuvos nepriklausomybė buvo mano gyvenimo svajonė. Tai, kad ji išsipildė, man yra didžiausias stebuklas. Lietuva išėjo iš santvarkos, kurią galima pavadinti „mafija valdžioje“ su visomis demokratizacijos, dvasinės ir fizinės degradacijos pasekmėmis. Lietuva iš ten išėjo! Dabar šalis gali pati rinktis kelią, ir ji renkasi, o šitai yra svarbiausia. To nenustelbs jokios politinės klaidos, gyvenimo sunkumai. Nepriklausomybės privalumas – mes, Lietuvos žmonės, galime tvarkyti savo gyvenimą. Aš su-

prantu prisigėrusį kolchozninką, kuris skundžiasi: „Va, alaus butelių nebesuperka. Prie ruso buvo geriau.“ Jam jau niekada nebus *geriau*, net jei kas nors supirks jo butelius. Bet yra ir inteligentų, savo dejonę pradedančių fraze: „Šiais sunkiais laikais...“ Norisi paklausti, su kokiais gerais laikais šie laikai lyginami? Ar ne su tais, kai dėl apipuvusio pomidoro reikėjo grūstis eilėse?

Iš kur tad tiek niurzgėjimo? Gal tik todėl aimanuojama, kad žmonės yra nekantrūs?

Gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje, apskritai imant, yra nepalyginamai geresnis, bet blogybės yra nepalyginamai geriau *matomos*, nes jas matyti ir apie jas garsiai kalbėti *leidžiama*. Demokratinis gyvenimo būdas tuo atžvilgiu yra nemalonus. Iš čia kyla dar viena skundų rūšis – dėl „visuomenės susiskaldymo“, dar daugiau – neva dėl tyčinio jos suskaldymo. Aš manau, kad Lietuvos visuomenę suskaldė du fundamentalūs demokratinio gyvenimo faktoriai – galimybė laisvai reikšti nuomonę ir burtis į politines partijas. Daug kas Lietuvoje šito nenori suprasti. Demokratinėje visuomenėje negali būti nieko keistesnio, kaip medalių dalijimas už nuopelnus kažkokiai „santarvei“. Na, kokių būdu ir kiek tos santarvės tam tikri propagandistai per 20 metų prigamino? Man tai yra kultūros klausimas – kaip kultūringoje šalyje gali tarpti tokia nekultūringa demagogija?

Bendros kultūros dalykas taip pat yra teisingai vartoti kasdieninius žodžius, tokius kaip „politika“, „politizavimas“, nes tiek žiniasklaida, tiek patys politikai jau pavertė juos keiksmazodžiais. Dabar Lietuvoje diegiama plebėjiška neapykanta valdžiai ir politikai apskritai, suvedant šį reiškinį į nereikšmingas politikų rietenas ir intrigas, taigi į bulvarinių sensacijų plotmę.

Turbūt daugeliui bus keista, kad tokios demokratinės valstybės kaip Prancūzija buvęs premjeras Édouard'as Balladur, užėmęs šį postą, pirmiausia pareiškė: „Aš norėčiau, kad Prancūzijos visuomenė būtų labiau politizuota.“ Žmonių nereikėtų stengtis atbaidyti nuo politikos, o atvirkščiai – reikia skatinti juos domėtis politika ir dalyvauti joje.

Dėkoju už pokalbį.

LAIMINGAS, IŠMESTAS Į PASAULĮ

Jono Meko dabartis Londone ir kitur

Poetas ir Amerikos kontrkultūros herojus, avangardinio kino krikštatėvis, žmogus, įkvėpęs Warholą kurti filmus, – tokių apibūdinimų nešykštėjo Britanijos spauda, 2012 m. gruodžio mėnesį pasakodama apie žmogų, kuris, 1949 m. atvykęs į Ameriką, po poros savaitių už skolintus pinigus įsigijo *Bolex* kamerą ir pradėjo viską filmuoti. Ši istorija, kartojama visų žiniasklaidos priemonių, virto beveik legenda.

Tas legendinis asmuo – tai Jonas Mekas. Dar niekada nėra taip buvę ir turbūt ilgai nebus, kad lietuvis menininkas Londone sulauktų tiek dėmesio. Beveik du mėnesius, nuo gruodžio 5 iki sausio 27 d., rodoma Meko kūrybos videoinstaliacija vienoje iš labiausiai lankomų šiuolaikinio meno galerijų *Serpentine*, įsikūrusioje Kensingtono parke, šalia karališkųjų rūmų, dvi savaites gruodį vyko ir tris savaites sausį vyksta jo filmų retrospektyva *South Bank* komplekse ant pietinio Temzės kranto, netoli Londono akies. Jis laikomas kultūros žmonių Meka, nes po vienu stogu telpa ne tik koncertų, parodų salės, bet ir Britų filmų institutas, kurio „tikslinė grupė“ – neholivudinio kino mėgėjai, besidomintys naujovėmis, kiną laikantys menu, o ne kovinių ar meilės siužetų tiražavimu.

Londonas skyrė Mekui prestižiškiausias rimtojo meno erdves.

90-metį švenčiančiam filmininkui tai ypač įtemptas metas: reikia dalyvauti renginiuose ir priėmi-

muose, susitikimuose su publika, spausti rankas pažįstamiems ir tiems, kurių niekada anksčiau nebuvo sutikęs. Jis kalbasi, klausosi, kartais filmuoja, jis yra šio gausaus triukšmingo susibūrimo kaltininkas, bet pats to triukšmo tarsi nė nepastebi, juo labiau nesištemgia atkreipti į save dėmesio. Vaikšto apsivilkęs tamsiai mėlyną švarką, primenantį dažytojo kombinezoną, potrupes, kulkšnis vos siekiančias juodas kelnės, užsidėjęs kepurę su snapeliu, iš po kurio retkarčiais žybteli trumpas, greitas, bet įdėmus žvilgsnis. Tas žvilgčiojimas man primena Meko būdą filmuoti, tarsi tai būtų netikėtas kameros slystelėjimas nenumatyta kryptimi.

„Aš pats sau nesu nei legenda, nei ne legenda, – sako jis, kai *Serpentine* spaudos tarnyba po anglų žurnalistų antplūdžio pagaliau randa laisvą pusvalandį ir manajam interviu. – Manęs tai visai neliečia, visi rašantieji rašo apie tai, kas jau įvyko, bet mano gyvenimas eina toliau. Tai praeitis. O aš nelabai domiuosi praeitimi, tik tiek, kiek yra užregistruota mano filmuose. Esu dabarty, visiškai dabarty, neturiu laiko praeičiai.“

Ir avangardinio kino krikštatėviu, kaip neretai yra tituluojamas, Mekas savęs nelaiko. Sako esąs kino darbininkas, atsidūręs, taip jau susiklostė, tarp modernaus kino pradininkų. Savo mąstymo, savo požiūrio į gyvenimą, buvimo dabartyje idėjos jis irgi

nesureikšmina – tiesiog tai įgimta kaimiečio mąstysena: „Gimiau ūkininko šeimoje, užaugau ūkininkas, toks ir esu. Juk ūkininkui nėra laiko daug galvoti apie ateitį ar praeitį, jis turi darbo dabar, galvoja, ką šiuo metu reikia daryti – karves parginti, gyvulius apliuobti. Buvau ūkininko vaikas ir tebesu.“

Gruodžio 5 d. pristatyta videoinstaliacija apima šešias erdvas *Serpentine* galerijos sales. Mekas kūręs ją dvejus metus, nes tai buvęs nemažas iššūkis. Per 60 metų archy-

vuose susikaupė gausybė medžiagos, nepanaudotos ankstesniuose filmuose, ir būtent iš tų fragmentų jis sukūrė įspūdingą pasakojimą: „Kai ėmiau galvoti apie savo gyvenimą ir savo kūrybą, išvydau savo draugus, smagias kartu praleistas valandas, vietas, kur teko lankytis ir kur jaučiausi lyg būčiau rojuje.“

Ekspozicijos centru tapo visiškai naujas pilno metražo filmas „Laimingo žmogaus gyvenimo iškarpos“.

„Aš esu labai laimingas, kad mane išmetė iš namų, prievarta išmetė į pasaulį, kad augčiau ir mąstyčiau, atidarė langus duris į pasaulį, kad susipažinčiau“, – teigia Mekas, pridurdamas, esą žmogus turi gimti kelis kartus, o jis tą galimybę turėjęs: pirmą kartą gimė Semeniškėse, antrą – Vokietijoje, trečią – Niujorke.

Ekspozicija dokumentuota Jono Meko ir jo brolio Adolfo darytomis nuotraukomis iš pabėgėlių stovyklos Vokietijoje, iš išikūrimo Niujorke dienų... Istorinę ekspozicijos dalį papildė stendai su Meko poezijos knygomis, su legendine filmavimo kamera *Bolex*. Monitoriuose sukasi ir visiškai nauji kadrai, ir avangardinio kino klasika, pavyzdžiui, „Koldūnų valgymas. 1971“. Modernaus meno žinovai nesunkiai

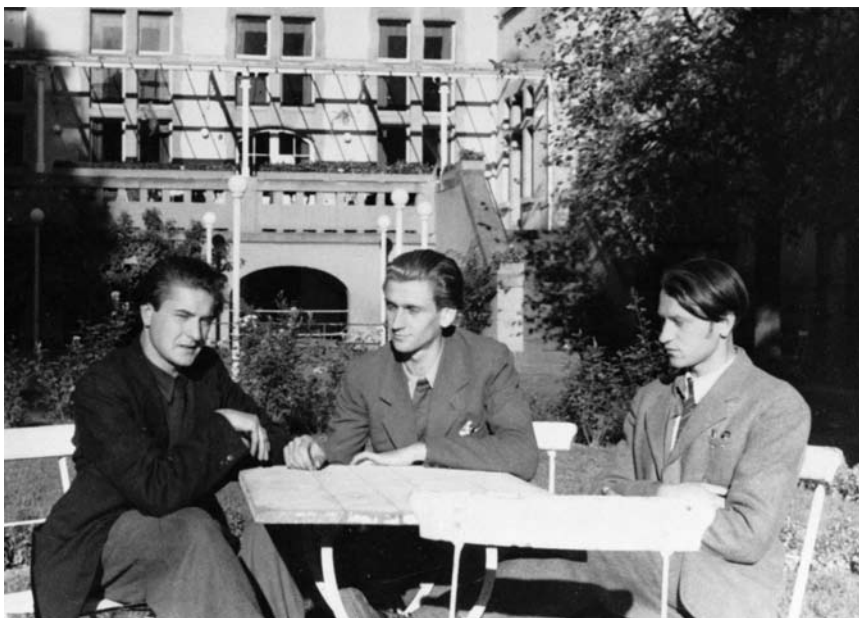
Jonas MEKAS *Serpentine* galerijoje

I. De La Roche nuotr.

atpažįsta koldūnų gamintoją – tai *Fluxus* įkvėpėjas Jurgis Mačiūnas, o jų valgytojai, tokie kaip Andy's Warholas, Johnas Lennonas, Yoko Ono, hipnotizuoja ir platesnę publiką.

Tai ne vienintelės garsenybės, kurias filmavo Mekas. Prieš žiūrovų akis šmėkščioja ištisa moderniosios kultūros kūrėjų virtinė – Nicholas Ray, Piero Paolo Pasolini's, Alanas Ginsbergas, Peteris Bogdanovitchius... Keičiasi veidai, nuotaikos, metų laikai, keliuose monitoriuose vienu metu mirga skirtingi vaizdai, kuriuos sieja ne pasakojimas, o ritmika, neramus, nepalaujamas judėjimas.

Images, images, images (vaizdiniai, vaizdiniai, vaizdiniai), – sklinda pavargęs, neskubrus, neartistiškas, neišraiškingas Meko balsas. „Laimingo žmogaus gyvenimo iškarpos“ pradžioje matome, kaip filmo autorius montuoja kadaise nufilmuotus vaizdus. Renka ir varto savo gyvenimo fragmentus, tarsi tvirtindamas, kad visas jo darbas tėra vaizdiniai, pasaulio, kuriam sukosi jis pats ir jo draugai, nuotrupos. Prieš akis praplaukiant kadrams su džiugiomis praeities akimirkomis, dingteli mintis, kad dauguma tų žmonių

Pernai Kultūros barų nr. 12 (p. 45) išspausdinome šią nuotrauką, darytą Vysbadene 1945 m., nenustatę, kas yra trečias asmuo šalia Jono ir Adolfo Mekų. Ir gavome tokį skaitytojos Giedrės Širvytės-Saladžiuvienės laišką: „Gerbiama redakcija, prie straipsnio „Visa tai – ne sapnas“ įdėta nuotrauka, po kuria parašyta: „Jonas ir Adolfas Mekai su draugu. Vysbadenas. 1945.“ Draugas, sėdintis viduryje, yra rašytojas Algirdas Landsbergis.“

jau mirę, taigi viskas praėjo, liko tik padriki pėdsakai kino juostoje ir gyvųjų atmintyje.

Mekas savo filmus lygina su poezija, kurios negalima skaityti, peršokant eilutes arba galvojant apie pašalinius dalykus. Kad priartėtų prie Meko, reikia atsidurti jo dabartyje, pasinerti į jo kalbėjimą ir jo vaizdus, nesistengiant jų suprasti, nesigilinant į jų reikšmes, neįsidėmint, kas pasikartoja, o kas šmėsteli vos vieną kartą, – geriausia tiesiog stebėti, kaip viskas teka. Todėl Meko kūryba ne kiekvienam. Pats jis dėl to nesijaudina:

„Ribotas skaičius žmonių, kuriems poezija reikalinga, kurie nori išlaikyti savo poetinę formą. Tai normalu, nes mūsų civilizacija labai paviršutiniška, nėra gilesnio galvojimo, viskas tam kartui, viskas šiandien, viską lengva suvirškinti, mūsų šaknys tokios negilios – vėjas gali nupūsti. Šitą civilizaciją vėjas nupūs.“

Mekas jau kelintus metus iš eilės kviečiamas dalyvauti *Serpentine garden* maratone, kuris vyksta pa-

vasarį. Pernai Londone jis pristatė savo filmą apie Orvidų sodybą.

„Lietuvos kultūros ministerija yra padariusi didelį nusikaltimą, kad neapsaugojo šitos sodybos, dabar ji kiek pasukusi *Disneylando* linkme. Daug prarasta, daug išnešiota, o juk tai vienas svarbiausių meno kūrinių per pastaruosius keturiasdešimt metų. Ir dabar ši sodyba nėra tinkamai apsaugota. Kiek žinau, Anglijoje, kituose kraštuose žmonės daro viską, kad tai, kas unikalų, išlaikytų ateities kartoms. Bet Lietuvoje akademikai to nevertina, vertina tik save. Panašiai ir su *Fluxus*, su Jurgiu Mačiūnu – visas pasaulis pripažįsta jį kaip vieną iškiliausių pastarojo šimtmečio menininkų, o Lietuvoje juokiasi iš Jurgio.“

Jono Meko 90-metį iškilmingai pažymi ne tik Londonas. Lapkričio mėnesį atidaryta jo paroda *Agnes B* galerijoje Paryžiuje, Pompidou centras pradėjo rodyti Meko filmų retrospektyvą ir ji bus rodoma ištisus metus. Sausio mėnesį Meko filmų retrospektyva pristatoma Prahoje, o videoinstaliacija iš *Serpentine* galerijos keliaus į Meksiką, vėliau – į Braziliją. ■

Red. priedas: Vilniuje, Jono Meko vizualiųjų menų centre, irgi buvo pristatytos dvi retrospektyvos, susijusios su Jono Meko ir jo brolio Adolfo gyvenimu ir kūryba (plačiau apie tai rašėme KB nr. 12). Metams baigiantis, LR Prezidentė Dalia Grybauskaitė skyrė Jonui Mekui „Globalios Lietuvos apdovanojimą“, Užsienio reikalų ministerija apdovanojo jį už viso gyvenimo pasiekimus. Jau anksčiau, 1995 m., filmų kūrėjas gavo Lietuvos nacionalinę kultūros ir meno premiją. 2003 m. menininko nuopelnai, garsinančios šalies vardą, įvertinti ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ Didžiuoju kryžiumi.

KLAUSIMAI BE ADRESATO „KATEDROS“ TEMA

Natūralu, kad Oskaro Koršunovo naujausio spektaklio pagal Justino Marcinkevičiaus „Katedrą“, iš anksto pasmerktą tapti teatriniu metų įvykiu, premjera sukėlė nemažai tiek viešų, tiek „užkulisinių“ diskusijų. Pati žinia, kad būtent Koršunovas režisuoja Marcinkevičiaus „Katedrą“, daugeliui sukėlė ir nuostabą, ir nemenkų lūkesčių. Po lapkričio pabaigoje įvykusios premjeros, pasigirdo palengvėjimo atodūsių, kad tai ne „veikalo parodija, satyra, groteskas“,¹ o kartu kilo daugybė įvairių klausimų. Įdomu, kad ir nemažos dalies recenzijų antraštės formuluojamos kaip klausimai. Antai Gražina Mareckaitė klausia: „Po maišto – atgaila?“, Andrius Jevsejevas – „Kodėl reikia atstatyti Katedrą?“, Karolina Remeikaitė – „Ką gi reiškia toji Katedra?“, Ramūnas Gerbutavičius – „Kodėl gi ne 10?“ Šis Koršunovo spektaklis iš tikrųjų pritvinkęs klausimų ir šykštus atsakymų.

Kodėl (at)statoma Katedra?

Pristatant spektaklį, buvo nuolat pabrėžiama, kad Marcinkevičiaus „Katedra“ – epochinė pjesė. Įdomu, kuri epocha turima omenyje? Nejaug XVIII amžius? Bet juk tikroji Marcinkevičiaus drama vyko ne prieš kelis šimtus metų, o prieš keturis dešimtmečius.

Kai 1971 m. Marcinkevičius rašė poetinę dramą, Vilniaus Katedra kaip ir dabar stovėjo vos už kelių

šimtų metrų nuo teatro, tačiau buvo atimta, apvogta, paversta paveikslų galerija, todėl kartais buvo vadinama tiesiog sandėliu. O kūrybos cenzoriumi tapusi, išaukštinti ir pažeminti galinti valdžia buvo kur kas arčiau (prievaizdai sėdėdavo ir teatro salėje) negu abstraktusis šios dramos Dievas.

Kitaip tariant, Marcinkevičius „Katedroje“ sukūrė „antrą dugną“, turtingą metaforų ir paslėptų prasmų. Sovietmečiu lietuvių dramaturgija buvo išpuoselėjusi tokią sudėtinę kūrinį dalį, tačiau dabar ji gali tapti pelėkautais tiems, kurie mėgins skaityti „Katedrą“ kaip romantizuotą Apšvietos epochos atspindį. Galima pritarti Andriaus Jevsejevo teiginiui, kad „šio poeto kūryba chrestomatinė tapo būtent todėl, kad ji atsirado tinkamu laiku ir tinkamoje vietoje“². Tad kyla klausimas, ar įmanoma (o tiksliau, ar verta, ar teisinga) šią dramą skaityti atsietai nuo sovietmečio realybės?

Juk bene visiems „Katedros“ įvykiams galima paraleliai nubrėžti sovietinės realybės kreives (kūrėjo santykis su okupacine valdžia, pasipriešinimas jai, Tėvynės laisvės siekis, pagrindinė savilaida, t. y. „maištininkų“ literatūra, disidentai, kritikuojantys populiarius to meto poetus, ir baimė, kad maištas bus pralaimėtas). Juk romantizuota istorija „Katedroje“ – tik dūmų uždanga, po kuria autorius nuo valdžios ir cenzūros slepia esamąjį laiką. Tad ar tikrai galima

Justinas Marcinkevičius. „Katedra“. Režisierius Oskaras KORŠUNOVAS. Spektaklio scena

skaityti „Katedrą“, remiantis tik ja pačia, paisant tik vienos iš laiko juostų, kurias aprėpia šis kūrinys?

Kas toji Katedra mums dabar, kam ji skirta? Istorinis paveldas? Na, juk grąžino ją tikintiesiems dar 1988 m. didysis (ir tuomet „dirbęs Lietuvai“) Algirdas Mykolas Brazauskas (na, ne visai jis, bet politinių dividendų jam teko daugiausia), šalia jos ėmęs rėsti Valdovų rūmus, nes pavyko įtikinti nemažą

tautos dalį, kad juos atstatyti – mūsų pilietinė pareiga (tiesa, kam jie reikalingi, iki šiol nežinia, tad ir stūkso kaip koks mauzoliejus).

Savo ruožtu Koršunovas teigė, kad pastatyti „Katedrą“ – jo pilietinė pareiga. Prieš metus Mariaus Ivaškevičiaus „Išvartyje“ režisierius aktualizavo Justino Marcinkevičiaus žodžius, skaudžiai skambančius ne tik emigravusioms, bet ir pasilikusioms posovietinėms kartoms: „Tėvyne, tu mano tėvyne, su kuo ir prieš ką tu eini?“

Tad jeigu jau „Katedra“ – pilietinė pareiga, tai gal ji ir yra Tėvynė?

Katedra – Tėvynė?

Kokia toji Tėvynė, į kurią po klajonių užsienyje grįžta Koršunovo „Katedros“ Laurynas (Marius Repšys)? Griausmingai griaudžiantys pirmieji muzikiniai (kompozitorius – Antanas Jasenka) ir vizualiniai (scenografas – Vytautas Narbutas) spektaklio akordai primena operos uvertiūrą (ir nejučiomis nukelia į senąjį, dar akademinį teatrą). Šios „Katedros“ Vilnius lyja grandinėmis, sužvangančiomis kaskart, kai Laurynas pasijunta esąs laisvas. Jas iš visų pusių gaubia Katedros griuvėsiai: akmenys, apgriuvę vargonai, trupanti sakykla ir bažnyčios suolai. Centre – iš grandinių, neleidžiančių išsilaisvinti, sukonstruota Katedros, kuri grėsmingai šmėkščioja Lauryno

vizijose (videoprojekcijų autorius – Rimas Sakalauskas), kolona. Taigi, Vilnius, kurį jaunasis architektas regėdavęs „kaip Dievo žaislą tarp dviejų kalvų“, iškyla prieš akis tamsus, gūdus ir kaustantis. Nors Laurynas iškilmingai deklaravo tapsiąs „arkangelu“, prikelsiančiu miestą, šį savo pasiryžimą jis, regis, pamiršta, išvydęs būsimos Katedros mirazą. Taigi Katedra spektaklyje, akivaizdu, tampa svarbesnė negu Tėvynė.

Literatūros kritikas Rimantas Kmita, nagrinėjantis Marcinkevičiaus herojaus problemą, pažymi: poetas sąmoningai kūrė ne prozišką, bet poetinį, apibendrinantį herojų, kuris dirba ne asmeninio pasitenkinimo dėlei, o todėl, kad jaučia pareigą ar misiją.³ Pagal Koršunovo interpretaciją Laurynui svarbiausia kūryba ir menininko misija, „kova grožiu“ ir meninio idealo siekimas, prieš kurį nublanksta tiek meilė Ievai Teresei (Monika Vaičiulytė, Toma Vaškevičiūtė) – šiame spektaklyje ji daug svarbesnė vyskupui Masalskiui (Dainius Gavenonis, Vytautas Anušis), tiek meilė Tėvynei – spektaklio herojus apie ją daug kalba, tačiau žodžiai anaip tol nėra jausmas.

Tėvynė – tai ne tik laukai, kloniai, miestai, bet ir žmonės, kurie ten gyvena. Kokie jie šioje „Katedroje“? Spektaklyje matome primityvių siekių miesčionis (masinėse scenose jie susilieja į groteskišką juodą masę), veidmainiškus pareigūnus, keičiančius nuomonę pagal politinio vėjo kryptį, – juos įkūnija Kapitulės maršalka (Ramutis Rimeikis – gal tai ironiška užuomina apie prieštarai vertinamos Teatro sąjungos vadovą?), žavusis Šnipas (Marius Čižauskas) ir net Abatė (Nelė Savičenko / Vitalija Mockevičiūtė). O Lauryno kolegos menininkai (Ainis Storpirstis / Tomas Rinkūnas, Dovydas Stončius, Paulius Ignatavičius ir Remigijus Bučius) yra pasiryžę tyram, teisingam, tačiau naiviam ir bevaisiam maištui. Nekeista, kad tarp šių žmonių besiblaškantį ir jiems nesuprantamo idealo trokštantį Lauryną apima dvasinė krizė. Tada ir ima kabintis į Tėvynę, nes daugiau nieko neturi. Bet ji jam yra tik priemonė, tik „paskutinė kolona“, tik atsarginis planas. Abstrakti ir tolima, ji labai skiriasi nuo to, kaip Tėvynę suvokė Koršunovo „Išvartyje“ to paties aktorius Mariaus Repšio suvaidintas Vandalas (jam, gyvenančiam toli nuo namų, ji buvo skaudesnė ir realesnė). Laurynas, nors kiekvieną likimo smūgį kaskart pasitinka šiek tiek pasikeitęs, tačiau su vis ta pačia jėga. Tad sekant šio personažo liniją, peršasi išvada: kad ir ko žmogus griebtųsi, vis tiek nieko gero nebus, liks tik rezignacija ir „Grūšia“.

Kita vertus, juk ir maištauja Laurynas tik dramos teksto verčiamas, maištas dėl Tėvynės jam nėra neišvengia-

mybė, greičiau prisitaikymas prie besikeičiančių aplinkybių. Kai sukilimas pralaimimas, jaunas architektas, užuot nusivylęs, pikdžiugiškai tempia ir daug savo gyvenimo grandinę. Todėl mintys vėl krypsta režisieriaus pusėn: gal maištininku tiek metų tituluojamas Koršunovas maištauja nemaištaudamas prieš klasiką?

Pilietiškas neatsiejamas nuo visuomenės. O kokia ji? Sprendžiant iš publikai adresuojamų Lauryno monologų, žiūrovų salėje sėdi tie, kurie turi valdžią ir nestokoja pinigų (galvojant apie spektaklio mecenatus, tai žaviai ironiška), o kitą publikos dalį sudaro „masė“ ir „mužikai“. Ar jiems statoma ši Katedra? Juk ir pats Laurynas netiki, kad užeisime į jo statytą šventovę, pradėsime melstis – taip nebus, net jeigu vietoj Katedros jis aikštėje padėtų savo širdį.

Katedra – teatras?

Spektaklyje apstu citatų iš ankstesnių Eimunto Nekrošiaus, Rimo Tumino, Jono Vaitkaus ir paties Koršunovo spektaklių, ir tai verčia jo „Katedrą“ suvokti per lietuvių teatro prizmę. Juk Lauryno drama – tai visų pirma kūrėjo drama. Iš jo patiriamų sukrėtimų bene aiškiausiai skamba talento pirkimo ir pardavimo tema. Ji gali net atrodyti kaip pa(s)iteisinimas. Marcinkevičiaus tekste galima įskaityti sovietinio kūrėjo mėginimą pateisinti prisitaikymą („visi klapčiukai esame“⁴), o Koršunovas apeliuoja į kūrėjo santykį su prodiuseriais ir mecenatais („Jie turi viską: ir turtus, ir galią. / Tačiau dangus jiems nedavė [...] tos kibirkštėlės, / Kurią vadina talentu“⁵). Tai bene aiškiausiai artikuliuojama „Katedros“ herojaus problema. Lauryno žodžiams, kad kūrėjas neišvengiamai priverstas pasiduoti, nesukuriamas jokia opozicija. Formaliai tam prieštarauja jo kolegos, bene skaudžiausiai ir aštriausiai konformizmą smerkia Kazimieras (Ainis Storpirstis / Tomas Rinkūnas). Tačiau galimybės deherojiuoti „konformistą“ Lauryną nesuteikia nei autoriaus tekstas, nei režisierius, sekantis juo kone paraidžiui.

Kokia privalo būti Katedra ir kokia ji yra TEISINGA, Koršunovo spektaklyje Laurynui aiškina vyskupo Masalskio (akimirksniškai įkūnijančio Dievą) balsas, sklindantis

„Katedra“. Režisierius Oskaras KORŠUNOVAS. Spektaklio scena

Dmitrijaus Matvejevo nuotr.

iš aptrupėjusios, tačiau vis tiek valdžios tribūna laikytinos sakyklos, ir maištą rengiantis Žmogus (Darius Meškauskas / Vytautas Rumšas), klaidžiojantis tamsiais miesto skersgatviais. Prisiminus Marcinkevičiaus kūrybos sakralizaciją bei ritualizaciją ir tai, kad jis dažniau traktuojamas kaip tautos, o ne individualus kūrėjas, dingteli mintis apie situaciją, kurioje atsidadė režisierius, kai ryžosi statyti „Katedrą“. Juk įsitikinusių, kokia ji turėtų būti, kokios jos, šiukštu, negalima vaizduoti, tikrai nestinga. Jie garsiai būgštavo, kad „maištininkas“ Koršunovas „sulaužys“ dramos tekstą, jį išniekins. Ką gi pasirinko režisierius šiame išankstinių nuomonių triukšme? Nepabūgęs savitai pažvelgti į pasaulinės literatūros klasikus Williamą Shakespeare'ą ir Sofoklį, jis nulenė galvą prieš „tautos dainių“ ir apsisprendė statyti (būtent statyti) poetinį tekstą „kaip parašyta“. Kas tai – pagarba ar kapituliacija?

Katedra – mauzoliejus?

Jeigu pritariame režisieriaus pozicijai nelaužyti dramos teksto, interpretuoti jį tik kaip „atstatymo“ aktą,

neieškant atsakymų į klausimus „kodėl?“ ir „kam?“, pats dramos tekstas ima siūlyti, kaip turėtume vertinti Katedrą. Ji – mauzoliejus, kaip tą nuolat pabrėžia Laurynas. Tačiau kam šį mauzoliejų stato Koršunovas? Tėvynei? Teatrui? Visuomenei?

Lietuvos nacionalinis dramos teatras užsibrėžė naująją savo programą skirti visuomenei aktualioms temoms. Tačiau panašu, kad Koršunovo „Katedros“ aktualumą sudaro perdėta pagarba autoriui, vaidmenų puokštė aktoriams ir gražūs vaizdai žiūrovams. Spektaklis nerasdamas atsakymo į klausimą, kam ir apie ką by-

loja „Katedra“, primena viso labo „gražų šešėlių ir šviesos žaidimą“.⁶

„Katedros“ finale į sceną išeina vaikelis su baltais marškiniais. Ar tai tas pats po senosios Katedros griuvėsiais dingęs „balandėlis“, kuriam Laurynas statė naująją Katedrą? Apžiūrėjęs koloną iš vidaus, vaikas keliauja toliau. Tai negi ir jam nereikia Katedros? Kas tada „atstatys Katedrą savyje“? Salėje sėdinti „mužikų masė“? Bet jei jau spektaklio publika – „mužikai“, o Katedra – „mauzoliejus“, tai gal šiandien ji jau nebe Katedra, o Valdovų rūmai, dideli, prabangūs, bet nežinia, kam reikalingi? ■

¹ Gražina Mareckaitė, „Po maišto – atgaila?“ *Menų faktūra*, 2012-12-04.

² Andrius Jevsejevas, „Kodėl reikia atstatyti „Katedrą“?“ *Lietuvos rytas*, 2012-12-01.

³ Rimantas Kmita, Justino Marcinkevičiaus herojus. *Colloquia*, Nr. 28, p. 82.

⁴ Justinas Marcinkevičius, Trilogija ir epilogas. Vilnius: *Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla*, 2005, p. 294.

⁵ Ten pat, p. 294–295.

⁶ Ten pat, p. 253.

Linas GIEDRIMAS
Stovi motina skausminga
2008. Medis, aliejus; 40x26

Linas GIEDRIMAS
Žoliapjovė, laistytuvas ir
lietaus lašai. 2012
Popierius, pastelė; 49x32

VILTIES ŽVAIGŽDĖ

Lino Giedrimo drožinių ir pastelijų paroda Akademijos galerijoje

Talentas ir nuoširdumas kartu – ne toks jau dažnas derinys dailės pasaulyje, nesvarbu, ar kalbėtume apie profesionaliąją, ar apie „primityviąją“ dailę. Linui Giedrimui toks skirstymas apskritai netinka. Jo kūrybos, ypač medžio drožinių, kertinis akmuo yra krikščioniškoji pasaulėžiūra ne tik ikonografiniu, bet ir intenciniu, labiau tiktų sakyti Tikėjimo, atžvilgiu.

Krikščioniškąją vertybių sistemą Giedrimas pasitelkia ieškodamas atsakymų ir užuovėjos. Tačiau tai nesusiję su jokių fanatizmu. Galbūt todėl jo kūryboje nėra prieštaravimų tarp intencijų ir rezultato, turinio ir formos, nėra nei patetikos, nei dirbtinumo, verksmingumo ar didaktikos. Kad etinė ir meninė vertė sutampa, ko gero, savaip lemia ir skaudi gyvenimo patirtis – liga. Tai tokia egzistencinė plotmė, kuri atmeta bet kokią melą. Vis dėlto, nepaisant likimo smūgių, Giedrimo drožiniai vaiskūs dvasiniu požiūriu, „harmoningi ir nedestruktyvūs. [...] Juose dera sakralus susikaupimas ir nuoširdus paprastumas“.¹

Tiesa, pastaruoju metu darosi madinga teigti, esą krikščioniška vertybių sistema tėra gudri propaganda, „opijus liaudžiai“ (ši dogmatizmą neva demaskuojančios, iš jo išlaisvinančios ideologijos paprastai atstovauja tiesiog kitokioms dogmatizmo arba propagandos formoms). Tada tektų pripažinti,

kad Giedrimas – tokios „propagandos“ meistras. Kas nors ilgiau užsibuvęs šalia jo kūrinių, tikiu, susigundytų tapti praktikuojančiu kataliku. Tačiau šįkart kalbame ne apie tikėjimą ir/ar ideologiją, bet apie dailės parodą.

Lijana Šatavičiūtė rašo: „Susidaro įspūdis, kad dailininko [Lino Giedrimo – K. Š.] neslegia tematikos reikšmingumas, jis kuria natūraliai, nesaistomas bažnytinių kanonų ar atsakomybės naštos. Atrodo, kad statiškai, kupini rimties Evangelijos siužetai kyla iš vidinio poreikio ir dvasinio nusiteikimo. Šią mintį patvirtintų kūrybos proceso organiškumas – menininkas dirba be eskizų, tik pažymėdamas piešinį beržo plokštėje, subtiliai modeliuodamas formą, o paskui spalvina neaukštą reljefą aliejiniais dažais. Dažniausiai vaizduojamos Šventosios Šeimos, Motinos su Kūdikiu, Kryžiaus nešimo, Pietos ir Nukryžiovimo scenos. Šventųjų figūros ekspresyvios, dvelkiančios vidiniu dramatiškumu, perteikiančios jų egzistencijos prasmę. Kaip ir liaudies drožiniuose, L. Giedrimo reljefuose nėra perspektyvos, juose dera dekoratyvumas su neįmantria statiška kompozicija. Nuotaika kuriama pasitelkus gilių tonų spalvų derinius, išmarginant motyvus skirtingo piešinio ornamentu.“²

Bibliniai motyvai iš tikrųjų dominuoja Giedrimo raiziniuose. Turint omenyje įspūdingą ir visais at-

Linas GIEDRIMAS. *Apraudojimas*. 2008. Medis, aliejus; 25x54

žvilgiais (už)slegiančią krikščioniškosios ikonografijos tradiciją, jie saviti, autentiški ir kartu paisantys „normatyvinės metafizikos“ nubrėžtų ribų. Šie drožiniai galėtų ne tik fiziškai atsidurti sakraliose erdvėse, t. y. bažnyčiose, juos galima ir „kanonizuoti“, laikyti religiniais beveik grynuoju pavidalu, nes jie neturi nė krislo „ezoterinių“ drumzlių.

Giedrimo piešiniai aliejinėmis pastelėmis ikonografiniu atžvilgiu kiek „pasaulietiškesni“, subjektyvesni, o kartu psichologiškai aštresni. Tai subjektyvios pasaulio projekcijos, saviti regėjimai, susiejantys tikrovę su vidiniu pasauliu ir beveik visiškai nevaržomi krikščioniškosios ikonografijos taisyklių. Tačiau tikėjimo matmuo, religinė plotmė vis tiek neišnyksta.

Taigi Giedrimas yra ir simbolistas, ne tiek griežtai stilistiškai, ne formalios kalbos atžvilgiu, kiek dėl paradoksalios vidinės logikos ir manipuliavimo tam tikrais įvaizdžiais. Simbolistams vienas svarbiausių dalykų – specifiškai suvokiamas, kraštutiniškai individualus regėjimas, įkūnijantis dekadentinę, prieštaringą modernizmo priešaušrio mąstyseną, opoziciją realistinėms, impresionistinėms srovėms, o kartu kraštutinumus, kai balansuojama tarp nyčiško subjektyvizmo ir misticizmo, hipertrofuoto religingumo.

Tačiau šiuo atveju svarbiau tai, kad Giedrimas susikūrė savitą simbolių sistemą, išreiškiančią pirmiausia dvasines būsenas, žinoma, dažniausiai religinių aspiracijų fone. Jam, kaip ir simbolistams, būdinga sudvasinti gamtą, juo labiau kad jo pastelėse nėra veikėjų. Kompozicijose (dažniausiai peizažinėse) regime miesto ar priemiesčių fragmentus (kai kurie

iš jų yra dailininko aplinkos dalis), paverstus savitai interpretuojamos misterijos fonu, o gal net kūnu.

Šiuose peizažuose dažnas Apvaizdos akies, širdies motyvas, o tam tikri gyvo ir negyvo peizažo elementai, objektai yra dvasiniai simboliai. Spinduliai, apšviečiantys peizažą, krauju pasrūvęs dangus, pavieniai (vieniši) augalai, keliukas, brūzgynai, namai, net kai kurie buities rakandai reprezentuoja gyvenimą ir mirtį, neviltį ir tikėjimą tiek psichologinių, tiek religinių kategorijų kontekste. Ne tik objektai ar daiktai peizaže, bet ir jų santykiai dažnai byloja dramatiškomis, dualistinėmis psichologiškai ir egzistenciškai motyvuotomis potekstėmis („Raudonas dangus ir nudžiūvęs papartis“, „Žoliapjovė, laistytuvas ir lietaus lašai“, „Senoji eglė ir raudona žoliapjovė“...).

Drįsčiau teigti, kad Lino Giedrimo kūryba yra paveiki ne tik estetiškai – ji galėtų suteikti vilties ir giedros ne vienai pasiklydusiai, gyvenimo šviesą praradusiai sielai. ■

¹ Lijana Šatavičiūtė. Pro tikrovės paviršių į tikrovės gilumą, 7 meno dienų, nr.10 (978), 2012-03-09 prieiga prie interneto: http://archyvas.7md.lt/lt/2012-03-09/daile_2/pro_tikroves_pavirsiu_i_buties_giluma.html

² Ten pat.

GRAFIKOS FRONTE KAŽKAS NAUJO?

Pastabos apie parodą „Grafika. Nuo piešinio iki šešėlio“ galerijoje Kairė–dešinė

Gal ir nebūčiau šįkart pajudinus plunksnos, jei ne aplinkybės, paskatinusios tai daryti: 1) pagirtina parodos vadyba, puiki reklama, išsamus koncepcijos išaiškinimas; 2) galimybė iš anksto susipažinti su visais pristatomais kūriniais; 3) novatoriškos intencijos.

Entuziastingos kuratorės bandė suburti kuo daugiau kuriančių menininkų, suintriguoti žiūrovus, iš naujo apmąstyti pačią grafikos sąvoką, išprovokuoti diskusiją „Kas YRA ir GALI BŪTI GRAFIKA šiandien naudojamo meno raiškos formų bei galimybių kontekste.“ Paroda sumanyta „kaip įvadas-tyrimas, kuriuo remiantis būtų galima formuluoti tolesnių apžvalginių parodų koncepciją“. Tikimasi, kad „iš kitų meno sričių ateinantys idėjiniai impulsai, plastiniai sprendimai gerąja prasme inspiruos grafikos kaitos procesus“.

Pabandysiu sekti sumanytojų užmačiomis ir, pritaikiusi savąjį raktą, atrakinti jų sukonstruotą spynele. Negalėčiau teigti, kad esu užklupta kokių nors „iš kojų verčiančių“ netikėtumų. Dauguma jų buvo „nuskausminti“ išsamios grafikos parodos „Dokumentika“ (2011, ŠMC) platybėse, po kurias gana išsamiai paklaidžiojau. Sutinku – tradicinis (?) estampas šiandien gal ir nebepajėgus patenkinti ambicijas tų šiuolaikinių menininkų, kurie žūtbut nori „versis per galvą“ (arba per kitų galvas). Gal išties jam vertėtų nuolankiai (manau, laikinai) paatostogauti, užleidžiant

vietą veržliam novatoriškumui? Žiūriu į jaunų žmonių minią, atlydėjusią savo kolegas, šeimos narius, draugus ir praeivius į sausakimšas galerijos „Kairė–dešinė“ erdves, ir jaučiu kosminį nesvarumą, kur visos žvaigždės, žvaigždutės ir kiti objektai (įskaitant neatpažįstamus) yra vienodai nepažįstami. Bet egzistuoja tame pačiame laike, kuris kol kas yra dar ir mano laikas, nors, akivaizdu, jau pasisavintas tų nepažinių veidų, kurių atspindžiai kalba nuo sienų *kita, kitokia* kalba ir *kitais* vaizdais. (Nors tikrosios dangaus žvaigždės, regis, byloja apie tą pačią – žmogaus – patirtį ir lemtį.) Taigi kaip šie naujųjų laikų žmonės mato pasaulį? Ar jie iš viso į jį žiūri, ar bent po jį pasižvalgo? Ar jiems svarbios jų patirtys? Trukdo jos ar padeda? O gal, kaip teigia viena iš dalyvių (pasivadynusi „madam“) – jie „tiesiog vengia problemų, todėl nesprenžia jų savo mene“?

Štai čia ir stabtelsiu. Nes reikia revizuoti visą meninę/asmeninę savo kelionę, kurioje aš, kaip ir daugelis mano kolegų, kažkada ne tik tapatinomės su tuo, ką darėme, bet tik tuo ir gyvenome, tuo mitome, užsigerdami menais ir (dažnai) nuo jų pasigėrę (ar prasigėrę)...

Vaizdas, šiandien išskleistas ant galerijos (ne tik šitos) sienų, byloja kiek kitoki būvį – neįpareigojančią būseną. Panašiai dienos ir valandos diktuoja rutininį ritualą – dabar atsikelsiu, išsivalysiu dantis, išgersiu kavos, kažką nupaišysiu (išraižysiu, „sutversiu“), tada eisiu prie *facebook*,

parašysiu keletą komentarų, tada išgersiu proseko, kavos (ar sriubos), tada „pasikompinsiu“ vėl, vakare gal pasi-
mylėsiu (jeigu bus su kuo).

Tokią šaržuotą asociaciją man padiktavo vieno iš dalyvių, pristatančio tris piešinius, jo žodžiais tariant, sudarytus iš „skylių“ ir „atliekų“, pasisakymas. Jie, tie piešiniai, suteikia autoriui neįprastumo ir laisvės, nes „dėl tingumo ir mažo noro nebeatsiranda atspaudai“. Bet – paradoksalu – pasirodo, kad tas tekstas pasalūniškai klaidinantis, nes kalba apie **Jono Čepo** darbus, kurie yra įtaigūs, ekspresyvūs, drąsūs, nors ir „ne pirmo šviežumo“. Jie neatrodo kaip fikcija arba – „pagirios“, kai iš ryto staiga atsimeni, kad esi įgijęs dailininko profesiją ir reikėtų pamankštinti ranką, kol ši nenutirpo ar nenudžiūvo, nes paimti kaltą ar raiziklį jau nebeužtenka nei dvasios, nei jėgos. Gaila, kad šio stipraus menininko medžio raizinius šiuokart tenka tik įsivaizduoti...

Kiti įdomūs autoriai – **Arūnė Ščiupokaitė** ir **Donatas Beniulis** yra supratę, kad „šiandien vaizdus vartojame greitai“ ir „įspūdis, kurį palieka kūrinys, išlieka neilgam“... Stengtis neverta... Vis tiek prapulsį meninės informacijos

vandenyne. Taigi jie ir nepersistengia – pateikia instaliacinį, tiesa, estetiškai puikiai „sustytuotą“ rinkinį mažmožių, iš kurių randasi grafikos (beje, tradicinės) atspaudai. O kas iš to? Na, savotiška edukacija. Proceso iliustracija.

Lauros Grybkaukaitės projektas taip ir vadinasi: PROCESAI. Savo aprašyme autorė lyg ir tradiciškai paverkšlena dėl grafikos nuvertėjimo, todėl yra pasiryžusi „įteisinti grafikos technikas šiuolaikiniame mene“, tačiau pati bando tą įteisinimą pademonstruoti ne koku nors stulbinančiu ofortu – mecotinta ar litografija, bet video-siužetu, deklaruojančiu giliaspaudės galimybes, žodžiu, pateikia „gamybinį“, beje, gerokai koduotą ir beveik nesuprantamą vaizdą, kurį įvardija kaip savo kūrybos objektą. (Tiesa, mažytis giliaspaudės atspaudas vis dėlto kukliai žvalgosi nuo sienos...)

Bandau kiek „atsimaišyti“. Bet **Mariaus Mindaugo Danio** piešinys „Šešėlių atspindžiai“ (demonstruojamas vienas iš pateiktų šešių) dar labiau klampina mane. Autorius sako tiesiai šviesiai: „Piešiu sau, kad pieštuko galimybės nuo 12H iki 12B atsiskleistų.“ Gerai. Bet ar užduotis (įskaitant ir „panelišką“ rutulėlių ir gėlyčių siužetą) nėra pernelyg sekli subrendusiam dailininkui? Juk už susipažinimą su pieštuko galimybėmis „atsiskaitoma“ kiekvienos meno mokyklos pirmuose kursuose...

Štai čia išnyra vis dar naudojamas *grafikos* terminas, kuris šioje parodoje kraštutinai liberaliai išsiplėtęs, bet šio tokio susikalbėjimo labui gal ir neprošal susitarti dėl ribų. Pavyzdžiui, **Žygedos Jurgutytės** „Metalinis origamis“ – origamio principu sukurtos „nesudėtingos metalo formos“, verčia gerokai suglumti. Geranoriškai žiūrint, kiekvienas daiktas – tušinukas ant stalo, akiniai ant nosies, batai prieškambarėje – yra savotiški objektai, gal net „grafiški“, nes apibrėžia kai kurias linijas ar erdvines dėmes konkrečioje situacijoje, bet kas tada yra dizainas?

Panašiai traktuočiau ir **Jūros Bardauskaitės** elementaraus grafinio dizaino principu pateiktas šilkografijas, kurios, būdamos visos šešios kartu, gal ir sudarytų klasikinę

Žygeda JURGUTYTĖ. Metalinis origamis, arba Surūdijusi svajonė. Objektai. Metalo lakštai, lankstymas, virinimas, rūdinimas

(daug kartų matytą) kompoziciją, bet dabar, likusios tik dvi ir dar nuobodžiai juodos/baltos, niekaip nepateisina savo dalyvavimo pretenzingame projekte. Tą patį pasakyčiau ir apie **Evelinos Paukštytės** keraminius bareljefus.

Grafikos simptomų sunkoka apčiuopti ir „grynakraujėje“ **Domo Ignatavičiaus** instaliacijoje „Kasdienybės archeologija“, n-tąją kartą baksnojančioje pirštu į vis dar madingą *Fluxus* stalčiukų ir dėžučių epopėją. Ir nors tame „stalčiuke“ tiek vizualiai, tiek konceptualiai apsigyvena

pakankamai intriguojanti idėja, vis tiek matai tik tą „stalčiuką“, ir nieko daugiau... Na, o videoprojektai apskritai kelia galvos skausmą (tai, aišku, mano bėda). Niekaip negaliu suvokti, kuo jie iš esmės skiriasi nuo mažo formato nūnai madingų tiesiog filmukų. Toks tad jausmas manęs neapleido ir stebint **Marijos Griniuk** „Uniforment I–II“. Na, taip. Tai šiek tiek video-, šiek tiek animacija, šiek tiek koliažas. Tas neapsisprendimas gal ir trukdo suvokti tiek turinį, tiek intencijas. Jei autorei svarbi ukrainiečių uniformų istorija, tai ar ne įtaigiau būtų ją papasakoti tiesiog paprasta dokumentine medžiaga?.. Beje, antroje video- dalyje ji tą gana kūrybingai ir bando padaryti.

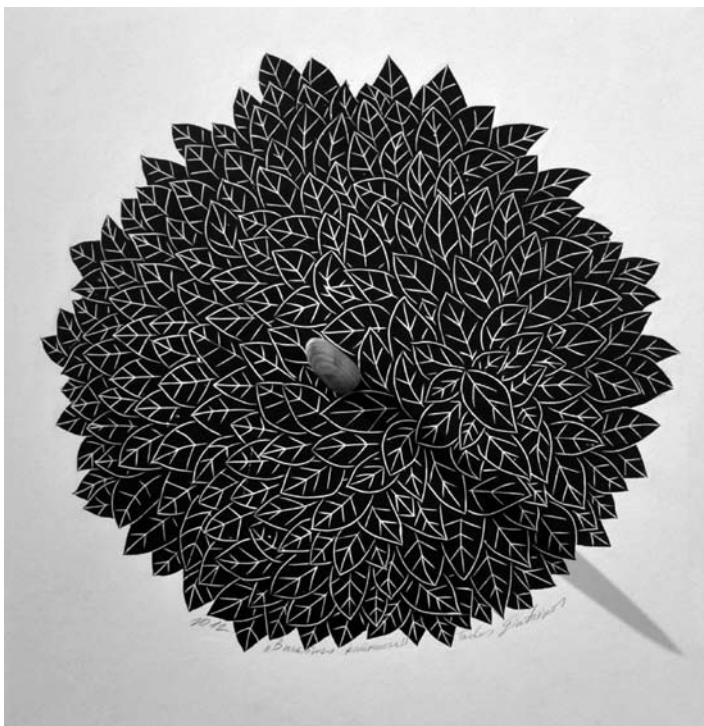
Kuratorės ieško įvairovės, ir šiuo požiūriu joms puikiai sekasi. Pavyzdžiui, eksponuojamas plaukas, kurį su didele pagarba įrėmino **Greta Vileikytė**. Galima klausti, kuo skiriasi įrėmintas plaukas ir kuo jis *grafiškesnis* už įrėmintas dryžuotas ar nėrinuotas kelnaites (kurios taip pat pretendavo patekti į parodą)?.. Aišku, skiriasi. Plaukas primena liniją. O juk linija yra (bent jau kažkada buvo) grafikos širdis, plaučiai, kepenys...

Renata VALČIK. Jos. Piešinys. Mišri technika

Bet vien gėrėtis plauko linijine jėga autorei pasirodė per mažai – ji sugalvojo istoriją, t. y. principą „surask dešimt skirtumų“, šalia „gyvo“ plauko eksponuodama jo skaitmeną. Simbolinis ir vizualinis plauko minimalizmas autorės valia sunaikinamas jo „išpreparavimu“. Šmaikštu. O kaip iš tikrųjų yra su linijomis, t. y. su piešiniu apskritai ir konkrečiai? Natūraliausiu, nors nelabai originaliu pavidalu jis atsiveria mišria technika ir gyvu išpūdžiu alsuojančioje **Renatos Valčik** serijoje „Jos“, žurnalistiniu tonu pasakojančioje autentiškas Rytų moterų istorijas. Profesionaliai žaisdama erdvėmis, juodos, baltos, pilkos ir dar pilkesnės spalvos niuansais, autorė nieko neužmiršta, bet nieko ir neatranda. Parodai tas išeina į naudą, nes šie „tvarkingi“ piešiniai atspaudai tiesiog sugrąžina malonų saugumo ir pastovumo jausmą, primindami profesionalumo sąvoką.

Kiek sumišau, pamačiusi **Dalios Juodakytės** ciklą „Olimpo puota“, su kuriuo jau buvau susidūrusi pernai, kai dirbau VDA Grafikos katedros bakalauro darbų gynimo komisijoje. Tas ciklas ir tada atrodė, ir

Tadas GINDRĖNAS. Buratinas krūmuose. Linoraižinis, medis

dabar atrodo originalus, grafiškas, conceptualus. Suglumino tik faktas, kad į parodą nutarta priimti akademinių (taigi ne visai savarankišką) darbą, juolab kad toje peržiūroje būta ir daugiau stiprių kūrinių, iliustruojančių grafikų rengimo gaires, adekvačias šios parodos koncepcijai.

„Niekio naujo“ ir nieko triukšmingo nedeklaruoja nei **Martynos Kašinskaitės** „Nerašyta kalba“ (beje, irgi bakalauroinis darbas), nei **Vandos Kovieraitės** „Žmonės ištirtais tuščiais pavidalais“. Abi kolekcijas vienija išbandytas, per visas pasaulio parodas ir katalogus žingsniuojantis triukas – daug kartų įvairiais pavidalais pakartotas siužetas galų gale būtinai paveiks jei ne emocijų, tai estetikos instinktus. Nesvarbu, ar naudojami (pirmu atveju) išpausti reljefiniai tautosakos motyvai, ar (antruoju) įvairūs išsibraikysio žmogaus pavidalai. Abi kolekcijos „galėtų sustoti“ bet kurioje vietoje, nesvarbu, ar susidėtų iš 6, ar iš 36 „gabalų“. Daugžodžiavimas ta pačia tema patraukia efektu, bet neįtraukia gilyn, pasitenkinęs

horizontalumu. Meninės kokybės atžvilgiu lyginti tas kolekcijas būtų neteisinga – Vandos „transformuotus žmogaus pavidalus“, išsiliejusius atskiruose lakštuose, tiesiog smalsu stebėti (kartais ir nusistebinti), o Martyna, deja, susilieja su siena, beveik ja ir pavirsdama...

Jokių gilumų nesiekia ir **Tadas Gindrėnas**. Jo „Buratinui krūmuose“ „kiša koją“ dviprasmiškas demonstruojamo objekto vienišumas, beje, inspiruojantis cikliško ilgesį. Šiame vienetiniame kontekste jis skelbia neįpareigojančios išdaigos žinią, puikiai pritiksiančią kokiam nors bernvakario (ar mergvakario) paįvairinimui... Tiek. (O kas čia blogo?)

Kiek pagalvojus, išeina, kad kuratorių pagėdauta *polistilistika* iš viso nutrina ribas tarp raiškos priemonių, kas jau savaime yra senokai įsisąmoninta realybė, „cechinės“ eros pabaiga ir, sekant šia logika, būtų teisinga iš parodos pavadinimo išbraukti žodį GRAFIKA. Grafikos atspindžius liudytų nebent šalutiniai faktai: paroda surengta grafikos centre, autorės oficialiai įgijusios grafikos specialybę. Tolesni apmąstymai jau vestų į menininkų parengimo klausimus, Dailininkų sąjungos struktūrų revoliucinius pokyčius. Bet šįkart dar nesiplėskime...

Vis dėlto tai nereiškia, kad primygtinai siūlau tuoj pat vėl grįžti prie estampo, juolab kad ir šioje ekspozicijoje galima rasti naujoviškų, išties „grafiškų“ sprendimų. Pavyzdžiui, kitaip, tiesiog **visai** kitaip *grafiškumą* suvokia ar jaučia parodos lyderė **Gintarė Radvilavičiūtė** „Judančiose lėlėse“. Žaismingi, išties *grafiški* vieliniai žmogeliai byloja ne tik apie originalią išmonę, bet ir apie raiškų piešimą erdvėje – kas bent kiek valdo piešinį, pripažins, kad Gintarė tą daro puikiai. Manychiau, kad ši kolekcija – viena iš projekto sėkmių, nepriekaištingai atitinkanti parodos idėją.

Sigitos Emilės Stankevičiūtės kompozicija „Nebijok savo šešėlio“ taip pat netikėta, – nė nekyla mintis prikišti autorei, kad jos pasirinkta medžiaga neatitinka *grafinės* raiškos. Tai, kad ši originali kolekcija ir atspausa, ir suvelta, įvelta, susiūta, išsiuvinėta, pa-

matai paskiausiai, nes poveikį daro ne priemonės, o žaismingas, netgi kiek tiesmukas parodos tematikos atliepimas, visai nesistengiant įvilkti to į koki nors įmantrų „filosofinį“ paaiškinimą ar pa(si)teisinimą.

Beje, jei nebūtų tekstų, privalomai lydinčių kolekcijas, didžiosios dalies eksponatų visai nepavyktų „perskaityti“. Tokia tad yra šiuolaikinė meninė realybė, užantspauduota visagalės koncepcijos leitmotyvu.

Tuo grafika jau be jokių abejonių integravosi į visų nūdienos meninių raiškų kontekstą ir bent jau toje pozicijoje gali jaustis oriai. Šis reiškinys yra esminė nūdienos naujovė, nes „anais laikais“ (jaunimą privalau informuoti) bet koks savo meno aiškinimas (juolab idėjinis gynimas) buvo laikomas ne tik blogu tonu, bet tiesiog nedovanotina tuštybe, net arogancija. (Tą esu asmeniškai patyrusi.) „Aš nežinau, ką čia padariau... Tegu vertina žiūrovai...“ – buvo privaloma „gerai išauklėto“ menininko frazė.

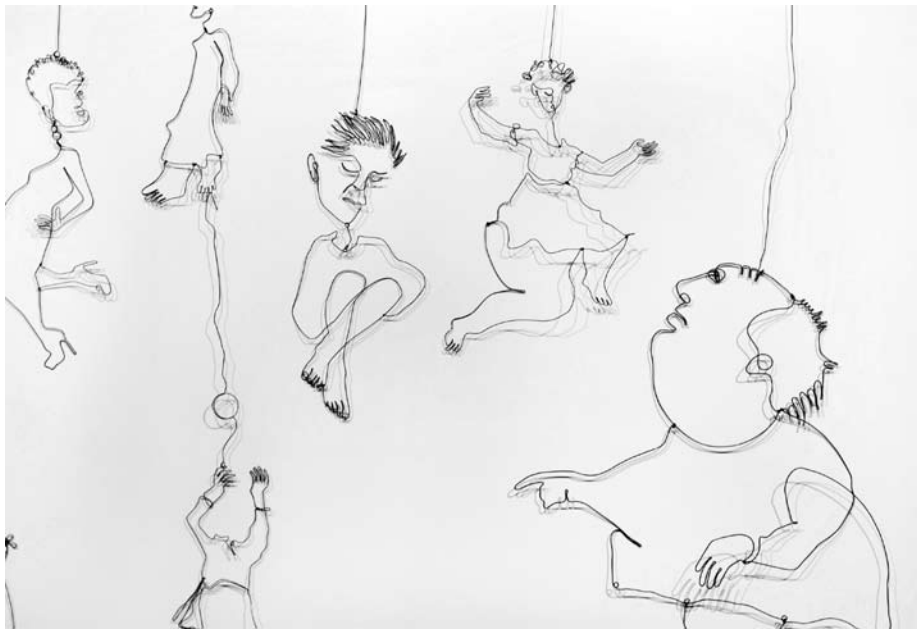
Taigi, „iš principo“ principas *žinoti, ką ir kodėl darai*, be abejo, yra sveikintinas, nes susijęs su neginčytina menininko laisve ir pasirinkimu. Bet, manau, jis diskutuotinas kitu atžvilgiu. Mat, esu taip auklėta, o ir savo mokinius iki šiol taip auklėju, kad kiekvienai skirtingai meno sferai reikėtų atiduoti jos instrumentus: muzikams – muziką, literatams – žodį, dailininkams – vaizdą ir formą. Sugriovus šią aksiomą, kai kas sugriūva iš esmės. Mūsų karta bodėjosi prieš tai buvusiu „ilustratyvumu“, formomis ir vaizdais, tiesiogiai atpasakojančiais vieno-kią ar kitokią realybę, šlovinome abstrakcijos sugestyvumą, ieškodami giluminės vizualumo jėgos, kuriai paramstyti neberekėtų pastolių, o paaštrinti – pagardų.

Šiandien, kai meldžiamasi prie koncepcijų altoriaus, menininkas privalo *sugaltoti* idėją ir, tarsi nepasitikėdamas savaiminiu vaizdo poveikiu, iliustruoti ją „pagalbine doku-

mentacija“. Taigi iliustratyvumas, pakeitęs rūbą, vėl grįžta į madą, tik dabar karaliauja *superego*, kurio karūnoje dažnai blizga pasaulio naujovių atliekos.

Gal žmogus, įnikęs į savo žaidimus–procesus tiesiog nė nebetapatina savęs su savimi? Apskritai nenori nei su kuo nors sutapti, nei juo labiau kuo nors tapti. Žaidžiančiam lyg ir nebetenka reikšmės rezultato aktualumas (o gal jo tiesiog bijoma?)...

Žiūrint iš „to kampo“, grynasis konceptualizmas (be tekstų) apskritai atrodo simpatiškesnis, net įtikinamesnis. Na, kad ir žinomo (neseniai pas mus viešėjusio) čeko Jiří’o Kovanos pasireiškimai, sąlygiškai vadintini performansais. Galima tiesiog stovėti išskėstomis rankomis centrinėje Prahos aikštėje, prisiklijuoti lifte, kuriuo lankytojai keliai į parodos atidarymą, važiuoti eskalatoriumi, atsisukus priešingą kryptimi ir t. t. Tokių kūrinių nė nereikia matyti fizine prasme. Nereikia nė dokumentacijų. Tiesiog „matai“ juos savo vaizduotėje ir tai labiau jaudinantis faktas negu tų veiksmų išaiškinimas. Jų tiesiog nė nėra. Kaip kad apskritai neįmanoma paaikškinti jusingumo ar emocingumo, mano manymu, būtinųjų sąlygų kūriniui vadintis kūriniu.

Gintarė RADVILAVIČIŪTĖ. Judančios lėlės. Metalinė viela

Augustas BIDLAUSKAS. *Gulinti. Ofortas, mecotinta, sausa adata*

Beje, aptariamą parodoje šie žodžiai vis dėlto pasigirsta keleto menininkų pasisakymuose (ir objektuose). **Augustas Bidlauskas**, pristatydamas du siužetus „Gulinti“ ir „Be pavadinimo“, pateikęs kelias įsimintinas, kiek bauginančias figūras (tarsi iškirptas laike ir erdvėje), klausia savęs: „Ar nėra gyvenime svarbiausia paliesti basom kojom žolę. Jusliškumas bunka, nes jo prasmė nesileidžia įrėminama žodžiais... Šie kūriniai, tai šio mūsų pačių sukurto bauginančio dūstančio, kuriančio, augančio ir nykstančio kratinio atspindys.“

Panašiai jaučiasi ir **Živilė Minkutė**. Jos „Emocinė upė“ – tai kasdienio jausminio peizažo, susidedančio iš emocinių impulsų, paieška... Emocija gali pakeisti viso peizažo koloritą... Taigi žiūrėdama į Živilės „kalvas, klonius ir miškelius“ iš tikrųjų matau upę. Kad ir kaip sudėtum „peizažo“ komponentus, ši upė plaukia, lydimą keistų, trūkčiojančių garsų. Emocinė upė. Gal ji kiek susišaukia su neseniai eksponuota (ir mano aprašyta) Irenos Daukšaitės-Guobienės „gyvate“, bet kaip tik ši maloni aplinkybė sušvelnina įtampą, tradiciškai tvyrančią tarp skirtingų kartų menininkų. Tą labai konkrečiai atskleidė pačios Irenos D.–G. drąsa dalyvauti šioje jaunųjų fiestoje. Beje, tas faktas,

kad parodoje beveik nepasireiškė žinomi ir pripažinti vardai, vertas atskiro tyrimo.

Keista (net man pačiai), bet prietų emocingesnių parodos pavidalų priskirčiau **Auksės** ir **Dariaus Petrulių** silikoninių lėlių spektaklį „Išplėšk sielą“ (Oscaro Wilde'o motyvais). Esu skeptiškai tas lėles įvertinusi, aptarinėdama parodą „Dokumentika“ ir labai džiaugiuosi, kad dabar galiu pati sau paprieštarauti. Keisti bauginantys silikoniniai (ar *psilikoniniai*) žmogeliukai veikia apšviestoje erdvėje toli gražu ne kaip originalūs patys savaime (kas irgi būtų malonu akiai), bet kaip tikro (?) gyvenimiško spektaklio dalyviai. Susiduriame su tokiais

mistiniais atributais kaip žvejys, mėnulis, naktis, ragana, širdis, kraujotakos sistema, siela... Ekraninis fonas peršviečia veiksmo dalyvius tiesiogine to žodžio prasme, švytėjimo gyslomis paliesdamas ir žiūrovų kraujotakos sistemą... Išradinga. Stebuklinga. Gražu.

Gražu žiūrėti ir į rusvus, iš tolo pastebimus **Lino Blažiūno** plotus. „Mėnesiena kregždės akimis“ pasakoja ne apie kregždę ir mėnesieną, bet apie autoriaus išrastą (ir jį „pagavusią“) kalio permanganato ir citrinos rūgšties sąveiką, kitimą laike konkretaus siužeto erdvėje. Kaip suprantu, tam pademonstruoti tiktų bet koks siužetas – ir lapė, ir kiškis, ir lokys. Paukštis – pats konkrečiausias ir „nekalčiausias“ atvejis, tinkamas bet kokiai interpretacijai, tą žino kiekvienas piešimo mokytojas, siūlantis pradinukams „įsižiūrėti“ į nepakartojamas plunksnas. Maloniai nuteikiantis vaizdas savo paprastumu bent jau nedeklaruoja jokių filosofinių gelmių, o tiesiog kalba apie tai, kuo maloniai pasidalija – techninių galimybių patirtimi malonaus vaizdo perspektyvoje.

Apie technines (tik gerokai šiuolaikiškesnes) priemones tenka kalbėti ir kiekvieną kartą susidūrus su **Jūratės Rekevičiūtės** fenomenu. Man ji (personaliai) asocijuojasi su nežemiškai žemiška būtybe, kuri

įdomi pati savaime kaip objektas. Jai užtektų tiesiog būti arba žaisti savimi (maždaug taip, kaip ji „sužaidė“ savo performanse parodoje „Deklaracija“). Bet jai, akivaizdu, savęs pačios nepakanka, todėl įvairiuose pasirodymuose (įskaitant ir šį) Jūratė ieško savęs neaprepiamame „visagallo facebook“ kosmose, bandydama įgyvendinti iš esmės neįgyvendinamą projektą – „įrėminti šį laiką“. Kadangi, kaip ji teigia, „darbuose naudojami tikri vaizdai iš facebook“, kyla tam tikras įtarimas, kad jie gali bet kuriuo momentu tapti ir visai kitais, nors intencija nesikeičia... „Parašyti TIKRĄ LAIŠKĄ“, – apmaudžiai sudejuoja autorė, tačiau pati bando tą daryti dar kartą tiražuodama netikrumo ir laikinumo simbolius žudančioje realybėje... Tiesą sakant, intriguojantis dialogas su savimi...

Marijos Marcelionytės kūrybinių apraiškų paslaptis – emocijų ir racionalumo dvikova (arba *sunkiai įgyvendinama* jų bendrystė). Šį labai subjektyvų vertinimą ypač išprovokavo ciklas „Five unread books“. Pirmuoju įspūdžiu nusiviliu – ar tai... pajūrio kopos? Ne, pasirodo, „kupos“ – tai knygų puslapiai. Be to, tie „puslapiai“ ne monotipijos (tą galima pamatyti neatidžiu žvilgsniu). Tai fotografijos ir grafikos bičiulystė, pareikalavusi atkaklaus triūso, bandant prakalbinti estampinį popierių skysta fotoemulsija. Parodos kontekstui to beveik ir užtektų. Bet Marija nori, kad atspėtume jos inspiracijų šaltinį – jai reikia pasakojimo, įkvėpusio jos pastangas, ir tai švedų rašytojos Kirsty Logan tekstas (gaila, pateikiamas tik anglų kalba) apie penkias neperskaitytas knygas, kurios „kopų“, t. y. puslapių, pavidalu sklaidosi tarp standžių baltų rėmų. Sumanymas nėra paprastas. Tad ar pavyksta, ar ne? Kartais tai tampa viso gyvenimo klausimu...

Mano klaustukai čia ir užsisiklėndžia. Belieka reziumė: 1) paroda gaivi, „skersvėjinga“; 2) kuratorių pastangos uždegančios, palaikytinos; 3) žiūrovai suintriguoti, „sumišę“, pikti; 4) autoriai (kaip ir priklauso) nelaimingi dėl kritikos ir neteisingai išdalytų prizų.

Na, o aš, savikritiškai apžvelgusi savąją apžvalgą, pasijutau kiek niūroka pedagogė, atvykusi į studentų peržiūrą. Tą inspiravo tiek man, tiek žiūrovams, tiek kuratorėms netikėtas faktas, kad parodos branduolį sudaro itin jaunos pajėgos, kurioms istoriškai

Auksė PETRULIENĖ ir Darius PETRULIS. *Išplėšk sielą*. Pagal O. Wilde'o pasaką „Žvejys ir jo siela“. Instaliacija. Silikono lėlių ekspozicija

priklauso eksperimentų, ieškojimų, esmių, prasmų, technologijų atradimo kelias. Pokytis – svarbiausias šio laikmečio bruožas, todėl pamatiniai dalykai dar ilgai snūduriuos tarsi embrionai, kol patirčių, pažinčių ir pripažinimų akistatose sulauks asmeninių pergalių arba jų bus sąmoningai atsisakyta. Manau, ir pačioms kuratorėms paroda pateikė naudingų siurprizų, kurie, norėčiau tuo tikėti (ir to linkėčiau), taps gairėmis naujiems jų projektams.

Taigi sveikinu neeilinio kultūros įvykio autorės – dvi galvotas grafikes Irmą Balakauskaitę ir Mariją Marcelionytę. Taip ir toliau darykime: organizuokime, rašykime, ginčykimės tarpusavyje, nes menotyrininkai užsiėmę disertacijomis. Būtų ištis smagu sulaukti karštų diskusijų, net maišto. Tikiuosi, būsiu bent šiek tiek prie to prisidėjusi. ■

„MES ŽINOMI ARBA NET NEŽINOMI TIK ČIA“

*Inga DARGUŽYTĖ. Pilietiškas ir poetiškas. 2007
Gilioji spauda, klasikinis linoraižinis; 273x413x66*

Ingos Dargužytės grafika labai žemiška... Žiūrėdami į sodrius, lakoniškus linoraižinius, kone pirštų galiukais pajuntame žemės purumą, akmens gyslotumą, medžio rievėtumą, žievės plaušingumą, odos grūdėtumą... Dailininkę vilioja ne žemės geosfera, ne vulkanai, bet žemės pluta, paviršėliai. Ar faktūros krustelėjimai gali maksimaliai atspindėti autoriaus braižą? Ar mikrodariniai gali atliepti, aprėpti vidinį pasaulį, sakykim, kūrybinę biografiją?

Kituose kūriniuose, kad ir cikle „Orbitos“ (2007), ji domisi makrodarinių – planetų, kitokių šviesulių judėjimo trajektorijomis, garso bangų sklidimo ar šviesos pluošto geometriniais raštais... Ir vėl galima klausti, kaip makrokosmas atliepia vidinius menininkės išgyvenimus.

O, pavyzdžiui, erdvinėje kompozicijoje „Pilietiškas ir poetiškas“ (2007) ji tyrinėja tau-todailės objektus – raižytas, polichromuotas verpstes.

Kaip susiformavo toks pasaulėvaizdis, dailėtyrininkei Ramutei Rachlevičiūtei papasakojo pati grafikė Inga DARGUŽYTĖ:

– Gamta yra viena iš mano mokytojų. Augau vaizdingame Anykščių krašto vienkiemyje, dienų dienas klaidžiodavau po Gečionių kaimo apylinkes, miškus, pievas, rinkau žoles, gėles, gėrėjausi augalais, medžiais, kloniais... Kad būsiu dailininkė, vaikystėje tikrai negalvojau. Į klausimą, kuo tapsiu užaugusi, atsakydavau labai racionaliai – rinkdavausi pardavėjos, darželio auklėtojos ir panašias profesijas.

Antra mano mokytoja – močiutė. Mamos nemačiau piešiančios, mezgančios ar neriančios. Močiutė šias kū-

rybines užduotis atlikdavo su malonumu. Atitrūkusi nuo sunkių kaimo buities darbų, ji pindavo vainikus, siuvinėdavo, ausdavo, mezgdavo, kartais paišydavo, iš miltų raitydavo „ančiukus“. Iki šiol kaip relikviją saugom jos siuvinėtas staltieses, patalynės komplektus.

Mokykloje per pertraukas piešdavau, nešiodavausi daug pieštukų. Klasiokai juos nuolat laužydavo arba paslėpdavo. Gyvenome neturtingai, tad kiekvieno pieštuko praradimas man buvo tikra nelaimė. Daiktus turėjau labai saugoti, juos vertinau. Jau buvau pradėjusi lankyti Panevėžio dailės mokyklą, daug laisvo laiko neturėdavau ir niekada nesiskundžiau, kad nėra ką veikti. Pamenu, kaip mane, septynmetę, mama nuvedė

į priėmimą. Piešėme gėles ant asfalto. Įstrigo padrąsinantys dailininko mokytojo Kazimiero Naruševičiaus žodžiai. Vėlesnėse klasėse jis dėstė tapybą. Pamenu, kartą brūkštelėjo per varvantį dažų sluoksnį stambiu pirštu tarsi teptuku. Man tai padarė įspūdį.

Stoti į Dailės akademiją iš pirmo karto nedrįsau, buvau girdėjusi, kad daug kas stoja keletą metų iš eilės ir vis nesėkmingai. Nerizikavau, išvykau į Šiaulių pedagoginį institutą, kur įgijau dailės ir darbų mokytojos specialybės bakalauro laipsnį.

Studijuodama supratau, kad grafikos sritis mane žavi savo technikomis. Kai Šiauliuose viešėjo grafikas Žibuntas Mikšys, per jo pamokas pirmą kartą išbandžiau giliosios spaudos technikas: sausą adatą, ofortą. Trečiajame kurse grafikos mokėmės tik vieną semestrą. Atrodė mažoka, teko savarankiškai padirbėti, konsultuojantis su dėstytoju grafiku Vaidotu Januliu. Baigiamąjį bakalauro darbą atlikau linoraizinio technika.

Po studijų ryžausi vykti į Vilnių laimės ieškoti. Teko pasirengti stojamiesiems, išlaikyti daug papildomų egzaminų, keisti braižą, susiformavusį bakalauro studijų metais. Esu iki šiol dėkinga profesoriams Albertui Gurskui ir Mikalojui Povilui Vilučiu.

Įstojau į grafikos magistrantūrą. Bet Vilnius nebuvo man svetingas: pradėjusi studijas, sostinėje jaučiausi vieniša, kurso draugai buvo apatiški, akademijoje teko išverti sunkų kūrybinės „diskriminacijos“ laikotarpį. Atlaikiau šiuos išbandymus ir, pasak profesoriaus Gursko, padariau didelę pažangą.

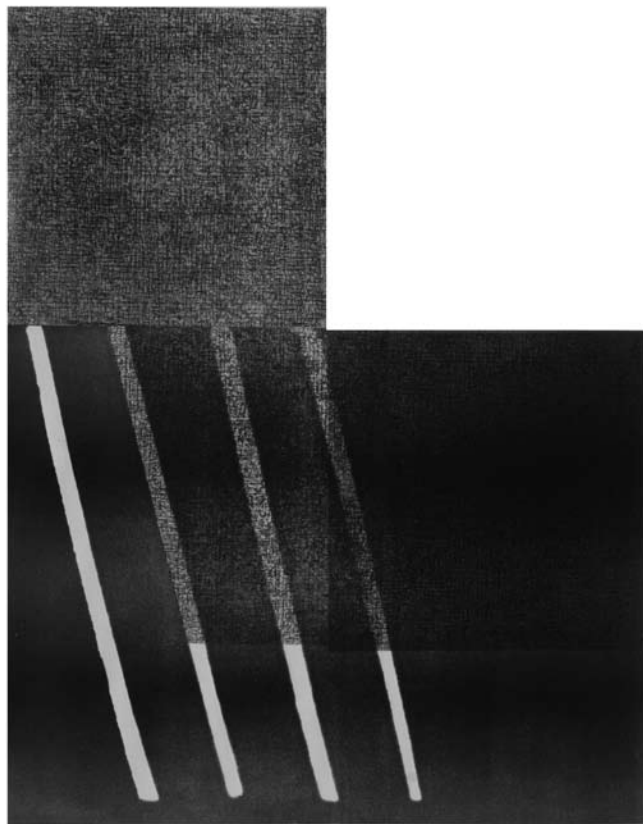
Profesorius Vilutis žavėjo tolerancija, kantrybe. Palengva išgrynino mano pasirinktą stilių. Per dvejus metus akademijoje įgytos žinios buvo labai vertingos.

Pakopijuodavau kitų dailininkų darbus, kad įgyčiau profesionalumo. Plokštumos smulkumo mokiausi iš Alfonso Žviliaus, dėmių santykio – iš Eduardo Juchnevičiaus, ekspresyvumo – iš Edvardo Muncho.

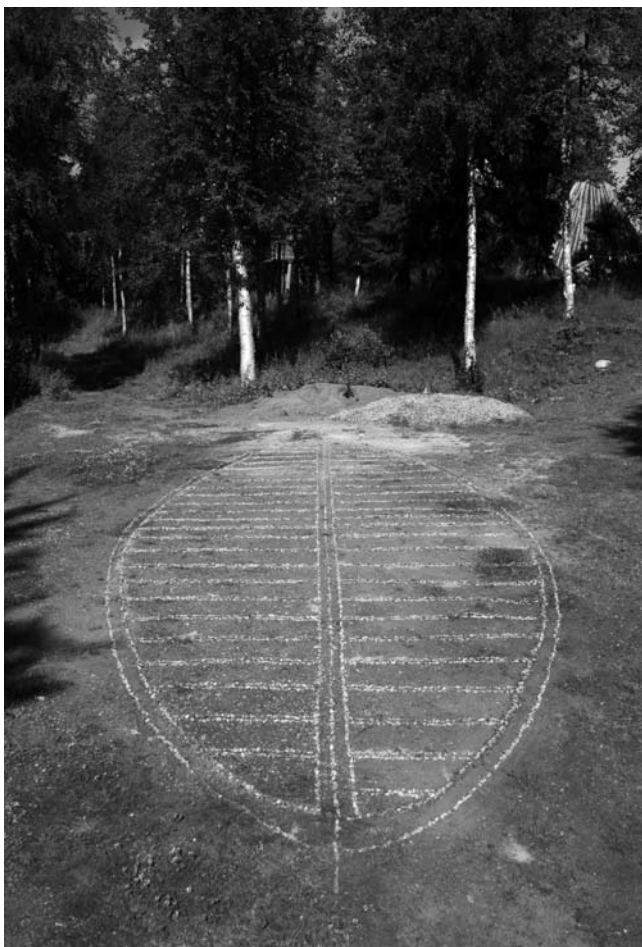
Grafika reikalauja begalinio kruopštumo, pedantiškumo ir kantrybės. Grafikos technikos pasirinkimas irgi priklauso nuo charakterio savybių. Paauglystėje nepasižymėjau kantrumu, jo išmokau raižydama linijas. Grafika man įdomi iki šiol. Kai išraižau klišę ir ją atspaudžiu, dažnai nustembu, koks

netikėtas būna rezultatas. Tuo ji mane ir žavi. Klišėje raižinys atrodo trimatis, o popieriaus lape jis tampa dvimačiu kūrinio. Todėl renkuosi giliosios spaudos techniką, atspaudžiu linoleumo klišę pripildydama dažų. Atspaudas tampa organiškesnis, faktūriškas.

2003 m. pirmąkart išdrįsau vykti į kūrybinę rezidenciją Danijoje ir susirgau kūrybinių kelionių liga: kiekvieną vasarą susiplanuojau naują kūrybinę stažuotę, prasimanau stipendiją ir nevaržomai kuriu. Tai prasmingiausias ir turtingiausias laikas. Daugiau įkvėpimo gaunu svetur. Nauja aplinka, žmonės inspiruoja kurti, galiu laisvai planuoti savo laiką, ištisas valandas sėdėti prie raižinių ar tiesiog analizuoti aplinką. Tai pats geriausias laikas kūrybai – esu toli nuo buities, namų, šeimos, kasdieninių darbų, skubėjimo. Naujoje aplinkoje jaučiuosi laisva. Pamėgau Skandinaviją.

*Inga DARGUŽYTĖ. Iš ciklo Tarp paviršių. 2009
Spalvota monotipija, linoraizinis, gilioji spauda; 78X61*

Inga DARGUŽYTĖ. Valtis. Iš projekto Lappmarks. 2008. Laplandija

Raižymas – tikra meno terapija. Turiu kasdien nors trumpai prisiliesti prie linoleumo klišės. Šią techniką pamėgau nuo pat kūrybinio kelio pradžios, nors išbandžiau ir kitas: ofortą, sausą adatą, šilko-grafiją, medžio raižinį. Linoraižinys man pritiko labiausiai pagal charakterį ir pagal kišenę. Linoleumą nesudėtinga raižyti.

Būta įvairių krizių. Kadais, pamenu, teko patirti nelaimingą meilę. Šis sukrėtimas nusėdo cikle „Kilimėliai“. Buvau įsiutusi ir išliejau pyktį, raižydama statybinio kartono plokštes. Reikėjo daug fizinės jėgos, kad įveikčiau kietą paviršių. Parodžiusi tuos raižinius viešai, sulaukiau įvairių komentarų. Atspauduose galima išvelgti daug intymių vyro ir moters pozų. Dabar

šie kūriniai užkišti studijos kampe. Abejoju, ar kada nors dar ištrauksiu juos į dienos šviesą.

Nuo pat pradžių orientavausi į abstraktesnę motyvo vaizdinį, atspauduose dominavo abstrahuoti gamtos motyvai. Jie išliko iki šiol. Mane žavi peizažas, flora. Gamtoje galima išvelgti labai įvairių formų, jas apibendrinti ir neatpažįstamai pakeisti. Pirmieji atspaudai buvo daugiau monochrominių spalvų: dominavo juoda, pilka, niūri mėlyna, ruda, žalia. Tik apie 2005-uosius kūrinių koloritas praturtėjo. Vėliau vėl grįžau prie klasikinės spaudos. Taip ir balansuoju iki šiol tarp nespaltotos klasikinės ir spalvingos giliosios spaudos linoraižinio technikos.

Aš jau aptingau „piarinti“ save. Menininkas turi kurti ir pateikti visuomenei tai, ką sukūrė. Deja, dažniausiai patiems reikia pakovoti už save ir savo kūrybą. Tik nuolat judėdamas į priekį ir primindamas apie save, neišnyksi iš siauros lietuvių kultūros sferos. Mes žinomi arba net nežinomi tik čia. Neretai gyvieji neįvertinami, o po mirties skubama leisti jų albumus. Pabosta, kai nuolat rašoma apie tuos pačius dailininkus, nors žinai, kad kuria ir kiti, ištisas dienas leidžiantys skrupulingai palinkę prie klišės. Retkarčiais spauda, televizija nudžiugina iškelamos primirštas asmenybes, įvertindamos jas.

Šiuolaikinio meno erdvėje vyrauja politinės tendencijos. Esi nemadingas, jei neužkabini socialinių, politinių aspektų. Tačiau profesionaliai tai atskleisti yra labai sunku. Tad dauguma regimo šiuolaikinio meno kūrinių yra paviršutiniški ir nuobodūs, bent man. Aš vengiu temų, paremtų politika. Bet tai nereikia, kad pati esu apolitiška.

Dvidešimt nepriklausomybės metų akivaizdžiai liudija, kad įsigali vis didesnis indiferentiškumas ir nepasitikėjimas valdžia. Daug kas tikina, esą užaugusi nauja karta bus aktyvesnė ir pilietiškesnė. Vargu... Maniau, kad mano šeima niekada nesusidurs su emigracija. O tai jau įvyko! Vidurinysis brolis gyvena ir moka mokesčius Švedijoje. Dirbu dailės mokykloje ir sutinku nemažai mokinių, kurie irgi pasiryžę išvykti iš savo krašto. Aš raginu juos likti gimtinėje, net nepaisant ekonominės ar finansinės situacijos. Antraip gyvenimas Lietuvoje niekada nepasikeis į gerąją pusę... ■

Užkariavau naują žemę –
tavo kūną atradau.
Kalnynus,
slėnius,
daubas,
įdubas,
tamsų šnabždesių mišką.

Iš akių tau laukinės upės
teka,
srūva,
užtvankas pralaužia.
Akmenys ridenas,
žole,
dumblais,
maurais
aptekę
akmenynai.

A,
žuvys šokteli,
regiu, kaip žėri.

Smėlis iš kelių girnelių byra –
it laiką skaičiuotų,
kiek esu,
kiek dar būsiu.
Pėdos sminga į drėgnus molynus –
klimpstu.

Medžiu aš išaugsiu,
liaunu spygliuočiu,
šaknim,
šakom apsivysiu,

tu paskutinį kartą įkvėpsi.

Jau tylūs, tušti uogienojai,
žemė drėgna, prisigėrusi syvų saldžiausių
limpa prie padų –
sunku.
Tai šermukšniai, rudens pranašai, bus išbūrę lietingą
rugsėjį.

Jau keliaukim,

nors vakar buvo čia gera,
dar skendi namai rusenančio laužo dūmuos,
kalnuos aidai, nuaidi
maldos, slapti ritualai
garbinantys lanksčias šeimamedžio šaudykles ir dosnųjį
Šneibratą.

Vyre,

tavo kūnas, plaukai, įsigėrę žvėrienos kvapo,
povo plunksnų mėlis traukia.
Tu žaviesi mano linijomis,
aš raumenimis,
tu mano kaulais,
aš tavo slanksteliais –
taip parengiamas kūnas glamonėms.

Jau keliaukim,

kur didžiakrūtės dykumos,
kur sausos šaknys ir lapeliai,
smėlėtam guoly migdysim vaikus.

Metai

Atsimenu metą,
kai ištisas savaitės kankino sausra.

Tada tarsi ant jūros kranto gyvenom.

Pareidavai į namus apsvaigęs,
prisigėręs
jos gintarų nugelsvinto vandens,
tų vaizdų, regėtų panėrus į gelmes.

Neretai parnešdavai povandeninį žiedą –
lyg atsiprašymą už išdavystę su kitu pasauliu.
Atleisdavau,
bet naktimis skalbdavau dumblinus drabužius.

O tu atsimeni metą, kai ištisas savaitės kankino sausra –
tarsi auksinėj dykumoj gyvenom.

Pareidavau į namus, pasipuošusi akmenine karūna,
iš ausų,
šnervių byrėdavo smėlis
ir visai netyčia užpustydavau tavo kelius.

Prekyvietėj

Ten lyg jūra,
lyg laivai švartuojasi sudriskusiais nuometais.

Gintarų karoliais grįstas tiltas.

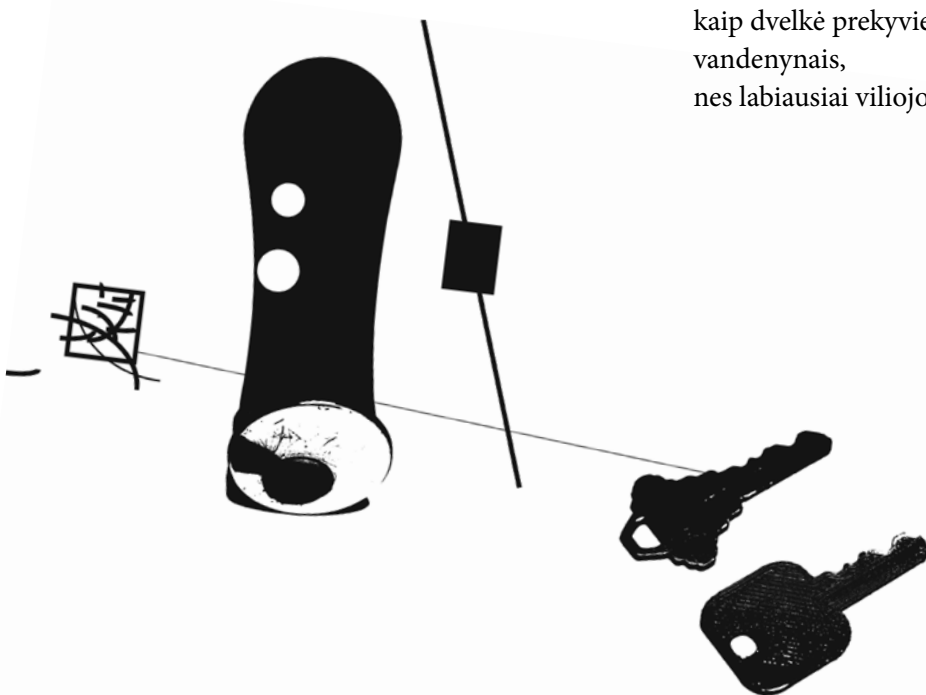
Įtaigiau už sirenas,
it skęstum šaukies žuvų,
kai druskos iki kelių.
Tavo pyktis rūkais sutemom išsisklaido,
ryte išnyra ir užkalba vandenį.

Ar įsileistum,

tinklus ausčiau, gniužulų guolį pakločiau,
man nebūtų per drėgna, per sūru man nebūtų.

Iš smėlio tavo namo pamatai,
tu nesiskundi,
kad per trapu,
kad per garsiai prasi/užsiveria moliuskai.

Iš akių paveikslo pažinau,
kaip dvelkė prekyvietė vandenynu,
vandenynais,
nes labiausiai viliojo tavo gėrybės.

PRAGARIŠKAS IR FATALIŠKAS BUITIES TIRŠTIS

Aušros Barzdukaitės-Vaitkūnienės tapyba

Prisipažinsiu, maloniai nustebino gana kuklus tapytojos Aušros Barzdukaitės-Vaitkūnienės parodos „Pastovūs vaizdai“ *Titanike* pristatymas. Juk šiose salėse rodomi tik „pasaulinio lygio“, tik „genialūs“ dailininkai! Kaip sakoma, kuklumas yra dorybė. Tiesa, prunkštelėjau, pristatyme perskaitęs, kad ne tik tapyba, bet ir spalvos gali būti visuomeninio maišto simbolis... Na taip, spalvos yra svarbūs pagalbiniai elementai, naudojami protestų lozunguose, bet kad į „maištą“ įsiterptų „tradicinės koloristinės tapybos“ problematika, regis, nusišnekėta...

Ižengęs į parodą, buvau nubaustas už tokią išankstinę aroganciją. Nesakau, kad tapyba kaip tokia gali šiandien tapti maišto epicentru, tačiau tam tikros psichosocialinės intencijos įstengia taip „įkrauti“ vidinę tapybos struktūrą, kad ši virsta bomba. Bent jau estetiniu atžvilgiu. Jei apsiribosime specifine tapybos problematika, Barzdukaitės-Vaitkūnienės darbuose maišto sąvoka nebeatrodys tokia jau iš piršto laužta.

Žiūrovai (ypač tie, kurie šiek tiek nusimano apie „tapybinę kalbą“) bloškiami į tikrovės ir kartu tapybos tirštį, nelyg į pelkę, kuri taip įtraukia, kad nėra jokių šansų išsikapanoti. Panašaus (žinoma, metaforiško, estetinio) tirščio jėgą esu patyręs nebent žiūrėdamas ankstyvusius Evaldo Janso videokūrinius.

Barzdukaitės-Vaitkūnienės tapybos turinys, siužetinis matmuo tiesiog spjauna į veidą, atstumia buitiniu ir, matyt, egzistenciniu platesne prasme, šleikštuliu (autorė sąmoningai to siekia), o tapybos tirštis, klampus akivaras (tiesiogine ir perkeltine to žodžio prasme) traukte traukia į save, tiesiog susiurbia, praryja.

Ir priešingai – akistata su tapybos gaivalu, stačiai palaidojančiu po spalvų ir potėpių nuošliaužomis, jau pradeda

pykinti, bet vis tiek neįmanoma pasitraukti, nes tapytojos rezgama pusiau anekdotinė, pusiau detektyvinė intriga, pasakojama istorija neleidžia atplėšti akių „nuo ekrano“.

Ekraną sąvoka šiuo atveju taip pat nėra tik mano teksto „kalbinė figūra“, nes Barzdukaitės-Vaitkūnienės tapyba „kinematografiška“ tiek turinio, tiek formos požiūriu. Žinoma, galėtume taikyti ir momentinės fotografijos apibūdinimą, tačiau jis labiau tiktų kokioms nors hiperrealistinėms taktikoms, o Barzdukaitės-Vaitkūnienės „tapybinis tirštis“ labiau primena judančią, verdančią, liulančią, nuolatos besimainančią „masę“.

Atrodo, tarsi ką tik būtume įsijungę televizorių kokio nors beprasmiško „reportažo“ ar siaubo filmo viduryje – matome grilyje kepamą, bet dar neiškepusią mėsą, dešreles, blaškosi ugnis, rūksta dūmai. Arba prieš akis iškyla vampyriškos pilnaties, paki-busios pušų viršūnės, vaizdas. Esame įmetami įaiduoklišką naktinę sceną su karuselėje besisupančiais tarsi demonais, tarsi animaciniais gyvūnais, o kitame paveiksle stūkso kažkoks pakeletės baras, naktį tiesiog pritvinkęs „tvinpyksiškos“ grėsmės.

„Išdulkintas kilimas“ – tiek siužetu, tiek forma, tiek pavadinimu (su tiesioginėmis ir perkeltinėmis jo prasmėmis) vainikuoja visą parodą, tampa sarkastiška (moters?) būties ir buities parafraze. Tai jau atviras akibroktas tiems žiūrovams, kurie bandys nuoširdžiai „bendrauti“ su tapytojos kūriniais (beje, ši paroda – vienas iš retų atvejų, kai paveikslus būtina pamatyti gyvai, nes reprodukcijos paslepia sunkiai žodžiais apibūdinamą tapybos tirštį, pernelyg svarbus tampa „literatūrinis“ antsluoksnius).

Dar vienas Barzdukaitės-Vaitkūnienės kūrinių „tirščio“ (bent jau šioje parodoje) bruožas – tikrovės ir vaizduo-

Aušra BARZDUKAITĖ-VAITKŪNIENĖ. *Wamp pilnatis kurorte*. 2012.
Drobė, aliejus, emalis; 154x153

tės, fantastiškojo matmens vientisumas. Čia nėra nuogos, lėkštos ir sarkastiškos tikrovės, preparuotos buities išklotinių, tačiau nėra ir „siurrealizmo“, „fantastinio-tapybinio“ tirščio, būdingo Natalevičiui ir Skudučiui, nors šiokių tokių tapybinės jų pasaulėžiūros atgarsių esama.

Tapytojos paveikslų „tikrovė“ tiek fabulos, tiek formos lygmenimis yra tarsi vientisas organizmas, takus, besimainantis, prisitaikantis ir toks nuodingas, tarsi vandenyje „sklendžianti“ medūza. Kadangi jos kūriniuose nėra *veikėjų* tiesiogine šio žodžio prasme, pats tapybiškumas su iš jo išnyrančia tikrove tampa ir pasakojimu, ir personažu – dvasia ir kūnas vienu metu. Nėra skirties tarp objekto ir subjekto, signifikanto ir signifikato.

Žvelgiant iš kiek lokalesnės, artimesnės perspektyvos, galima rasti šiokių tokių sąsajų su Arūno Vaitkūno tapytomis laiptinėmis, kurios virsdavo specifinėmis intropichinės regos projekcijomis, nors abiejų tapytojų „metodai“ skiriasi. O dairantis po visuotinę dailės istoriją neučia irgi peršasi keletas analogijų.

Visų pirma, atmintyje iškyla Pieteris Bruegelis, pasaulį vaizdavęs tarsi „dieviškosios sąmonės“ projekciją.

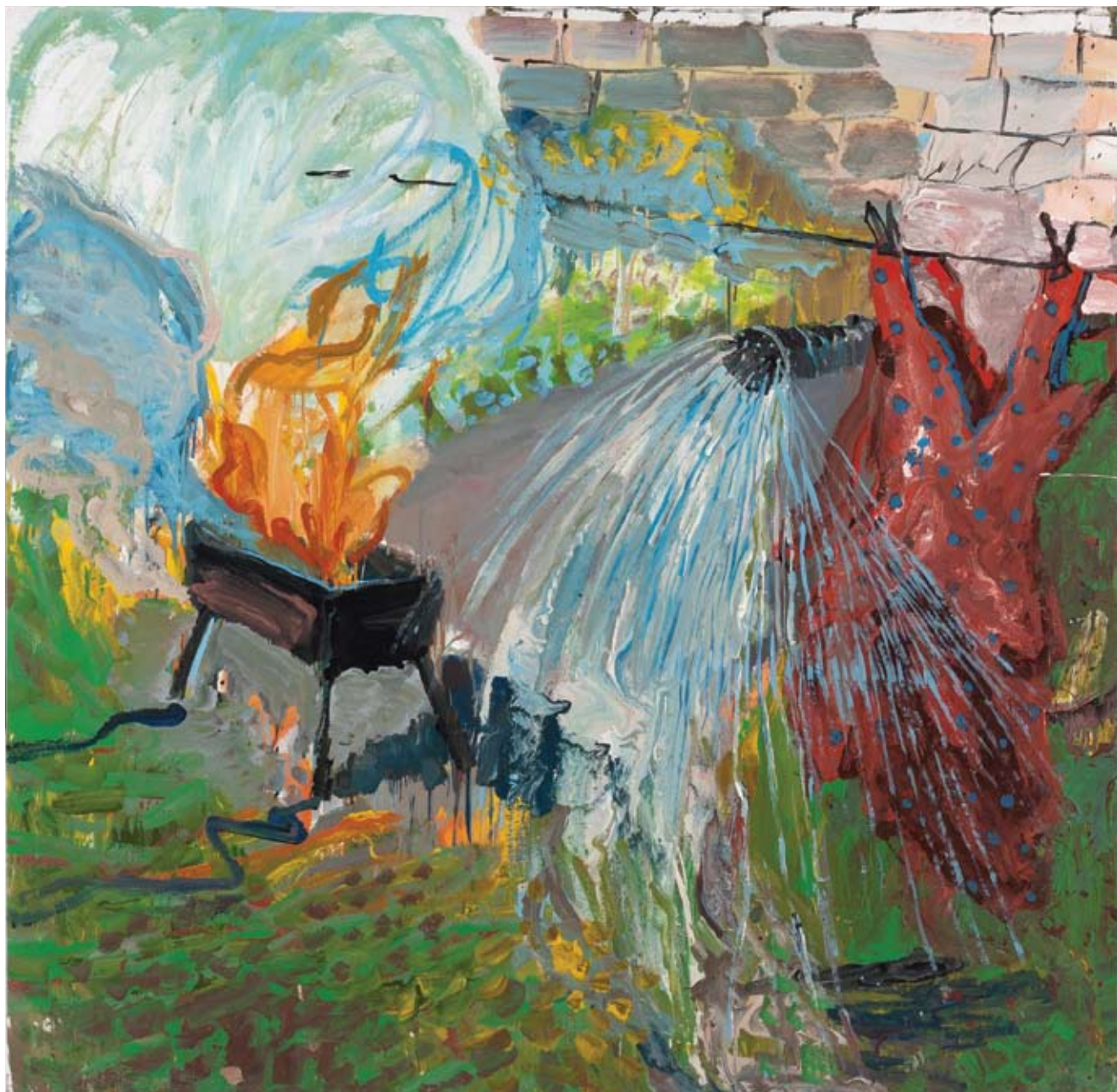
Jo paveiksluose apstu tolstančių planų, tačiau visuose juose *tuo pat metu* vyksta kas nors dramatiška arba neatsitinka nieko svarbaus, visi be išimties yra vieno-dai (ne)reikšmingi, saistomi nematomų likimo saitų, „tvyrančių ore“. Tiesa, Barzdukaitės-Vaitkūnienės darbuose krikščioniškasis matmuo nėra išreikštas, planų begalybė redukuojama iki seklios, klampios masės, o melancholišką susitaikymą su likimo neišvengiamybe keičia kur kas drastiškesnis požiūris į egzistenciją, tačiau jos paveikslai – tiek nesami jų „veikėjai“, tiek erdvė – irgi neabejotinai persisunkę viską apimančiu, absoliučiu (net šiek tiek „psichopatologiniu“) fatalizmu. Gaivaus oro gurkšnio neverta tikėtis – iš drobių sunkiasi demoniški syvai, kraujas ir siera, pramaišiu su verdančia pragaro derva.

Toks „pragariškas“ tirštis perša dar vieną analogiją – tai Chaimo Soutine'o drobėse specifškai psichologiškai deformuotas vizualus-mentalinis pasaulio visetas.

Na, o trečia analogija jau visai netolima. Tai kai kurie čekų filmininko ir menininko Jano Švankmajerio „siurrealistiniai“ filmukai – pati aplinka ir joje esantys objektai, daiktai perkeliama į gyvą, organinę (pa)sąmoninę substanciją. Čia lygiomis teisėmis veikia žmonės ir skudurinės lėlės, atgiję mėsos pjausniai patys save pasūdo, išvolioja miltuose ir iš(si)kepa, (ne)gyvos kūno dalys ir judantys organai „surenka save į kūną“ arba priešingai – personažas, Arcimboldo kūrinių principu sudėliotas iš vaisių ir daržovių, stebi savo paties puvinimo procesą, knibždančias kirmėles ir pan. Nėra ribos tarp gyvo ir negyvo, tikrovės ir sapno.

Prieš keletą metų per atidarymą nugirdau palinkėjimą, kad Barzdukaitės-Vaitkūnienės paroda patirtų visišką komercinę nesėkmę, nes jos kūriniai yra gaivališki, autentiški, paprasčiau tariant, pernelyg geri komerciniams mainams. Nors tokie „mainai“ visų geidžiami ir šlovinami, *pardavimo* aktas vis tiek suvulgarina, suteršia, net išniekina autentiškus potyrius, sudėtus į kūrinius. Tokį puikų meną kas keletą metų reikėtų tiesiog fiziškai sunaikinti, kad jis nenuvertėtų ir nesubanalėtų kokioje kolekcijs ar muziejuose, o kolektyvinė atmintis išsaugotų betarpiškai gaivų įspūdį.

„Pastovius vaizdus“ įsiminsiu kaip įspūdingą parodą. ■

Aušra BARZDUKAITĖ-VAITKŪNIENĖ. *Piknikas kieme*. 2012. Drobė, aliejus; 154x153

Feliksas JAKUBAUSKAS
Skambant fortepijonui. 2012
 Vilna, viskozinis šilkas
 Mišri technika; 130x169

Feliksas JAKUBAUSKAS
Švytėjimai. 2010
 Vilna, viskozinis šilkas
 Mišri technika; 129x178

FELIKSAS JAKUBAUSKAS: ŠVYTĖJIMAI

Ar gali švytėti audinys? Feliksas Jakubauskas, savo parodą (sausio mėnesį ji atidaryta Vilniuje, „Arkos“ galerijoje) įvardijęs „Švytėjimai“, teigia, kad gali. Būtent šviesos, sklindančios iš meno kūrinio, idėja pastaruoju metu užvaldė tekstilininką – jis išaudė gobelenų, perteikiančių spindėjimą, plazdėjimą, oro virpesius („Kvadratas – tirpstantis ledas“, „Balta vaivorykštė“, „Saulė lede“, „Šerkšnoti laukai“, „Švytėjimai“). Iškart atpažįstame elegantišką Jakubausko stilišką, o plastinio vaizdo įtaigą sustiprina kontrastingas tos pačios spalvos, tačiau skirtingos rūšies verpalų (nesukto pluošto ir siūlų) pynimas. Balto šilko ruoželiai fone, primenančiame balsvą drobę, iš tikrųjų švyti, skleisdami paslaptingą šviesą.

Jakubauskui nerūpi vienadienės mados. Jo gobelenai – atkaklaus ir nuoseklaus darbo vaisius. Padedamas architektės Gražinos Pajarskaitės, naujausius kūrinius dailininkas rodo trijose „Arkos“ salėse. Vienur iškabin-ti šviesaus kolorito gobelenai (anot dailininko, „mintys šviesiame kambaryje“), kitur – tamsaus („mintys tamsiame kambaryje“). Tekstilininkas tarsi išskyrė dvi pasaulio puses, du priešingus jausmų polius.

Kūrybinį kelią pradėjęs nuo konkretesnių, siužetinių tekstilės kūrinių, dabar dailininkas sako nemėgstantis konkretumo, dažnai improvizuoja, audžia net be kartono, tik nujausdamas būsimą vaizdinį. Tačiau meistriškas gebėjimas mintis ir nuotaikas išlieti be išankstinių apmatų atsirado ne iš karto. Įgijęs sovietmečiu nedaug kam prieinamą išsilavinimą užsienyje – 1980 m. Taikomosios dailės akademijoje Budapešte (dab. Maholy-Nagy'o dailės ir di-

zaino universitetas) baigė tekstilės specialybę su gobeleno specializacija, vakarietišką modernaus audimo patirtį Jakubauskas suliejo su lietuvišku pasaulio suvokimu, laikydamasis santūraus požiūrio į avangardą, iš XX a. meno naujovių perėmęs tik sąlygišką formą ir gebėjimą abstrakčiomis priemonėmis reikšti jausmus, mintis, nuotaikas.

Pirmas stambesnis Jakubausko gobelenas „Antikinio teatro motyvais“ 1980 m. papuošė Valstybinio jaunimo teatro fojė. Jaunas autorius puikiai suvaldė ekspresyviuos vaizdinius, įkomponuotus į pulsuojančią, dinamiškai sukuriančią erdvę. Vėlesnėms siužetinėms jo kompozicijoms būdingas neišbaigtumas, formų eskiziškumas („Stiklo karoliukų žaidimas“, 1985; „Virš mano slėnio juodas debesis“, 1987) buvo tikras akibrokštas ano meto Lietuvos tekstilei, linkusiai į monumentalumą, tektoniškumą, didingumą. Jakubauskas audė sąlygiškus pasaulio vaizdus, traukiančius prasmingu minimalizmu, abstrakčių motyvų gyvybingumu, iškalbingu tuščios balsvos erdvės pulsavimu.

Naujausi dailininko kūriniai – tai improvizacijos, pasitelkiant trikampius, stačiakampius, cilindrus, iš kurių konstruojama kompozicinė visuma. Kartais jie pažyra po šviesią gobeleno plokštumą, kartais juos perskrodžia ekspresyvios spalvotos įstrižainės, „aptaško“ tamsesnės dėmės, sustiprindamos spontaniškumo įspūdį. Kai kada metaforiškai pasitelkiami aukso spalvos ataudai. Dailininkas nevengia žaisti formų ir spalvų kontrastais, sąmoningai derina ryškius, net saldokai rožinius, aitriai mėlynus ir žalius tonus. Rafinuotoje gobelenų kompozicijoje jie atro-

do tarsi rupios tikrovės priminimas, kartu dvelkteli iš taudailės atklydusi naivi nostalgija. Improvizacinė motyvų dėlionė vienaip atrodo šviesiame, kitaip – dramatiškos nuotaikos juosvai mėlyname, beveik juodame fone.

Jakubausko gobelenai, primenantys abstrakčiosios dailės paveikslus, yra paveikūs, asociatyvūs, turiningi. Žvelgdami į virpančias monochromines plokštumas, išgirstame muziką („Fortepijono garsai“, 2012), jaučiame nuotaikų kaitą, poetinės metaforos perteikia dramatišką įtampą („Kelio pabaiga“, 2010).

Jakubauskas, puikiai perpratęs audinio savybes, savo gobelenuose atrado aukso vidurį tarp elegantiškos plastikos, skoningų formų, linijų su punktyrinėmis juostų sampynomis ir audinio rupumo, šiurkštumo su pirm pradžiu jo natūralumu. Meistriškai žaisdamas faktūriniais ir prasminiais efektais, kuriuos išgauna pasitelkdamas įprastinį audimą ruoželiais, autorius pabrėžia prasmingą sąlytį su ilgaamžė tradicija. Ruoželiais išausti plotai kartais tampa pagrindiniu kūrinio motyvu – garsūs ankstesni triptikai „Paliesk tą pilką debesį“ (1997), „Linų laukas dangaus fone“ (2000), atnešę Jakubauskui tarptautinį pripažinimą. Senovinis audimo elementas, įterptas į modernų kūrinį, tampa simboliniu tautinio tapatumo ženklu, suteikiančiu visuotinumą atspalvį.

Gobeleno žanras Lietuvoje nyksta. Be Jakubausko, šių didžiulės kantrybės ir kruopštaus darbo imlių, tačiau didelės raiškos galimybes suteikiančių tekstilės techniką dar puoselėja Zinaida Vogėlienė, Salvinija Giedrimienė, Laima Oržekauskienė, Vita Gelūnienė. Nauji tekstilės madų vėjai, ilgai trunkantis kūrinio įgyvendinimas, abejonės dėl tolesnio jo likimo (gobelenų neperka muziejai, juos ignoruoja visuomeninius ir privačius interjerus projektuojantys architektai) lėmė, kad kadaise klestėję ir Lietuvą garsinę audiniai atsidūrė šiuolaikinės lietuvių tekstilės paraštėse. Tačiau tai nereiškia, kad ir žiūrovai nesidomi gobelenais, nevertina juos kuriančių menininkų. Kyla net atvirkštinė reakcija – norima kuo geriau pažinti kūrybą tekstilininko, kuris yra ištikimas savo kūrybiniam kredo, nes tvirtai tiki, kad ši archajiška, kruopštaus darbo reikalaujanti technika geriausiai tinka jo savačiai atskleisti.

Jakubauskas jau keletą dešimtmečių garsina Lietuvos vardą svarbiausiose prestižinėse tekstilės parodose, ku-

rių meninę kokybę sergsti griežta atranka, o konkuruoti tenka su gausiu pasaulio tekstilininkų būriu. Parodų geografija driekiasi nuo Korėjos, per Europą (Vengriją, Belgiją, Lenkiją, Rusiją) iki Amerikos žemyno. Kūrybos pripažinimą liudija Lodzės, Pitsburgo (JAV), Cheongju (Pietų Korėja), Maskvos ir kitų tarptautinių tekstilės parodų laurai. Surengta daugiau kaip dvidešimt asmeninių parodų Lietuvoje ir užsienyje, dalyvauta beveik dviejuose šimtuose grupinių ekspozicijų.

Geras pasirodymas vienos parodos atidaro duris į kitas. Laureato vardas, pelnytas 2011 m. Maskvos pirmojoje gobeleno parodoje lėmė, kad Jakubauskui pasiūlyta 2012 m. rudenį surengti asmeninę parodą viename didžiausių muziejų, kuris įsikūręs restauruotose Caricino rūmuose. Šio didžiulio komplekso, kuris laikomas architektūros ir landšafto draustiniu, paviljone „Duonos namai“ (*Хлебный дом*) Jakubauskas pristatė išsamią savo kūrybos retrospektyvą – daugiau kaip pusšimtį gobelenų, sukurtų per dvidešimt kūrybos metų. Iki šiol menininkas gyvena šios parodos išpūdžiais. Maskviečiai domisi kultūra, nostalgikai žvelgia į sovietmečiu išgarsėjusius menininkus, nuoširdžiai seka jų kūrybą. Muziejai perka dailininkų kūrinius, o į parodų atidarymus plūsta toks didžiulis lankytojų srautas, kad tenka apsiriboti kviestinių svečių sąrašu.

Tarp daugybės parodų, kuriose pastaruoju metu dalyvavo Feliksas Jakubauskas, reikėtų paminėti 2011 m. vengrų kuratorių Briuselyje realizuotą projektą „Europos audinys“ (*Web of Europe*), skirtą Vengrijos pirmininkavimui tais metais Europos Sąjungai (vėliau kūriniai buvo eksponuojami Budapešte). Tekstilinkams iš įvairių šalių kuratoriai pasiūlė kurti savas interpretacijas pagal kurį nors vieną gobeleno „Merkurijus perduoda kūdikį Bakchą nimfoms“ (XVII a.), saugomo Taikomosios dailės muziejuje Budapešte, fragmentą. Jakubauskas pasirinko kairįjį viršutinį aprėminimo kampą su paukščiais ir išaudė savo pamėgto ruoželio fone. Be politinių intencijų, projekto organizatoriai turėjo ir labai paprastą tikslą – atkreipti dėmesį į istorinį gobeleno paveldą. Parodų rengėjai suka galvas, kaip padaryti, kad šiuolaikinis gobelenas (dabar vadinamas tapiserija) taptų įdomesnis, patrauklesnis žiūrovams ir patiems menininkams. ■

TRAUMINĖS PATIRTIES VAIZDINIAI ŠEJLOS KAMERIČ KŪRYBOJE

Vilniaus šiuolaikinio meno centre neseniai pristatyta Bosnijos ir Hercegovinos menininkės Šejlos Kamerič paroda ir filmų programa. Kamerič gimė 1976 m. Sarajeve, studijavo grafinį dizainą Sarajevo dailės akademijoje.

Nuo 1994 iki 1997 m. dalyvavo dizaino grupės „Trio“ veikloje. Iki 2000 m. dirbo reklamos agentūros *Fabrika* meno vadove. Tarptautinis menininkės pripažinimas prasidėjo po jos kūrinių pristatymo parodoje *Manifesta* 2000-aisiais Liublianoje (Slovėnija).

Kamerič priklauso kartai, susidūrusiai su vienu žiauriausių XX a. pabaigos Europos karinių konfliktų – tai buvusios Jugoslavijos teritorijoje kilę Balkanų karai. Sovietinio režimo dirbtinai suburtos tautos, skirtingos tiek etniniu, tiek religiniu atžvilgiu, „išsivaikščiojo“, patyrusios didžiulių nuostolių – žuvo šimtai tūkstančių žmonių, prasidėjo ekonomikos nuosmukis. Menininkės tėvynainiai – bosnių musulmonai tapo žiauraus etninio valymo aukomis. Karo nusikaltimai ir jų ideologai – Radovanas Karadžičius ir Radko Mladičius buvo nubausti, juos pasmerkė tarptautinė bendruomenė. Tačiau karo žaizdos suniokotų miestų gatvėse ir karo liudytojų atmintyje yra pernelyg gili, kad jas užgydytų pavėluotas teisingumo triumfas.

Sukrečianti patirtis išprovokavo Kamerič kūrybai, primenančiai savistabą, gal autoterapiją. Psichologai, psichoterapeutai, analizuojantys ir gydantys traumų sukeltus psichinius sutrikimus, tvirtina, kad šie visu stiprumu pasireiškia ne per pačius įvykius, o gerokai vėliau, ir gali tapti manija, persekiojančiais vaizdi-

niais, įkalinančiais atsiminimų erdvėje, išmušančiais iš įprasto ritmo ir atribojančiais nuo supančio pasaulio. Vis dėlto Kamerič sugeba racionaliai atsitraukti nuo skaudžios patirties. Tekstiliniai jos objektai, fotografijos, tekstai, ypač filmai, apie patirtą tragediją byloja lakoniškai ir paprastai, be sukrečiančių dokumentinių reginių. Apie karinės agresijos, genocido mechanizmą, apie žmogiškąsias aukas, čia prabylama nekonkrečiuojant nei faktų, nei aplinkybių. Karo siaubas išreiškiamas netiesiogiai – per motinos ilgesį, prigimtinių kūdikystės nekaltumą, drabužius, vis dar saugančius kūno kvapą. Tai perteikia net hedonistiška, iš pirmo žvilgsnio kiek trikdanti fotografija: vaiskiai šviečia saulė, spindi žydras baseino vanduo, žmonės palaimingai ilsisi, mėgaudamiesi taikios kasdienybės akimirka, nenujausdami artėjančios grėsmės... Bet štai iš tamsos išnyra vaizdo projekcija – niūrioje prieblandoje skendintį horizontą užplūsta milžiniški grėsmingi dūmų kamuoliai. Tai ne Bosnijos karo fragmentas, kaip galėtume spėti iš bendro parodos konteksto, o degantis Varšuvos žydų getas. Išlikusi, kaip manoma, vienintelė tokia fotografija (jos autorius – Karolis Grabski's iš Lodzės) menininkei tapo daugiareikšme galingos žmonių naikavimo mašinos metafora.

Tekstiliniuose objektuose esama kiek daugiau konkrečių užuominų, tačiau jos taip pat subjektyvios, netiesioginės. Raudonas nertinis, iškalbingai „nukryžiuotas“ – prikalta prie sienos daugybe žvilgančių vinių, – paverčiamas universaliu kančios įvaizdžiu arba aliuzija į tvirtus metalinius viduramžių karžygio marški-

nus. Tačiau objektas yra toks perregimas, pažeidžiamas, kad tampa bejėgiškumo, kuris yra vienintelis silpnųjų ginklas, sugestivia manifestacija. Raudoni tvieskia ir ant grindų patiestas rištinis kilimas, į kurį menininkė įpynę daugybę raudonų drabužių – glaudžių, liemenėlių, kojinių, pirštinių, pasakodama apie karą per asmeninius daiktus, konkrečių žmonių dėvėtus drabužius, kurie dar atsimeina jų kūnus ir patirtas kančias. Raudonas šlovės kilimas čia virsta aliuzija į nešlovę ir gėdą, kurią byrančioje Jugoslavijoje, kadaise laikytoje komunistinio režimo sėkmės virtina, įsižiebę kariniai konfliktai užtraukė ne tik jų iniciatoriams ir vykdytojams, bet ir stebėtojams, nesugebėjusiems sustabdyti skerdynių.

Apie stebėtojus, kitaip tariant, taikdarius pasakoja ir kitas parodos kūrinys – fotografijų siena. Ant nuotraukos, iš kurios žvelgia dailus veidas, paniekinamai užrašyta: „Bosnių mergina yra bedantė, dvokianti it mėšlas...“ Tai olandų kareivio, priklausiusio karinėms pajėgoms, palaikiusioms taiką karo nuniokotame Sarajeve, žodžiai. Tarsi klasikinėje popmeno kompozicijoje, pavyzdžiui, Andy Warholo įkyriose Marilyn Monroe portreto kartotėse, dešimtis kartų padaugintas vaizdas tarsi „sukultūrina“ vulgarų taikdario išpuolį, paverčia jį trafaretu, štampu, „nukenksmina“. Tai būdinga daugeliui Kamerič kūrinių – atsiranda tam tikras barjeras tarp tikrovės, realių faktų, žiūrovų ir subjektyvios patirties. Fotografijų siena ir užrašai verčia susimąstyti ne tik apie konkrečios tautos tragediją, bet ir apie taikdarių misiją plačiąja prasme. Neretai ji išsigimsta, tampa farsu, nes žmogiškumas ir pareigos jausmas

kapituliuoja prieš maskulinišką, smurto ir agresijos pritvinkusį karinių pajėgų mechanizmą.

Apie tai verta kalbėti ne tik todėl, kad parodos autorė yra moteris. Visiems puikiai žinoma sąvoka *taikių gyventojų aukos* – tai abstrakcija, kurią nuolat kartoja žiniasklaida, pranešdama apie pasaulyje vis išplisikiančius karinius konfliktus. Tačiau po šiais aptakiais žodžiais dažnai slypi dar skaudesnės ir tragiškesnės istorijos. Balkanuose vykdytas etninis valymas didele dalimi buvo nukreiptas prieš moteris – bosnių musulmones. Serbai jas prievartaudavo specialiose stovyklose, per moterų kančias ir pažeminimą stengdamiesi palaužti vyrų dvasią. Radovanas Karadžičius nurodė prievarta apvaisintas moteris laikyti stovyklose, kad šios neatsikratytų prievartos vaisių ir gimdytų serbų vaikus. Bosnės virsdavo savo kūno įkaitėmis.

Minėtas Kamerič vizualizuotas užrašas ir moters žvilgsnis nelaikytini feministiškai angažuotu aktu. Tačiau tai neišvengiamai byloja apie moters egzistencijos trapumą – paniekai, atviroms patyčioms ji gali priešintis tik iškalbingu tylėjimu. Statiškas jos žvilgsnis – tarsi užuomina į vyrų lūkesčius, nes žiūrinčioji – jauna ir daili, bet kartu nepasiekiamą, nepalaužiamą. Universalus nuasmenintas vaizdinys išreiškia moters stiprybę.

Kiti tekstiliniai Kamerič objektai kalba apie prarastą motinystės, kūdikystės džiaugsmą, priverstinį nomadišką gyvenimą. Atsainiai ant grindų išmėtytos pagalvės ir anklodės, išmargintos vos įskaitomais baltais užrašais – dienoraščių nuotrupomis, implikuoja karo tremtinio, priversto įsikurti bet kur, buitį, o balti kūdikio marš-

Šejla KAMERIČ. *Measure*. 2012. Raudona medvilnė, plieninės vinys. 58X240X4

Šejlos Kamerič parodos ŠMC bendras vaizdas

Vidmanto Ilčiuko nuotraukos

kinėliai – tarsi neišsipildžiusio gyvenimo, kuris buvo nutrauktas vos prasidėjęs, simbolis. Arba užuomina apie tą kiekvieno iš mūsų gyvenimo tarpsnį, kai pasaulis suvokiamas per garsą, lytėjimą, kvapą, motinos kūno artumą, o skaudūs išgyvenimai, traumos dar „neįrašomi“ į atmintį. Įrėmintas drabužėlis, tapęs eksponatu, byloja ir apie nutrūkusį ryšį, švelnumo ir šilumos ilgesį.

Trauminės patirties refleksijos dar ryškiau atskleidžia Kamerič filmuose. Vienas žinomesnių tokio pobūdžio kūrinių „1395 dienos be raudonos“ (2011) panardina žiūrovus iš pradžių į karo nuojautos, vėliau – į jo pėdsakų jau paženklintą Sarajevo atmosferą. Smurto protrūkis nėra aiškiai ar tiesmukai rodomas. Filmo herojė keliauja Bosnijos ir Hercegovinos sostinės gatvėmis, nuolat draskoma prieštarų jausmų. Vitališką gyvenimo energiją, optimizmą išreiškia tolydžio pasigirstantys klasiki-

nės muzikos garsai. Tyliai niūniuodama, pritardama orkestrui, moteris nevalingu balso virptelėjimu išduoda viduje vis dar glūdinčią panišką karo baimę. Priėjusi plačią miesto gatvę ar aikštę ji, kaip ir kiti filmo herojai – Sarajevo gyventojai, – sukaupusi drąsą, skubiai perbėga tą atvirą plotą, kuriame atsidūręs esi bejėgiškas taikinytis... Tuščiame, taikiame mieste tylu, ramu, jokio ženklo ar užuominos apie tykantį pavojų. Tačiau mažorinę muzikos nuotaiką keičia isteriškas nuo bėgimo uždusio žmogaus alsavimas, iš siaubo išsiplėtę akių vyzdžiai. Tarsi priminimas, kad tragiškos grėsmės nuojauta turi pagrindą. Dabar tai jau ne snaiperis, tykantis iš pasalų, ne kulų kruša, atsitiktinai užklumpanti praeivį, o vidinė, sunkiai įveikiama baimė. Pasak menininkės, tiesiog neįmanoma užmiršti, kad kažkas nuolatos tave stebi, galbūt jau yra nutaikęs į tave ginklą. ■

LIETUVIŲ POEZIJOS ĮVAIZDŽIAI VITALIJAUŠ MAŽŪRO METAFORŲ TEATRE*

Nacionalinės premijos laureatas Vitalijus Mazūras – neabejotinai iškiliausia po Stasio Ušinsko figūra Lietuvos lėlių teatre. Ušinskui, deja, nebuvo lemta įgyvendinti savosios vizijos, o Mazūrai likimas lėmė nuveikti sumanytus darbus. Pasukęs nauja vaga – nuo buitinio, gyvenimą imituojančio teatro į sąlygišką – jis sugrąžino lėlių teatrui „lėlišumą“, jo specifiką, praturtino įprastinę žanrų ir vaizdų sistemą. Daug naujovių įdiegė ir lėlių konstrukcijos, technikos, valdymo srityse. Jis svajojo apie teatrą, kuriame nebūtų griežtos ribos tarp dramos ir lėlių teatro aktorių veikimo būdų, norėjo, kad talentingas aktorius veiktų kaip universalas, įvaldęs įvairius vaidybos būdus. Kitaip tariant, svajojo apie universalų teatrą. „Lėlė“ dėl jo eksperimentų, bandymų eiti nepramintais takais ir darbo rezultatų, padariusių įtaką kitiems lėlininkams ir ne tik jiems, neoficialiai vadinama „Mazūro teatru“. Apie Mazūro kūrybą galima kalbėti įvairiais aspektais. Čia pateikiamas vienas iš jų.

Rengdama knygą apie dailininką Vitalijų Mazūrą, iš naujo peržiūrėjau, surūšiauvau nemažą jo kūrybos dalį, stoviniavau dvejonų kryžkelėse, įžengiau į neišvaikščiotas teritorijas, kopiau į jo užkariautas viršukalnes, prilygstančias matytiems ar kitų aprašytiems pasaulio šedevrams. Kai kurie Mazūro atradimai, jo sumanymai atrodo ne prasčiau už Tadeuszo Kantoro, Peterio Brooko ar Roberto Wilsono...

Mažai tyrinėtas jo kūrybos aspektas – paradoksalus ryšys su lietuvių dramaturgija. Pirmiausia krinta į akis tai, kad dauguma Mazūro šedevrų sukurta būtent pagal lietuvių kūrinius, antra, kad tai žymiausių

lietuvių poetų – Marcelijaus Martinaičio ir Sigitos Gedos kūriniai, o trečia, kad šie poetai daugiau niekada niekam pjesių nėra rašę, vienintelis jų režisierius, pastatęs Martinaičio „Pelenų antelę“ (1971), „Avinėlio teismą“ (1976), „Žemės dukrą“ (1981), Gedos „Baltąjį Nieką“ (1974), „Ak vija, pinavija“ (1979), „Šokantį ir dainuojantį vieversėlį“ (1978), „Raudonligę“ (1989), buvo Mazūras. Prisimenant tuos spektaklius, prieš akis iškyla poezijos arba poetinio mąstymo įkvėptas integralių, universalių dailininko įvaizdžių teatras, kuriam šiandien niekas negali prilygti, – režisieriai moka sukurti gražų, mielą, kartais žaismingą, lyrišką arba universalų reginį, bet stinga gilumos ir paslapties, viliojusių į Mazūro spektaklius.

* Ištrauka iš spaudai rengiamos knygos „Vitalijaus Mazūro aukso amžius“.

Laikas, kuriam teatras besąlygiškai pavaldus, atnešė kitą, kitokią lėlių teatro estetikos bangą. Ilgus metus Mazūro kūrybą stebėjusi rusų menotyrininkė Irina Uvarova pabrėžia, kad jis rėmėsi „vidinėmis kaimo šaknimis, skverbėsi mitologijos link [...] Buvo priartėjęs prie lenkų avangardo – didžiojo Kantoro teatro.“¹

Mazūras nesilaikė sovietmečiu nustatytų repertuaro sudarymo taisyklių, nepaisė Kultūros ministerijos perspėjimų, neklausė „patarimų“, pakludamas tik kūrybiniais savo poreikiais. Kilo pagunda sugretinti spektaklį inspiravusio kūrinio tekstą su spektaklio sceniniu audiniu. Prisipažinsiu, daugelio pjesių nebuvau skaičiusi, nes premjeros dieną jos dar nė nebuvo išspausdintos, o pavieniai teatriniai egzemplioriai (juk kompiuterių tada neturėjom), dažnai buvo blankūs, aktorių pribraukti, sunkiai įskaitomi. Šiek tiek juos pasklaidžiusi ir pasišnekėjusi su Mazūru, priešau prie stulbinamų ar bent jau paradoksalių išvadų.

Mazūras sakė: „Poetai man neparašė jokių pjesių.“ O jeigu ir parašė, tai prieš jas išleisdami keitė tekstus. remdamiesi... spektakliais. Vartau nutrintus teatro egzempliorius ir matau, kad tai iš tikrųjų nesustyguoti, gana padirki tekstai, nors vienur kitur žybteli įtaigus poetinis įvaizdis. Būtent iš tų įvaizdžių atsirasdavo įspūdinga spektaklio scena, svarbi vidinė linija, o kartais ir viso spektaklio šerdis. Pavyzdžiui, pagal poemą „Baltas Niekas“ (1974) sukurtas spektaklis, tik jau kitu pavadinimu – „Pasaka apie stebuklingą berniuką“, nes valdžia ir cenzūra nemėgo visokių neaiškumų, kaip antai – Niekas. Spektaklyje Niekas tampa Visuo, t. y. Dievu, ypač kai Mazūras pastato jam namelį koplytstulpį, o finale sukuria pasaulio sutvėrimui prilygstančias scenas – visi Gedos poemoje minimi gyvulėliai (jautukai, asiliukai, avelės) ir žvėrys (liūtai) ganosi Pasaulio pievoje... Gedos poemos įvaizdžius režisierius ir dailininkas Mazūras pavertė talpiomis universaliosiomis metaforomis.

Vitalijus MAZŪRAS

Atskira istorija – kaip „Lėlės“ scenoje atsirado Martinaičio „Žemės dukra“ (1981). Teatrui tuo metu vadovavusi Aurelija Ragauskaitė davė Mazūrai mėnesį laiko pastatyti kokiam nors spektakliui. Šis paprašė Martinaičio, kad parašytų pjesę, bet gavo tik lyrinių eilių šūsnį. Vienas eilėraščių, prasidedantis eilute „Ant kranto moteris stovėjo...“ užvedė režisierių ant kelio – reikia antrą kartą statyti „Eglę žalčių karalienę“ (pirmąją, žymėjusią takoskyrą tarp senojo

ir naujojo lietuvių lėlių teatro, su dailininku Mazūru Kaune 1968 m. pastatė režisierius Stasys Ratkevičius). Dailininko vizijoje atsirado Žilvino žalčio paveikslas. Pagrindiniai jo „aksesuarai“ – kaukė ir lankstus vamzdis, kokie būna prie dujokaukių. Iš Martinaičio pavarario vaizdelio, kai užkukuoja gegutė ir iš po žemių ima lišti vėlės, mirusiųjų dvasios, atsirado prologas su keturiais personažais, užsidėjusiais baltas kaukes (aliuzija į japonų No teatrą), rankose laikančiais smuikus. Ir genialus finalas, kai tie patys personažai vėl groja šiurpią savo prisiminimų melodiją aikštelėje, kurią dabar supa keturios baltos kolonos ar stilizuoti tekinti medžiai – simboliški Eglės ir prakeiktų jos vaikų siluetai. Pamatęs Mazūro improvizuotą pirmąją spektaklio dalį, sujaudintas Martinaitis parašė antrąją. Čia pagrindiniai įvaizdžiai – vaikų gimimas, žiedžiamos puodynės ir skamba eilės apie begalinį prisiminimų ir ilgesio siūlą, kuris riša Dangų ir Žemę, jūrą ir tėviškę. „Palei siūlą“ visi išeina į krantą, nes ten Eglės namai.

Dar prieš antrąją Mazūro „Eglės...“ interpretaciją, Irina Uvarova įžvalgiai rašė, kad, stodamas į tautosakos vagą, Mazūras „suteikė menui visatos mastą“, šiam menininkui „*lemta atverti būties paslaptis ir persakyti jas žmonėms*“.²

Plėsdamas veiksmo ir įvykių erdvę, Mazūras pratęsė scenovaizdį žiūrovų salėje – tai dvi senos, raudonos burės, lyg paguldytos pasieniuose, o viena tokia pat išskleista scenos viršuje. Kai ši burė staiga krinta, ji tarsi nušluoja visą sceną, visą buvusį gyvenimą, viską, kas mylėta, ko ilgimasi. Išvydę tą vaizdą Eglės vaikai neatpažįsta, ką motina buvo jiems pasakojusi. Tos scenos poveikis žiūrovams (ir ne tik Lietuvoje!) buvo didžiulis, aišku, kėlė ir nedviprasmiškas asociacijas su „raudonuojū maru“ (pagal Igno Šeiniaus knygos pavadinimą). Tai buvo ir vienas ryškiausių „ezopinės kalbos“ lietuvių scenoje pavyzdžių.

Geras režisierius visada sugalvoja įspūdingą prologą ir sukrečiantį finalą – tarsi užmezga ir išriša spektaklio idėją, atskleidžia giliają, paslėptąją jo prasmę. „Pelenų antelėje“ Raganos, kurią nubaudė Brolelis, smegenys krinta į žemę tarsi sniegas (Marcelijus Martinaitis), o Mazūras tą sceną pavertė sustingusios Žemės, mirties paveikslu: balto peizažo fone iškyla baltos, lyg apšarmojusios, vilnietiškos verbos – kaip mirties, kapų įvaizdis. Sigutės, t. y. gerumo, meilės, teisingumo, nebėra, gyva tik jos dvasia, virš žemės skrendanti pelenų antele. Ant balto žirgo pasirodo Brolelis – amžinasis saulės raitelis. (Galima šią sceną lyginti su Eimunto

Sigitas Geda. Raudonligė. 1989. Režisierius ir scenografas Vitalijus MAZŪRAS

Audriaus Zavadskio nuotr.

Nekrošiaus 1982 m. „Pirosmani, Pirosmani...“ finalu, kai mirštantis Pirosmanis apiberiamas baltais miltais.)

„Žemės dukros“ finale keršto, tamsos, pavydo, išdavystės ir aukos motyvas išreiškiamas stilizuotais medžiais. Nepaprastai įdomi ir Gedos „Raudonligės“ dviejų pagrindinių įvaizdžių dialektika scenoje: gyvenimo pilnatvę, žmonių santykių su gamta, namais ir Dievu harmoniją Mazūras išreiškė jau pirmosios scenomis – švelnia, šilta šviesa apšviesti namai, virš stogų – bažnyčia ir ramybę sergstintis angelas, centre stovi Mo-

tina, kuri iš po prijuostės vieną po kito traukia vaikelius ir guldo juos į lopšį, primenantį ėdžias. Pasirodo kaukėti (deformuoti, pamėkliškai balkšvais veidais) ateiviai, griūva namai, tremiami žmonės. Šių scenų kulminacija – deginama bažnyčia (lieka tik metalinis jos karkasas). Ir vėl atradimas – tragiškai optimistinis finalas, kai grįžę iš Sibiro tėvai aptvarsto bažnyčią tarsi gyvą kūną. Ar bereikia čia teksto, aiškinimo žodžiais, komentaro, kai vaizdo pilnatvė kuriama vien teatro priemonėmis, o už nugaros yra toks autorius kaip Geda? Beje, įžymus lenkų lėlininkas, modernaus teatro kūrėjas Janas Dormanas, statydamas Cervantesą, Shakespeare'ą ir kitus klasikus, taip pat redukodavo tekstus būsimos spektaklio naudai ir ieškojo kitų išraiškos formų.³ Iš tokių turtingos vaizduotės, gilaus jutimo, stačiai hipnotizuojančių ritualų, kokius scenoje atlieka Mazūras, suvokiame, koks aistringas ir beatodairiškas interpretatorius jis yra. Jose Ortega y Gassetas teigus: „Interpretaciją sudaro suteikimas

Marcelijus Martinaitis. Žemės dukra. 1981. Režisierius ir scenografas Vitalijus MAZŪRAS

dramos kūriniui visko, ko jam trūksta, tuščių properšų užpildymas.“⁴

Nežinia, ką apie tai pasakytų patys pjesių lėlių teatrui autoriai – poetai. Bet antai Kęstutis Urba, literatūros vaikams žinovas, samprotauja, kad XX amžiaus aštuntojo dešimtmečio pradžioje įvyko vienas iš svarbių posūkių: „Galime kalbėti apie ne itin gausią, bet labai reikšmingą dramaturgijos atmainą, kurią aš vadinčiau poetinės pjesės tarpsniu, o jam atstovauja Sigito Gedos bei Marcelijaus Martinaičio kūriniai. Ir, žinoma, apie juos negalima kalbėti be režisieriaus Vitalijaus Mazūro vardo. Tai apskritai labai įdomus teatro ir literatūros sąveikos pavyzdys. Manau, jog būtų teisinga abejoti, ar be Mazūro šie garsūs ir saviti poetai apskritai būtų atėję į vaikų dramaturgiją. Dar labiau, šiandien skaitant jau publikuotų M. Martinaičio pjesių „Pelenų antelė“ ar „Žemės dukra“ remarkas, tiksliau – scenovaizdžių aprašymus, kyla įspūdis, kad tai ne poeto siūloma bū-

Žemės dukra. 1981

Juozas Polis nuotr.

*simo spektaklio vizija, o jau sukurto, pastatyto spektaklio scenografijos aprašymas.*⁵

Mazūro teatro metaforos, jo įvaizdžių teatras ir ezo-pinės kalbos plastinės figūros kilo ne iš literatūrinių apmąstymų, ne iš intelekto, o iš intuicijos gelmių – tą jis ir pats yra įvairiom progom pabrėžęs.

Trečioji išvada man pačiai skamba ypač paradoksaliai: Vitalijus Mazūras yra teatro režisierius. Paradoksalu todėl, kad dar visai neseniai bandžiau tai paneigti, svorio centrą perkeldama į jo kaip dailininko vizijų teatrą, o dabar manau, kad jis savo spektaklius režisavo, t. y. kūrybiškai interpretavo turimą medžiagą, iškeldamas koncepciją, išreikšdamas nedviprasmišką savo požiūrį į vaizduojamus įvykius. Geriausių jo spektaklių stiprioji pusė yra būtent režisūra, o ne dailininką inspiruojanti dramaturgija. Nors jis pats sako atvirkščiai: „Džiaugiuosi, kad esu dailininkas, o ne režisierius, nes man niekuomet netrūko temų, idėjų ir pjesių. Jos, tos pjesės, man mažiausiai reikalingos. Aš paimu tą žalią medžiagą ir einu tolyn.“⁶ Ir iš tikrųjų nueina toli. Kai trečiąkart

statė „Eglę žalčių karalienę“, teksto jam visai nereikėjo, sukūrė, pasak Uvarovos, savotišką karalių pasaką apie žiaurų pasaulį, kuriame daug blogio – apgaulės, išdavysčių, aukų. Deja, šįsyk chaotiška postmodernistinė stilistika ir kičinės medžiagos sunaikino patį spektaklio minties stuburą. Atmintyje išliko tik kelios įspūdingos scenos, tarsi pasiskolintos iš paties Mazūro aukso amžiaus – pavyzdžiui, vaikų gimimo iš Moters šulinio scena. Bū-

tent tokie įvaizdžiai leido Martinaičiui pasakyti, kad Mazūro teatras – tai plastinė dailininko vizija: „Jo stilių pavadinčiau „folkloriniu modernizmu“. Visuose jo spektakliuose [...] jautei potekstę, jie buvo disidentiški: priešinosi blogiui ne žodžiais, bet iš vidaus, iš kančios.“⁷

Bet tai jau kita įdomi tema apie šį kūrėją. ■

¹ I. Uvarova, Dabar – ne lėlininkų laikas... *Literatūra ir menas*, 2006 m. balandžio 14 d.

² Ирина Уварова, Виталис Мазурас, *Декоративное искусство СССР*, 1978, nr. 2, p. 21–23.

³ Ewa Tomaszewska, Jan Dorman /własną drogą /, Katowice, *Śląsk*, 2012, p. 123–124.

⁴ Jose Ortega y Gasset, Mūsų laikų tema ir kitos esė. V., *Vaga*, ALK, 1999, p. 440.

⁵ Kęstutis Urba, Lietuvių autorių (S. Gedos, M. Martinaičio ir kt.) poetinės pjesės lėlių teatrui, Lietuvos lėlių teatras: nuo ištakų iki mokyklos. Klaipėda, 2005, p. 23.

⁶ Iš autorės pokalbio su Vitalijum Mazūru, 2006 m. balandžio 25 d.

⁷ Marcelijus Martinaitis, Iš pasisakymo „Lėlės“ 50-mečio proga. 2008-10-21.

MAN PATINKA JAUSTI KRUVINĄ SCENOS NUOVARGĮ

Su choreografu Ferencu FEHERIU kalbasi Edita GRUDZINSKAITĖ

Vienas ryškiausių XXI a. vengrų šiuolaikinio šokio choreografų Ferencas Feheris, publikos simpatijas pelnęs daugybėje pasaulio scenų, didžiulėmis ovacijomis buvo sutiktas ir Lietuvos publikos, kai pasirodė šiuolaikinio šokio festivaliuose *Aura'14* ir *Aura'21*.

Gimtinėje 2010 m. jis buvo apdovanotas prestižiniu Rudolfo Labano prizų už geriausią šiuolaikinio šokio choreografiją.

„Nerasite, ko gero, nė vieno interviu su manimi, primenančio normalų tekstą. Tiesiog niekam nepavyksta to padaryti. Singapūre vienas žurnalistas po keleto mano atsakymų į klausimus nustebo: „Jūs ką, tai jau ir viskas?“ Kalbėti nemoku. Judesys yra kalba, kuria kalbėdamas jaučiuosi laisvas. Tiesiog myliu šokį“, – vos susitikome pasikalbėti, draugiškai įspėjo Feheris.

Taigi, tie, kurių smalsumo nepatenkins choreografo iškalba, tiesiog galės apsilankyti premjeriniame jo spektaklyje „1863“, kuris netrukus bus rodomas Kaune.

Edita Grudzinskaitė. *Esate šokėjas/choreografas „savamokslis“. Kas Jus atvedė į profesionaliąją sceną?*

Ferenc Feher. Aistrą šokiui jatau nuo pat vaikystės. Tai buvo itin stiprus mano pomėgis. Tiesa, jokių akademinių studijų, kaip įprasta šokėjams, nesu baigęs.

Man nepatiko šokėjų rengimo sistema ir kokybė to meto Vengrijoje. Šiandien situacija geresnė, bet tik šiek tiek. Trūksta ir talentingų mokytojų, ir mokinių. Geriausi šokėjai išvyksta į Olandiją, Prancūziją, kitas šiuolaikinio šokio oazes.

Savo mokiniams aš sakau, kad vieniems reikia baigti akademines šokio studijas, kitiems – ne. Mano pasirinki-

Imago. Choreografas Ferencas FEHERIS

Tao te. Choreografas Ferencas FEHERIS

Puskel Zsolt nuotr.

mas buvo antrasis. 1999 m. viename Budapešto dramos teatre sutikau judesio mokytoją Anikó Juhász. Ji atvėrė man vartus į profesionalaus šokio pasaulį. Labai daug iš jos išmokau. Svarbiausia – būti savimi.

Praleidau šalia jos beveik dešimt metų. Tai buvo visai kitokia patirtis, negu būčiau galėjęs gauti įprastinėse šokio mokyklose. To, ką gavau iš Juhász, niekada neiškeisčiau į jokias akademines, kad ir aukščiausio lygio, studijas. Ji yra visa mano mokykla.

Kodėl pradėjote kurti šokio spektaklius? Nebetilpote šokėjo „kailyje“?

Kodėl manote, kad netilpau? Su Aniko dirbau dešimt metų – pakankamai ilgai, kad subręščiau kaip kūrėjas. Norėjau scenoje įkūnyti savo matymą. Sukaupta patirtis man suteikė drąsos žengti šį žingsnį ir

kurti taip, kaip aš tą suprantu ir jaučiu.

Šokti ir kurti choreografiją – man beveik tapatu. Neįžvelgiu didelio skirtumo. Mano galvoje knibžda gausybė minčių ir idėjų, kaip galima judėti. Tiesa, kurti spektaklį gal kiek sunkesnis darbas negu šokti.

Nepakanka turėti idėją, reikia galvoti apie kūrinio visumą, mintį, rasti būdą, kaip ją perteikti publikai suprantama kalba. Tačiau man tos paieškos teikia didžiulį malonumą. Tai buvo nauja, stipri patirtis – surasti savo kelią ir nišą judesio pasaulyje. Man pavyko. Mane lydi sėkmė.

Ar tai reiškia, kad kiekvienas šokėjas gali kurti choreografiją?

Daugelis šokėjų yra labai profesionalūs ir talentingi. Vis dėlto mačiau daugybę spektaklių, kai puikūs šokėjai sukuria

labai prastus šokio spektaklius.

Pirmiausia reikia turėti pakankamai patirties. Pirmąją šokio choreografiją aš sukūriau po septynerių su puse metų darbo profesionaliojoje scenoje. Tas periodas, kurį praleidau su savo mokytoja, buvo būtinas, kad galėčiau pasiekti tiek žmogiškosios, tiek profesinės brandos.

Bijau, kad tai, ką pasakysiu nenuskambėtų arogantiškai, tačiau kaip ir visose gyvenimo srityse, taip ir kūryboje, matyt, galutinį žodį taria talentas. O čia jau ne mano nuopelnas.

Kaip apibrėžtumėte savo kūrybos stilių?

Atvirumas. Viskam: idėjoms, jausmams, aplinkybėms, vaizdui už lango – tam, kas mane supa.

Nenoriu užsisklęsti. Man įdomu viskas.

Sykį po spektaklio „TAO TE“ vienas žurnalistas manęs paklausė to paties. Aš atsakiau: „Nežinau, o ką matėte jūs?“ „Nežinau, bet tai buvo labai stipru“, – pasakė jis. Tokie žodžiai man yra geriausias įvertinimas to, ką sudedu į savo kūrybą.

Galbūt vienas iš ženklų, lydinčių mano choreografiją – ir tai nepriklauso nuo jokių aplinkybių, – yra fiziškumas.

Ar galėtumėte apie tai papasakoti šiek tiek plačiau?

Tai reiškia, kad po 20 minučių mano sukurtame spektaklyje visi scenoje esantys šokėjai miršta – ne dramaturgiškai, o fiziškai. Juokauju, žinoma...

Jei rimtai, tiesiog šokėjams, kurie šoka mano pastatymuose, reikia didžiulės ištvermės. Dėl šios priežasties ir pats esu labai stipriai fiziškai pasirengęs.

Skambės keistai, bet man patinka ištvermės reikalaujanti choreografija. Patinka jausti kruviną scenos nuovargį. Be galo įdomu stebėti, kas vyksta su tavimi, kai scenoje pasieki „mirties tašką“, kas keičiasi tavo galvoje, kur link krypsta kūno kontrolė, kai pasieki šią ribą.

Kai pasiekiamas šitas taškas, dažniausiai prasideda stipriausi dalykai išraiškos požiūriu. Sceninis personažas tada tampa nuogas, atviras, tikras. Nes atlikėjas tiesiog nebeturi jėgų „vaidinti“ (blogąja šio žodžio prasme), pozuoti.

Štai kad ir šiame spektaklyje, kurį repetuojame su „Auros“ šokėjais, Mantas Stabačinskas ir Marius Pinigis turi tokį didelį fizinį krūvį, kad jų kuriamiems personažams nėra jokių šansų būti neįtikinamiems. Jie natūraliai jaučiasi išsekę, jiems nebereikia nieko vaidinti, griebtis „ilustravimo“.

Nuolat keliaujate po pasaulį, dirbate su daugybės šalių ir tautybių šokėjais. Ar sunkumai, su kuriais susiduriate repetuodamas, visur yra skirtingi?

Nieko nauja po saule. Dauguma šokėjų yra baigę akademines studijas. Tačiau dažniausiai būtent įgytas išsilavinimas jiems trukdo jaustis laisvai. Jie

kartoja tai, ko yra išmokę, sukaustyti klišių ir išankstinio įsivaizdavimo, kaip reikia judėti ir atrodyti scenoje. Kartais tiesiog nori būti „žvaigždėmis“. Visa tai reikia išlukštinti, nužievinti.

Nuolat kartoju šokėjams, kad jie pasistengtų viską užmiršti. Prašau pasijusti mažais vaikais, kurie negalvoja apie tai, kaip judėdami atrodys, jų nekausto madingi stereotipai. Vaikų judesiai nesuvaržyti, nes jie yra visiškai atsipalaidavę.

Būtina valdyti kūną, bet reikia išsivaduoti iš proto kontrolės. Kai repetuoju, aš pamirštu, kad turiu kūną, tiesiog klausau muzikos ir judu, vedamas jos. To pasiekti nėra labai paprasta.

Kas Jus įkvėpia?

Didžiausias ir svarbiausias mano kūrybos įkvėpimo šaltinis – gyvūnai. Stebėti, kaip jie juda, – didžiulis malonumas. Gyvūnai laisvi. Jie veikia, vedami instinktų, ir yra labai paprasti.

Kai paprašau šokėjų, kad atliktų paprastą judesį, jie dažniausiai pernelyg jį „sureikšmina“, atlieka labai ekspresyviai, per stipriai, pabrėžtinai.

Mano pagrindinis tikslas, kad šokėjai būtų natūralūs ir paprasti. Tai pirmoji užduotis. Tik tuomet, kai vyksta išsilaisvinti, galime siekti kitų tikslų.

Broliai. Choreografas Ferencas FEHERIS

Orfėjas. Choreografas Ferencas FEHERIS

Kaip apibrėžtumėte šiuolaikinio šokio tapatybę?

Niekada nežinojau atsakymo į šį klausimą. Viena vertus, viskas, kas aplink mus, yra šiuolaikinis šokis.

Šokėjai mėgsta pasakoti tokį anekdotą: „Kokia tavo profesija?“ „Esu šokėjas.“ „Koks šokėjas?“ „Šiuolaikinio šokio.“ „O kas yra šiuolaikinis šokis.“ „Nežinau.“ „Tuomet parodyk.“ Tas parodo. Anas pasižiūrėjęs sako: „Ačiū, dabar aišku.“

Mano supratimu, šiuolaikinis šokis netelpa į jokių apibrėžimų.

Kur ieškote temų savo spektakliams?

Mano kūrybinė fantazija, laimei, neribota, tad tiesiog iš ten ir semiu.

Esate jau trečią kartą Lietuvoje. Jūsų pasirodymus matė 14-ojo ir 21-ojo šiuolaikinio šokio festivalių „Aura“ žiūrovai. Šį sykį užtruksite ilgiau?

Aš labai džiaugiuosi, kad choreografė Birutė Letuškaitė pakvietė mane kurti šokio spektaklį su „Auros“ šokėjais. Tai nauja patirtis, nauji impulsai.

Ar Jūsų neišgąsdino tema? Juk kalbėti apie istoriją, ir dar svetimos tautos, – užduotis ne iš lengvųjų...

Kadangi projektą „Šokis be sienų“ remia Kultūros rėmimo fondas, finansavimą laimėjo projektas, skir-

tas 1863 m. sukilimo Lietuvoje 150-osioms metinėms paminėti. Būsiu atviras – pirmoji mano reakcija į šią temą buvo sumišimas ir nerimas.

Ar prieš atvykdamas į Lietuvą rengėtės šiam pastatymui?

Taip, pirmiausia griebiau knygas ir ėmiau skaityti. Žinote, tik po kurio laiko supratau, kad manęs nedomina tikslios sukilimo detalės: priežastys, eiga, personalijos, pasekmės.

Mes, vengrai, kaip tauta, taip pat turėjome sukilimų, revoliucijų. Taigi, mūsų tautos žmonės kentėjo taip pat kaip ir jūsiškiai.

Aš tiesiog užmiršau viską, ką buvau skaitęs, ištryniau visas detales ir atsipalaidavau, galvodamas ne apie konkrečias sukilimo realijas, o apie (bendra)žmogišką patirtį.

Kaip sekasi repetuoti su „Auros“ šokėjais?

Jau turiu raktą. Regis, viskas klostosi puikiai. Esu patenkintas rezultatu. Tikiuosi, „Auros“ šokėjai taip pat. Stengiuosi švelniai, nespausdamas įtraukti juos į procesą. Žmogus turi mėgautis tuo, ką daro, kad ir repetuodamas jaustų malonumą.

Nors aš pats dirbu daug, visada mėgaujuosi tuo, ką darau. Todėl ir kitiems stengiuosi sukurti tokią aplinką, kad galėtų skleisti meilę šokiui ne tik scenoje.

„Auros“ šokėjai ištis šaunūs, tiesiog normalūs, sveiki žmonės. Itin vertinu jų kuklumą. Tai labai svarbi savybė šokėjams.

Netrukus kauniečiai išvys spektaklio „1863“ premjerą. Kokie tolesni Jūsų planai?

Trumpam grįšiu į namus Budapešte. Tai nuostabus jausmas. Kita stotelė – Singapūras. Aš nuolat keliauju po pasaulį ir gaunu daugybę kūrybinių impulsų, atsinaujinu. Tarsi upė. Ji turi tekėti pirmyn, nes jei sustos, virs rūgstančiu kanalu.

Dėkoju už pokalbį.

■

Vasilijus SAFRONOVAS

AR LIETUVA JAU SUPRATO, KĄ JAI REIŠKIA TURĖTI KLAIPĖDĄ?

2013 m. vasario 17-ąją sukaks 90 metų nuo dienos, kai Antantės valstybės perdavė Lietuvos Respublikai suverenines teises į Klaipėdos kraštą. Klaipėdos kraštas yra istorinė teritorija, buvusi šiaurinė Rytų Prūsijos dalis, pagal Versalio taikos sutartį atskirta nuo Vokietijos 1919 m. Šiandien Lietuvoje visiškai be reikalo nedrįstama įvardyti šios teritorijos savitumo, kaip pasielgė Lenkija su jai atitekusia buvusių Rytprūsių dalimi, 1999 m. vykdydama vaivadijų reformą.

Komplikuotą Lietuvos požiūrį į Klaipėdos kraštą liudija ir tai, kad Antantės valstybių 1923 m. vasario 17-ąją (vasario 16-osios data) paskelbtoji deklaracija, iš kurios kyla visos dabartinės Lietuvos teisės į Klaipėdos kraštą, yra absoliučiai užmiršta*, bet noriai prisimenamas sausio 15-ąją įvykęs „sukilimas“, kai Lietuva, susimokiusi su Vokietija ir Sovietų Rusija, pasiuntė kariuomenę prieš Antantės valstybių sprendimu Klaipėdos krašte dislokuotą Prancūzijos administraciją ir kariuomenę.

Seimas leido didžiuotis ir džiaugtis

Siekiant atkreipti dėmesį būtent į sausio įvykių 90-metį, buvo pasiūlyta 2013-uosius paskelbti Klaipėdos krašto metais. Priešpaskutiniame praėjusių metų Seimo posėdyje 2/5 parlamentarų šią idėją palaikė. Tai nereiškia, kad kas nors balsavo prieš, tiesiog tik tiek išrinktųjų tądien buvo darbe. Nutarimas – viso labo vienas netrumpas sakiny, tad nepatingėkime jo perskaityti:

„Seimas, atsižvelgdamas į tai, kad 2013 metais bus mi-

nimas Lietuvos Respublikos ir Klaipėdos krašto susijungimas, įvykęs prieš 90 metų, turėjęs ypatingos reikšmės mūsų valstybei, *nes šiandien galime didžiuotis ir džiaugtis, kad turime priėjimą prie Baltijos jūros ir esame jūrinė valstybė* [kursyvas mano – V. S.], nutaria:

1) bendradarbiaujant su Klaipėdos krašto savivaldybėmis, sudaryti Klaipėdos krašto metų minėjimo komisiją ir jai pavesti parengti ir įgyvendinti Klaipėdos krašto metų minėjimo programą;

2) numatyti finansavimą Klaipėdos krašto metų minėjimo programai rengti ir įgyvendinti.“¹

Trumpai tariant, Seimas savo sprendimu suteikė viltį, kad metinių proga papildomų pinigų iš biudžeto turėtų gauti Klaipėdos krašto (o kur šiandien yra toks kraštas?) savivaldybės, kurios pačios nuspręs, kaip tas lėšas panaudoti. Turbūt tai ir paaiškina, kodėl šio nutarimo projektą Seime inicijavo Klaipėdos rajone išrinktas politikas Petras Gražulis, o pristatė kitas politikas irgi iš Klaipėdos krašto – buvęs Pagėgių meras Kęstas Komskis. Tikrai tuo, kad Šilutė nesijaustų nuskriausta, matyt, ir galima paaiškinti, kodėl metų pradžioje naujienų agentūros BNS išplatintame pranešime šiuo klausimu akcentuojamas klaidingas faktas, esą 90 metų sukako nuo Vyriausiojo Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto sudarymo... Šilutėje (!)²

Ką gi, „provincijai“ liks tik „įsisavinti“ paskirtąją „malonę“. Kad sukaktis bus minima būtent šitaip, o sprendimas dėl to priimtas likus vos mėnesiui iki jubiliejaus, yra pernelyg tipiška Lietuvai, kad vertėtų tuo stebėtis. Bet šis faktas, manyčiau, dar sykį akivaizdžiai pademonstravo, kaip lėkštai suvokiama Klaipėdos priklausymo Lietuvai reikšmė. Tai verčia klausti, ar Lietuva apskritai supranta, ką jai reiškia turėti Klaipėdą? Anot Seimo narių, kūrusių įstatymo projektą, toji reikšmė yra viso labo tokia: a) Lie-

* Čia, regis, pats straipsnio autorius „pamiršta“, kad be „sukilimo“ nebūtų buvę jokios deklaracijos, – red.

tuva turi priėjimą prie jūros, b) yra jūrinė valstybė ir c) tuo „šiandien galime didžiuotis ir džiaugtis“. Atrodo, kad Klaipėdos kraštas vertinamas tarsi koks aksesuaras, kurio savininkas turi išskirtinę teisę prieiti prie jūros (gal net ir išsimaudyti joje), be to, jau pats aksesuaro turėjimas suteikia teisę laikyti šalį „jūrine valstybe“. Štai tuo dabar, Seimo nariams dosniai leidus, ir turėsime progą pasidžiaugti ir pasididžiuoti.

Kol Klaipėdos krašto savivaldybės planuoja, kaip geriau pasinaudoti Seimo geradarių suteikta malone, manyčiau, būtų vis dėlto pravartu, švenčiant 90-metį, skatinti ne tik didžiavimąsi, bet ir susimąstymą, net jei Seimas nepriėmė atskiros nutarimo tuo klausimu. Užuoat manipuliavus neaiškaus turinio konstruktui „jūrinė valstybė“, siūlyčiau kelti klausimą, ar kas nors pasikeitė per 80 metų nuo to laiko, kai Kazys Pakštas konstatavo: „Mes esame pajūrinė tauta, bet dar ne jūreiviška.“³

Ar šiandieninė šalies visuomenė, o ypač tie jos atstovai, kurie priima visai valstybei aktualius sprendimus, suvokia, ką Lietuvai reiškia turėti Klaipėdą? Ar jai ir toliau bus mėtomos nuograužos nuo puotos stalo, nors daugelis gėrybių ant jo atsiranda tikrai ne be Klaipėdos pastangų?

Neperprastoji Klaipėda

Tokie klausimai anaip tol nėra iš piršto laužti. Mat nuomonių apie tai, kas gi yra Klaipėda Lietuvai, esama įvairių. Štai kolega istorikas Algimantas Kasparavičius, pacituotas jau minėtame BNS pranešime, tarytum kokiam tarpukario oficiozui su visa tam metui būdinga retorika, pakomentavo, kad tai – 1923 m. atgautosios žemės, nes lietuviai grįžo „į Klaipėdą po 500 metų pertraukos“.⁴ Išeitų, kad Klaipėda Lietuvai priklausė dar Vytauto laikais, maždaug apie 1420 m., nors tuo metu Memelburgo pilyje, dabar vadinamoje Klaipėda, ramiai sau sėdėjo Vokiečių ordino komtūras, o pats Vytautas 1422 m. sudarė su tuo ordinu Melno taikos sutartį, pagal kurią išsižadėjo bet kokių pretenzijų į Klaipėdą, niekada nepriklausiusią Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei. Kad toks Kasparavičiaus teiginys nėra tiesiog nesusipratimas, bet turi gilesnes šaknis, aiškėja iš kito istoriko, dėstančio Šiaulių universitete, palyginti neseniai išleistos knygos. Arū-

nas Gumuliauskas savo mokomojoje studijoje 1923 m. įvykius Klaipėdoje irgi vadina „atgavimu“.⁵ Beje, ir Seimo valia 2013-uosius galėjome minėti būtent kaip „Klaipėdos krašto atgavimo metus“, bet parlamentarams vis dėlto pakako išminties po detalesnio svarstymo žodį „atgavimas“ išbraukti (žiniasklaida to nepaisė, ir paskelbė naujieną pagal projekto, o ne pagal galutinį įstatymo pavadinimą⁶).

Reikėtų pabrėžti, kad Klaipėda šiandien – ne vien atgautoji žemė. Pasak Seimo narių, todėl, kad Lietuvai priklauso Klaipėda, mes ne tik turime „priėjimą prie jūros“, bet ir esame „jūrinė valstybė“. Tai ypač paplitusi nuomonė, neturinti aiškaus turinio, užtat lydimą daugybės šios nuostatos antrininkų, tokių kaipantai: tapusi Europos Sąjungos nare, Lietuva tapo europietiška. O, pavyzdžiui, Rusijoje vis dar labai gajai nuomonė, esą Klaipėda Lietuvai yra „Stalino dovaną“, už kurią lietuviai iki šiol tinkamai nepadėkojo, mažą to, dar reikalauja atlyginti okupacijos žalą. „Lietuviams Stalino dovaną reikia priminti“, – vis paragina vienas Rusijos profesorius, patarinėjantis šios valstybės Dūmai energetikos, transporto ir ryšių klausimais. Sovietų Sąjungoje mitą apie Stalino dovaną Lietuvai pradėta skleisti tuoj po Antrojo pasaulinio karo, tad jis yra gana giliai įsišaknijęs.

Esama ir daugiau ypatingo Klaipėdos sureikšminimo pavyzdžių. Kai Klaipėdos vadovai neseniai priminė naujajai Lietuvos Respublikos Vyriausybei, kad miestas, kurio žemės dalį užima vienintelis šalyje jūrų uostas, ir toliau tikisi padidintos paramos savo projektams, naujasis susisiekimo ministras socialdemokratas Rimantas Sinkevičius atkirto maždaug taip: o kur socialinis teisingumas? Juk Radviliškis ar Jonava nieko panašaus nereikalauja!⁷

Kaip smarkiai toks požiūris skiriasi nuo Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus prof. Mykolo Rōmerio žodžių, pasakytų prieš 80 metų: „Nėra aukų, dėl kurių Lietuva galėtų išsižadėti Klaipėdos, nėra aukų, kurių Klaipėda nebūtų verta.“⁸

Toliaregiškų žmonių būta ne tik anuomet, kai lietuviai dar tik bandė įsitvirtinti Klaipėdoje. Jų esama ir šiandien. Vis dėlto trumparegiškumas yra giliai įsisukverbęs, ir pirmiausia tą liudija vadovėliai, iš kurių mokosi jaunoji karta. Tiesa, galima konstatuoti reikšmingą pažangą, mat daugelis mokyklinių istorijos vadovėlių jau neberemia

tarpukariu paskleisto mito apie vietinių gyventojų sukilimą 1923 m., nors prieš kurį laiką tai atrodė dar labai aktualu. Pagaliau jau drįstama ir jaunajai kartai pasakyti, kad tai, anot Alfredo Ericho Senno, buvo „bene įžūliausias Lietuvos tarptautinis žingsnis per visą laikotarpį tarp dviejų pasaulinių karų“.⁹ Žingsnis, tenka pripažinti, gerai parengtas ir iš esmės nepriekaištingai realizuotas. Vis dėlto moksleiviams kažkodėl nepasakoma, kad visai ne 1923 m. sausio žygis, kai Lietuva pasiuntė ginkluotąsias pajėgas prieš dabartines savo partneres Europos Sąjungoje, o vėlesnė Antantės šalių deklaracija dabar yra teisinis pagrindas Lietuvai valdyti Klaipėdos kraštą.

Apskritai daugumoje istorijos vadovėlių Klaipėdos problema šiandien geriausiai atveju apibrėžiama taip: Klaipėdos kraštas buvo „prijungtas“, o paskui jo „netekome“. Kam mums jo reikėjo? Ką su juo veikėme? Ar realizavome savo šalies siekius Klaipėdoje? Tokie klausimai išvis nekeliami. Pasitenkinama žinomų faktų kartojimu: Lietuva tarpukariu labai daug investavo į uostą; per Klaipėdą prieš pat jos „netektį“ jauėjo 80 proc. Lietuvos eksporto. Štai ir viskas, ką turi žinoti bendrąjį išsilavinimą įgyjantis žmogus. Dažname vadovėlyje, tarsi sekant tautininkų propaganda tarpukariu, vis dar gerokai daugiau dėmesio skiriama ne Klaipėdai, o lietuvių „kovai dėl Vilniaus“. Taip ir norisi priminti tai, kas buvo pabrėžiama, minint Klaipėdos prijungimo dešimtmetį: „Vilnius yra svarbiausias mūsų praeities gyvenimo centras [...]. Bet Klaipėda – visi dabar aiškiai matome – yra Lietuvos ateities vienas svarbiausių, gal gyvybiškiausių centrų. Dabar Klaipėda Lietuvai yra nepalyginamai svarbesnė negu Vilnius. Klaipėda [...] yra Lietuvos savarankiškumo būtenybė, jos ateities laidas.“¹⁰

Kodėl gi dabartinis požiūris taip skiriasi nuo to, koks diegtas prieš 80 metų? Žinoma, šiandien dėl Klaipėdos nebereikia kovoti, jos nebereikia „atlietuvininti“, bet ar tai reiškia, kad nebereikia į ją ir koncentruotis? Drįsčiau teigti, kad mintys, išsakytos anuo metu, kai siekta mobilizuoti visuomenę, kai valstybės vadovai buvo raginami veikti ryžtingiau, tebėra svarbios ir šiandien. Jos aktua-

Klaipėdos krašto savanorių armijos kariai. Tarp jų – Biržų šaulių būrio šaulys A. Zubavičius, apdovanotas Vyčio kryžiaus ordinu už Klaipėdos žygį 1923 m.

lios pirmiausia todėl, kad požiūris į Klaipėdą šiais laikais neretai primena poziciją, vyrausią tarpukariu, kai nacionalinį kapitalą skirstė apie jūrinius reikalus mažai ką išmanantys, viešąjį interesą paminti nesibodintys Laikinosios sostinės klerkai ir politikai.

Lietuvos patirtis tarpukariu. Ko galima iš jos pasimokyti?

Viena svarbiausių neišminktų (ar net neišdėstytų?) pamokų apie Klaipėdos reikšmę Lietuvai yra susijusi su nacionaliniu interesu. Tai klausimas, ar Lietuvoje prieš 90 metų buvo suvokiamas toks interesas, juo labiau ar jis buvo realizuotas? To paties derėtų klausiti ir šiaudien: ar Lietuvoje egzistuoja nacionalinis interesas, jei taip, tai ar suvokiamas Klaipėdos vaidmuo, bandant šį interesą užtikrinti? Ar išsiaiškinta, kokia kryptimi plėtotina nacionalinė ekonomika? Ar suvokiama, kad norint vadintis tikra „jūrine valstybe“, anaipol nepakanka kasmet vasaros sezonu užkimšti autostradą, bandant prasibrauti iki paplūdimių? Dar reikia ir nacionalinę kultūrą nuosekliai plėtoti marinistine linkme. Susitelkti į tokius klausimus labiau padeda ne raginimai „džiaugtis ir didžiutis“, bet sėkmių ir nesėkmių įvertinimas, ypač žvelgiant iš laiko perspektyvos.

Tad į tarpukario Lietuvą žvilgtelėkime šiuo aspektu. Iš tikrųjų būtų sunku paneigti faktą, kad Lietuva, jeigu nebūtų įgijusi Klaipėdos 1923 m. pradžioje, būtų praradusi, ko gero, vienintelį istorinį savo šansą. Kita vertus, įvairios tiek išorinės, tiek, deja, ir vidinės priežastys lėmė, kad, įgijusi uostamiestį, šalis tarpukariu nepasikeitė tiek, kiek galbūt galėjo, jeigu šiuos pokyčius būtų artikuliuavusi ir realizavusi kaip nacionalinį interesą.

Tik prieš dvi savaites iki Klaipėdos užėmimo akcijos Lietuva gavo tarptautinį pripažinimą *de jure*, tad Klaipėdos prijungimas jėga laikytinas ir tam tikru jaunos nacionalinės valstybės bandymu įtvirtinti savo statusą. Reikia pripažinti, kad tas bandymas buvo ne visai sėkmingas. Karinę akciją Klaipėdoje Lietuva, kaip minėta, derino su Vokietija ir Sovietų Rusija,¹¹ prieš tai atmetusi visus tarpininkavimo pasiūlymus, pateiktus Antantės. Toks žingsnis turėjo savo kainą – po Klaipėdos įvykių Antantės valstybių nusistatymas Vilniaus klausimu galutinai pakrypo Lenkijos naudai. Be to, kad ir prisijungusi Klaipėdą 1923 m. sausį, Lietuva jau vasario mėnesį (tas neretai pamirštama) dėl tarptautinio spaudimo turėjo atšaukti visus teisinius padarinius, kylančius iš Klaipėdos krašto užėmimo jėga, – išformuoti „sukilėlių armiją“, paleisti „sukiliminę“ direktoriją. Vienas išmintingiausių to meto politikų, ministras pirmininkas ir Klaipėdos prijungimo akcijos iniciatorius Ernestas Galvanauskas šį žingsnį žengė mainais į tai, kad Klaipėda atitektų Lietuvai, perduota Antantės, ir dar autonomijos pagrindais, o ne būtų traktuojama kaip iš Antantės išsikovota teritorija. Toks žingsnis to meto Lietuvoje atrodė kaip pataikavimas ir sukėlė radikalų dešiniųjų (pažangiečių) pasipiktinimą, net vertė juos manyti, kad laikas imtis valstybės perversmo. Neatsitiktinai tautininkai, įsitvirtinę valdžioje, įvykus 1926 m. perversmui, autonomiją laikė apynasriu, trukdančiu integruoti Klaipėdą. Neatsitiktinai ir vasario 17-osios deklaracija buvo paprasčiausiai užmiršta, o sausio 15-oji tarpukariu populiariausia kaip „Klaipėdos atvadavimo diena“.

Po 1923-ųjų valdžia ir visuomenė, užuot visas pastangas nukreipusios į Klaipėdą, toliau tuščiai eikvojo energiją, eskaluodamos Vilniaus klausimą, nors tarptautiniu lygiu jis buvo iš esmės jau išspręstas. Reikšdami pretenzijas į Vilnių, lietuviai turėjo dvi pagrindines sąjunginin-

kes – Vokietiją ir Sovietų Sąjungą, o jos, žinoma, sumaniai kurstė įtampą tarp Lietuvos ir Lenkijos. Tokia „draugystė“ lėmė, kad iki 4-ojo dešimtmečio pradžios Lietuva, net jei būtų norėjusi, negalėjo imtis ryžtingesnių Klaipėdos integravimo veiksmų. Bet koks Vokietijai nepriimtinas žingsnis būtų sukėlęs aršią reakciją, o ši valstybė tuo metu buvo pagrindinis Lietuvos prekybos partneris. Kai Lietuva 1934 m. pagaliau pabandė ryžtingai nusikratyti tokio santykių pagrindo, geopolitinė situacija Europoje buvo jau pasikeitusi ir šalies veiksmų niekas neparėmė. Faktiškai toks politinis kursas lėmė, kad Lietuva naudojosi buvusiu Vokietijos uostu, tarsi laikinai saugomu Vokietijos depozitu¹² – būtent taip ir planavo Vokietija, 1922 m. pati paskatinusi lietuvius užimti Klaipėdą jėga.

Klaipėdos krašto prijungimas 1923-iaisiais buvo parengtas ir įgyvendintas patyliukais, užėmimo operacijoje dalyvavo Lietuvos kariuomenė, Šaulių sąjunga ir savanoriai, užsirašę Lietuvoje. Tiesa, ideologiškai visuomenė jau kelerius metus buvo rengiama tokiam žingsniui, ypač intensyviai – prieš pat karinę akciją, tad sėkmingas krašto prijungimas prie Lietuvos sukėlė patriotinių nuotaikų proveržį, suteikė piliečiams pasitikėjimo jaunos valstybės jėgomis. Tačiau bėda ta, kad to meto Kaune žmonių, kurie realiai suvoktų, ką su ta įgytąja Klaipėda reikėtų daryti, buvo ne tiek jau daug. Be to, kad ką nors darytum, reikėjo arba turėti pakankamą nacionalinį kapitalą (o valstybei, kurios ekonomikos pagrindas vis dar buvo žemės ūkis, to labai trūko), arba bent jau solidžiai atrodyti, tvarkantis viduje ir tarptautinėje arenoje, kad būtų lengviau gauti kreditą (deja, tuo Lietuva irgi nelabai galėjo pasigirti).

Jau anuomet, vos gavus Klaipėdą, buvo pradėta skleisti tuščiavidurę nuomonę, kad Lietuva dėl Klaipėdos prijungimo tapo „jūrine valstybe“. Reikėtų priminti, kad priėjimą prie jūros modernioji Lietuva gavo dar 1921 m., kai tarptautinis arbitražas šaliai pripažino Palangą ir Šventąją su 20 km ilgio jūros pakrante. Deja, Lietuvos valdžia anuomet neturėjo nei priemonių plano, nei išteklių, kaip efektyviai panaudoti šį laimėjimą nacionalinės ekonomikos labui. Mažai kas pasikeitė ir 1923-iaisiais, kai papildomai buvo gautas 70 km ilgio pajūrio ruožas. Tiesa, Galvanausko vyriausybė jau 1923 m. pradėjo rengti projektą, kaip Rusijos imperijos laikais nutiestą

geležinkelį sujungti su buvusiu Vokietijos geležinkelio tinklu. Siekiant užtikrinti efektyvų krovinių gabenimą į Klaipėdą iš visos Lietuvos, o gal net iš Lenkijos, planuota nutiesti dvi geležinkelio linijas: pirmąją nuo Kazlų Rūdos per Šakius, Jurbarką iki Tauragės, antrąją nuo Kužių per Telšius, Plungę iki Kretingos. Tuo tikslu buvo parūpinta ir Didžiosios Britanijos paskola, tačiau, prasidėjus debatams Seime dėl iš esmės konjunktūrinių asmeninių ir partinių interesų, puiki proga išspręsti šį valstybės ekonomikai itin svarbų klausimą buvo prarasta.¹³ Galvanausko vyriausybės nebeliko, geležinkelio atšaką tarp Kužių (Amalių) ir Telšių pradėta tiesti 1924 m., tačiau 1926 m., pasiekus Telšius, darbai sustojo. Pirmoji atšaka, turėjusi sujungti Suvalkiją su Klaipėda, nebuvo nutiesta apskritai. Taigi po 1923-ųjų traukinys tarp Klaipėdos ir Kauno dešimt metų kursavo per... Priekulę Latvijoje.

Kitas pavyzdys, rodantis valstybinio požiūrio stoka, susijęs su jūreivystės specialistų rengimu. 1923 m. visuomeninių organizacijų iniciatyva Kauno aukštesnioji technikos mokykla pradėjo rengti jūrininkus. Jau tada galvota apie nacionalinį laivyną ir jam reikalingus kadrus. Deja, mokyklos Jūrų skyrius išleido vienintelę laidą ir buvo uždarytas, mat absolventus, kad šie atliktų praktiką, reikėjo siųsti į Suomiją, o stipendijų pakako tik vienai praktikantų grupei.¹⁴ Vėliau steigti naują mokyklą Susisiekimo ministerija nesiryžo.

Stambesnius infrastruktūrinius valstybinio kapitalo projektus Klaipėdos uoste pradėta įgyvendinti tik 1930 m., o Lietuvos prekyba per Klaipėdą ėmė sparčiau augti tik 4-ojo dešimtmečio pradžioje: 1932 m. spalio 28 d. pagaliau buvo iškilmingai atidaryta Telšių–Kretingos geležinkelio atšaka, o Lietuvos eksportas, iki tol keliavęs per kelis uostus, buvo nukreiptas į Klaipėdą. Todėl ištis prieš pat Klaipėdos krašto perdavimą Vokietijai, 1939-ųjų pradžioje, jau apie 80 proc. Lietuvos užsienio prekybos ėjo per Klaipėdą.¹⁵ Vis dėlto vertinant šį skaičių, reikėtų atsižvelgti į keturis „bet“.

1. Neretai pamirštama, kad Klaipėda per visą tarpukarį buvo pirmiausia importo, o ne eksporto uostas, apie 20 proc. sudarė tranzitiniai kroviniai. Taigi Lietuvoje uostu daugiau naudotasi įvežti prekėms, nupirktoms kitose šalyse, negu išvežti savajai produkcijai. Kitaip tariant, tai

buvo uostas, per kurį keliavo daugiau Lietuvoje perkamos negu jos parduodamos prekės. Sykiu tai reiškė, kad daug laivų iš Klaipėdos išplaukdavo be krovinių, o tai mažino uosto konkurencingumą, palyginti su Karaliaučiumi ar Liepoja. Tai ypač pasakytina apie 3-įjį dešimtmetį, kai Lietuvos prekyba per Klaipėdą sudarė vos trečdalį visos užsienio prekybos.¹⁶ Neatsitiktinai 1929 m. Klaipėdos krašto gubernatorius Antanas Merkys rašė: „Lig šiol nesugebėta sudaryti jokio komercinio uosto eksploatavimo plano ir rezultate viso to Klaipėdos uostas šiandien tebėra dar juoduose sąrašuose pasaulio uostų tarpe.“¹⁷

2. Kalbant apie Lietuvos eksportą, iki 4-ojo dešimtmečio pradžios šalis aktyviai naudojosi ne vien Klaipėdos, bet ir Karaliaučiaus uostu¹⁸ – per jį buvo eksportuojama beveik ketvirtadalis visų jūros keliu iš Lietuvos gabenamų prekių; atrodo, Lietuva ir pati tą paskatino, 1928 m. pasirašiusi prekybos ir laivininkystės sutartį su Vokietija, ne itin palankią prekybai per Klaipėdą.¹⁹

3. Eksporto per Klaipėdos uostą didžiąją dalį tarpukariu sudarė ne žemės ūkio produkcija, nors tuo vertėsi dauguma Lietuvos gyventojų, bet apdorota mediena,²⁰ kurios pardavimo pelnas tekdavo palyginti nedidelei pramonininkų saujelei. Be kita ko, 53,9 proc. visos Lietuvos medienos pramonės vertės 1937 m. buvo sukuriamą Klaipėdos krašte,²¹ taigi jo indėlis sudarė nemažą eksporto per Klaipėdos uostą dalį. Vadinasi, šis eksportas davė Lietuvai kur kas mažiau naudos, negu kartais įsivaizduojama.

4. Nacionalinė ekonomika ilgą laiką turėjo nedaug naudos iš eksporto būtent per Klaipėdą dar ir todėl, kad tarpukariu didžiąją krovinių tonažo dalį uoste aptarnavo Vokietijos, Švedijos, Didžiosios Britanijos, Nyderlandų ir kitų valstybių laivai. Be to, visus krovinius Klaipėdoje pakraudavo ir iškraudavo vokiečių firmos, kol 1930–1931 m. šioje srityje pradėjo stipriau reikštis privati lietuvių laivininkystės bendrovė „Sandėlis“.²² Tik 4-ojo dešimtmečio pradžioje pagaliau imtasi realių veiksmų, užtikrinusių, kad 1935 m., praėjus trylikai metų po krašto prijungimo, būtų pradėta steigti Lietuvos valstybės prekybos laivyną. 1939 m. su Lietuvos vėliava plaukiojo 11 prekybinių laivų, kurių bendras tonažas buvo 11 358 BRT.²³ 1937 m. Lietuvos laivynas plukdė jau 10 proc. visų per Klaipėdos uostą išvežamų ir įvežamų

krovinių, tačiau laivai su Vokietijos vėliava tais metais užėmė net 37 proc. uosto krovinių rinkos, su Švedijos vėliava – 18 proc., o daugumą laivų uoste vis dar aptaravo vokiečių kapitalo įmonės.²⁴

Palyginti su senas jūrines tradicijas turinčiomis valstybėmis, Lietuvos prekybinis laivynas 1939 m. buvo 100 kartų mažesnis nei Danijos, 130 kartų mažesnis nei Švedijos, 230–250 kartų mažesnis nei Olandijos ar Prancūzijos, 350 kartų mažesnis nei Vokietijos, jau nelyginant su Didžiąja Britanija ar JAV.²⁵ Net Latvijos laivynas 1939 m. buvo dešimt kartų didesnis pagal laivų skaičių ir dvidešimt kartų – pagal bendrą tonažą. Lietuvos prekybinis laivynas tarpukariu buvo mažiausias tarp visų Baltijos jūros valstybių.²⁶

Visa tai, manau, gana aiškiai rodo, kad Klaipėdos prijungimu, kaip efektyvia nacionalinės ekonomikos skatinimo priemone, pasinaudota pernelyg vėlai. Bet gal būtų nacionalinės kultūros proveržių? Anaiptol. Jūrinio sporto, jūrinių tradicijų propagavimas, lietuvių jūrinė kultūra iki pat 1934 m. rėmėsi daugiausia Klaipėdoje nuo seno gyvenusiu Prūsijos lietuvių, o ne Lietuvos valstybės

iniciatyvomis. Tiesa, vienkartiniai renginiai, kaip antai 1934 m. surengta masinė Jūros diena, didžialietuvius artino su jūra. Vis dėlto pagrindinė problema, matyt, buvo ta, kad nacionalinis kapitalas koncentravosi ne Klaipėdoje (tarpukariu ten dominavo vokiečių kapitalas), o Kaune. Atitinkamai Kaunas jį ir perskirstė. Štai ką šiuo klausimu rašė Kazys Pakštas: „Geopolitiniu ir ekonominiu atžvilgiu Klaipėda daugiau kaip bet kuris kitas miestas tinka būti visos Lietuvos sostine, nes jos ekonominė ašis, eidama nuo Minsko, baigiasi Nemuno žiotyse, į kurias gravituoja visa mūsų ekonomika.“²⁷

Agrarinis mentalitetas, vyravęs to meto Lietuvoje, tarpukariu nepasikeitė, nepaisant visų, daugiausia visuomeninių, iniciatyvų propaguoti jūrinę kultūrą. Galbūt tuo galima paaiškinti, kodėl daugumai didžialietuvių Klaipėdos kraštas tarpukariu buvo tarsi šių dienų Anglija – vieta, į kurią „apsimokėjo“ persikelti, ieškant uždarbio, nes atlyginimai čia buvo didesni negu vidutiniškai Lietuvoje, darbo vietų pasiūla – tokia pat kaip Kaune, o pramoninė gamyba – labiau mechanizuota, nors gyvenimo išlaidos

Klaipėdos senamiestis

Klaipėdoje buvo kiek didesnės negu vidutiniškai Lietuvoje. Be to, kaip ir šių dienų Londone, to meto Klaipėdoje atvykėliai iš Didžiosios Lietuvos kuo toliau, tuo dažniau išgirsdavo šen bei ten viešai kalbant lietuviškai.

Pabaigai dar apie pinigus. Per visą tarpukarių uosto direkcija investavo į Klaipėdos uosto infrastruktūros plėtrą beveik 40 mln. Lt. Daug tai ar mažai? Kasmet tam buvo skiriama vidutiniškai 1 proc. visų valstybės biudžeto išlaidų.²⁸ Palyginimui reikia pasakyti, kad nuolat eskaluojant visuomenėje įtampą dėl Vilniaus ir kasdien rengiantis karui su Lenkija, prasidėsiančiam vos ne rytoj, išlaidos krašto apsaugai kasmet sudarė 20–25 proc. valstybės biudžeto. Kadangi kariauti ketinta su Lenkija, jūrinei kultūrai plėtoti Krašto apsaugos ministerija, žinoma, irgi skyrė vos kruopelytę. Tad 1939 m. iš 42 pasaulio valstybių, turinčių savo karinius laivynus, Lietuva su vieninteliu mokomuoju kariniu laivu „Prezidentas Smetona“, kuris nebuvo skirtas kariauti, užėmė 40 vietą.²⁹

Apibendrinant akivaizdu: Lietuvos valstybei ir visuomenei Klaipėda 1923-iaisiais visais atžvilgiais tapo istorine galimybe, kuria tarpukariu pradėta naudotis pernelyg vėlai ir pernelyg vangiai (dažnai dėl siaurų konjunktūrinių interesų). Klausimas – ar kas nors iš esmės pasikeitė šiandien? ■

¹ Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas Nr. XII-64 Dėl 2013 metų paskelbimo Klaipėdos krašto metais, 2012 m. gruodžio 18 d. *Valstybės žinios*, 2012-12-22, Nr. 152–7767.

² Klaipėdos atgavimui – 90 metų, 2013-01-04. Portalas *Lietuvos žinios* <<http://www.lzinios.lt/istorija/Klaipedos-atgavimui-90-metu>>; Klaipėdos atgavimui – 90 metų: kaip atsiėmėme langą į Vakarus, 2013-01-04. Portalas *Delfi* <<http://www.delfi.lt/archive/print.php?id=60355317>>; Klaipėdos atgavimui – 90 metų, 2013-01-04. Portalas *lrytas.lt* <<http://www.lrytas.lt/sroves/istorija/klaipedos-atgavimui-90-metu.htm>>.

³ K. Pakštas, Baltijos jūra: jos fizinė ir antropogeografinė studija. Klaipėda, 1934, p. 76.

⁴ Klaipėdos atgavimui – 90 metų...

⁵ A. Gumuliauskas, Lietuvos istorija (1795–2009 m.): studijų knyga. Šiauliai, 2010.

⁶ Žr., pvz., 2013-iejį paskelbti Klaipėdos krašto atgavimo metais, 2012-12-18. Portalas *lrytas.lt* <<http://www.lrytas.lt/sroves/istorija/2013-iejį-paskelbti-klaipedos-krašto-atgavimo-metais.htm>>.

⁷ D. Bikauskaitė, Naujasis ministras revoliucijų uoste nežada. *Vakarų ekspresas*, 2012-12-14, Nr. 292 (6253), p. 1, 4, 5; Naujoji vyriausybė grėžiasi nuo Klaipėdos? *Vakarų ekspresas*, 2012-12-18, Nr. 295 (6256), p. 5; A. Dykoviėnė, Ministrui Klaipėda – Radviliškis? *Klaipėda*, 2012-12-18, Nr. 295 (19596), p. 1–2.

⁸ *Lietuvos Keleivis*, 1934-05-09, Nr. 105, Priedas.

⁹ A. E. Senn, The Great Powers Lithuania and the Vilna Question 1920–1928. Leiden, 1966, p. 108.

¹⁰ Klaipėda. *Lietuvos žinios*, 1933-01-14, Nr. 11 (4101), p. 1–2.

¹¹ Plačiau apie tai žr.: 1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje (*Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. IV). Klaipėda, 1995; Klaipėdos kraštas 1920–1924 m. archyvuose dokumentuose (*Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. IX). Klaipėda, 2003; V. Safronovas, Der Anschluss des Memelgebietes an Litauen. Die Tilsiter Akte und der Aufstand als Symbolen des Legitimationsmythos. *Annaberger Annalen*, 2009, Nr. 17, S. 5–40.

¹² Depozito sąvoką Klaipėdos kraštui įvardyti pirmasis pavartojo R. Valsonokas, Klaipėdos problema, *Klaipėda*, 1932, p. 57.

¹³ Plačiau žr. A. Veilentienė, II Seimo požiūris į santykius su Didžiąja Britanija. *Parlamento studijos*, 2011, Nr. 10, p. 11–28.

¹⁴ L. Kdrcks, Mūsų prekybos laivyno pionieriai. *Jūra*, 1937, Nr. 11 (27), p. 327.

¹⁵ *Statistikos biuletėnis*, 1939, Nr. 1 (183), p. 7.

¹⁶ Plg. B. Valaitis, Lietuvos išėjimas į jūrą. *Vairas*, 1939, Nr. 2, p. 26–27.

¹⁷ Klaipėdos krašto gubernatoriaus Antano Merkio PRO MEMORIA, 1929-11-20. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, f. 922, ap. 1, b. 10, l. 15.

¹⁸ Plg. R. Valsonokas, Lietuvos tranzitas per Karaliaučiaus uostą. *Jūra*, 1938, Nr. 9, p. 292–295; R. Valsonokas, Klaipėdos uosto prekių apyvartos raida. *Jūra*, 1938, Nr. 10, p. 324–327.

¹⁹ G. Galvanauskas, Lietuvos jūrinė politika. *Jūra*, 1936, Nr. 7 (11), p. 1; R. Valsonokas, Lietuvos tranzitas per Karaliaučiaus uostą. *Jūra*, 1938, Nr. 9, p. 292.

²⁰ R. Valsonokas, Klaipėdos uosto prekių apyvartos raida. *Jūra*, 1938, Nr. 10, p. 327.

²¹ *Ekonominių informacijų biuletėnis*, 1939 04 01, Nr. 5, p. 3.

²² Lietuviškųjų organizacijų vykdomojo komiteto raštas Finansų viceministeriui p. Indrišiūnui, 1934-07-20. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, f. 1498, ap. 1, b. 9, l. 3.

²³ V. Bakūnas, Pernai Lietuva pirkė 4 laivus. *Jūra*, 1939, Nr. 1, p. 11.

²⁴ V. Bakūnas, Laivininkystė ir prekių apyvarta Klaipėdos uoste 1937 metais. *Jūra*, 1938, Nr. 3 (31), p. 93–95.

²⁵ Plg. V. Bakūnas, Pasaulio prekybos laivynas. *Jūra*, 1938, Nr. 9, p. 296–297; *Jūra*, 1938, Nr. 10, p. 349.

²⁶ G. Galvanauskas, Min. veik., p. 1.

²⁷ K. Pakštas, Min. veik., p. 74.

²⁸ Plg. *Jūra*, 1938, Nr. 1, p. 7; *Lietuvos banko biuletėnis*, 1940, Nr. 47, p. 10.

²⁹ P. Lb. Mažosios jūrų valstybės ir jų karo laivynai. *Jūra*, 1939, Nr. 3, p. 82.

LIETUVA IR SAJŪDIS HELSINKIO PROCESĖ

ESB konferencija kopenhagoje 1990-aisiais

Didžiosioms pasaulio valstybėms 1990-aisiais buvo sunku susitaikyti su faktu, kad atsikūrė Lietuvos valstybė. Sovietų Sąjunga, nors demokratinis pasaulis ir laikė ją blogio imperija, vis dar užėmė šeštadalį planetos ir buvo viena svarbiausių politinių žaidėjų. Pasaulis tada buvo dvipolis, pagrįstas dviejų tuometinių galybių – JAV ir SSRS – varžymusi tarpusavyje. SSRS, kaip vienos iš tų galybių, žodis lemdavo daug ką. Gana greitai paaiškėjo, kad didžiosios demokratinės pasaulio valstybės neskuba pripažinti Lietuvos. Nors prieš Antrąjį pasaulinį karą Lietuva buvo Tautų Lygos narė, dabar nebuvo nė kalbos, kad šalis galėtų įstoti į Jungtines Tautas.

1975 m. Helsinkyje, kur dar 1969 m. prasidėjo JAV ir SSRS derybos dėl strateginės ginkluotės apribojimo, buvo įkurta Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencija (ESBK). Visos tuometinės Europos valstybės, išskyrus Albaniją, dalyvaujant JAV ir Kanadai, aukščiausiu lygiu pasirašė jos Baigiamąjį aktą, į kurį buvo įtraukta Deklaracija, dar vadinama Helsinkio dekalogu, nusakanti, kokiais principais ji pasirašiusios valstybės turėtų grįsti tarpusavyo santykius. Tų principų buvo dešimt: suvereni valstybių lygybė, jėgos arba grasinimo jėga nenaudojimas, sienų neliečiamumas, teritorinis valstybių vientisumas, taikus ginčų reguliavimas, nesikišimas į valstybių vidaus reikalus, žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių gerbimas, tautų lygiateisiškumas ir apsisprendimo laisvė, valstybių bendradarbiavimas, sąžiningas įsipareigojimų pagal tarptau-

tinę teisę vykdymas. Sovietų Sąjunga norėjo tarptautine sutartimi amžiams įteisinti savo sienas, dažnai nubrėžtas ginklu, todėl sutiko pasirašyti, kad pripažįsta žmogaus teises ir laisves, tautų apsisprendimo teisę ir kitus komunistų požiūriu nereikšmingus dalykus. Stalino Konstitucija taip pat deklaravo demokratiją, tačiau jos garantijos, kaip visi žinome, liko popieriuje. Vis dėlto 1975-aisiais laikai buvo jau pasikeitę – Helsinkio konferencijos rekomendacijos nevirto popierinėmis. Sovietų Sąjungos ir jos satelitų valdžią visuomenė bandė priversti, kad laikytųsi deklaruojamų ir parašais sutvirtintų principų. Įvairiose šalyse įsisteigė vadinamosios Helsinkio grupės, stebėjusios, kaip laikomasi konferencijos nutarimų, susijusių su žmogaus teisėmis. Lietuvoje jau 1976-aisiais susikūrė iniciatyvinė grupė Helsinkio susitarimams remti.

Išėivijos lietuviai, latviai ir estai nepraleisdavo Vakaruose vykstančių viršūnių susitikimų, tarptautinių konferencijų, įvairių renginių, kuriuose keldavo savo šalių laisvės bylą. Per viršūnių susitikimą Helsinkyje 1975-aisiais Lietuvos išėivių organizacijos irgi platino informaciją apie Lietuvos pavergimą, lietuvių laisvės siekį. Išėivijos atstovai dalyvavo ir vėlesnėse konferencijose Madride, Belgrade, Vienoje, stebėjo, kaip vykdomi Helsinkio susitarimai. 1979-aisiais Lietuvos laisvės lyga kartu su Latvijos ir Estijos disidentais parengė „45 pabaltiečių memorandumą“, privertusį Europos parlamentą 1989 m. sausio 13 d. priimti deklaraciją, raginančią, kad Jungtinių Tautų Dekolonizacijos komisija

iškeltų klausimą dėl buvusių Tautų Lygos narių – Lietuvos, Latvijos ir Estijos – valstybinio statuso pakeitimo.

Susikūrus Sąjūdžiui, jo atstovai ėmė dalyvauti ESB konferencijose. 1989-ųjų spalį į tokią konferenciją ekologijos klausimais nuvyko Sąjūdžio Seimo tarybos narys Zigmas Vaišvila. Pasaulio lietuvių bendruomenės įgaliotinis Romas Vaštokas padėjo surengti jo susitikimus su JAV, Kanados, Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos ambasadoriais. Sąjūdis rengėsi dalyvauti ir Kopenhagos konferencijoje žmogaus teisių klausimais, ji turėjo įvykti 1990 m. birželio mėnesį. Danijos žmogaus teisių centras ta proga nutarė sukviesti į Kopenhagą ir nevyriausybinės įvairių šalių organizacijas. Sąjūdis dar 1989-aisiais nutarė įsijungti į tos konferencijos „paralelinę veiklą“ (*Parallel-Activities*). Iškart po nepriklausomybės paskelbimo, 1990 m. kovo 13 d., gavau ESBK Paralelinės veiklos komiteto koordinatoriaus Olės Richterio laišką, kuriame buvo aptariamasi dalyvavimo tos „paralelinės veiklos“ renginiuose detalės.¹

Tačiau po Kovo 11-osios jau buvo galima galvoti ir apie oficialų Lietuvos dalyvavimą konferencijoje. 1990 m. gegužės 19 d. gavome Pasaulio lietuvių bendruomenės pirmininko Vytauto Bieliausko kvietimą atvykti į Kopenhagą. Kvietime buvo parašyta, kad dalyvavimo tikslas: „bendraujant su 35 valstybių atstovais, kelti Lietuvai rūpimus klausimus bei atstovauti jos interesams“.² Prieš pat konferencijos pradžią buvo nutarta, kad bandysime reikauti Lietuvai ESBK stebėtojos statuso.³

Pirmaisiais nepriklausomos valstybės gyvavimo metais Lietuva beveik neturėjo užsienio valiutos, tad išvykas į Vakarus paprastai finansuodavo užsienio lietuviai. Dažniausiai tai būdavo Pasaulio lietuvių bendruomenė (PLB). Taip buvo ir ši kartą. Danijoje manęs jau laukė Kanados lietuvių bendruomenės pirmininkė Gabija Petrauskienė ir Lietuvių informacinio centro JAV direktorė Gintė Damušytė, jos turėjo padėti man, kaip Lietuvos atstovui, atlikti patikėtą misiją. Visas gyvenimo Kopenhagoje išlaidas padengė PLB. Pasaulio lietuvių bendruomenė taip pat parengė beveik šimto puslapių leidinį apie žmogaus teisių padėtį Lietuvoje.⁴ Jame buvo ir Lietuvos rekomendacijos ESBK delegacijoms:

1) Reikalaujame, kad siekiant taikos ir teisingo Lietuvos reikalo sprendimo, SSRS pradėtų derybas su

Lietuva, ir siūlome ESBK forumą, kuriame tokios derybos galėtų vykti.

2) Raginame SSRS įgyvendinti Helsinkio Baigiamojo akto VIII principą, leidžiantį Lietuvos veiksmus, įgyvendinant apsisprendimo teisę.

3) Smerkiame karinės jėgos panaudojimą, užgrobian turtą ir pastatus, o taip pat bauginant ir kurstant taikius, drausmingus žmones.

4) Raginame SSRS panaikinti apribojimus užsienio spaudai Lietuvoje.

5) Raginame vykdyti susitarimus, priimtus Vienos ESB konferencijoje, susijusius su keliavimo laisve ir vizomis.

6) Reikalaujame, kad SSRS garantuotų žmogaus teisių laikymąsi karinėje tarnyboje.

7) Reikalaujame, kad SSRS liautųsi kaip represijos priemonę naudoti blokadą *de facto*.⁵

1990 m. birželio 5 d. Kopenhagoje prasidėjo ESB konferencija „Žmogaus matmuo“ (*The Human Dimension*). Daugelis valstybių atsiuntė į ją ne tik savo delegacijas, vadovaujamas ambasadorių prie ESBK, bet ir užsienio reikalų ministrus. JAV atstovavo Jamesas Bakeris, o Sovietų Sąjungai – Eduardas Ševardnadzė. Svarbiausias kalbėtojų mintis tada užsirašiau. Bandžiau perteikti konferencijos atmosferą. Dabar neredaguodamas pateikiu savo užrašus, darytus konferencijos atidarymo dieną.

Pradedu Danijos užsienio reikalų ministras –kalba apie žmogaus teisių pažeidimus, buvusius „kai kuriose Europos šalyse“. 1989 m. Europos revoliucijos dabar pradėjo antrą etapą. Senų režimų likvidavimas sudarė galimybes sukurti naujas struktūras. Helsinkio procesas prieš 15 metų padėjo tam pagrindus. Kaip valstybės-dalyvės laikosi deklaracijos principų? Yra nebaigtų darbų, paliktų Vienos konferencijos. Reikia susitarimų dėl spaudos laisvės. Būtina suteikti „apsisprendimo teisę tautoms, kurioms prieš kelis dešimtmečius buvo atimta nepriklausomybė“.

Albanijos atstovai siūlosi dalyvauti sesijoje kaip stebėtojai. Su tuo sutinka Austrija, Airija, Anglija, SSRS, Suomija.

Mock (Austrija). Vyksta dideli pasikeitimai. Centrinės Europos valstybės prašo integruotis į Europos Bendriją. Tautinės mažumos turi teisę bendrauti su mažumomis

kitur. Reikia sukurti mažumų teisių konvenciją. Demokratija – per teisės įgyvendinimą. (Komisija Venecijoje). Zalcburge yra Žmogaus teisių institutas. Reikia siųsti į vietas žmogaus teisių tarptautinius stebėtojus. Sveikina, kad Albanija prisijungia. Surengs komisiją aukščiausio lygio susitikimui.

Airija. Šneka Europos Bendrijos vardu. Europa nusimeta konfrontacijos ideologijos rėmus. Lietuvoje būtina pradėti konstruktyvias derybas, nenaudojant jėgos. Europos Bendrija palaiko kontaktą su Lietuvos vyriausybe ir atidžiai seka įvykius.

Anglija. Sutinka su airiu ir jį papildo. Pernai Paryžiuje niekas nesitikėjo tokios greitos pažangos. ESBK turi prisiderinti prie naujų procesų. ESBK turi tapti naujų procesų rėmais. Visų bendrijų ir paktų vaidmuo turi keistis. Visi ateina prie radikalių permainų, keisdami savo požiūrius. Dabar turime saugoti demokratiją. Atskiros asmens teisės ir gerovė yra viso proceso pagrindas. Mes susirūpinę dėl trijų respublikų konflikto su SSRS. Susirūpinę ekonominėmis sankcijomis prieš Lietuvą. Kviečiame sovietų vyriausybę parodyti lankstumą. (Vėliau sumaišo mūsų reikalą su vengrų mažuma Rumunijoje.)

Ševardnadzė. Giriasi, kad neseniai susitiko su Bushu. „Ideologija raskola į protivostojanija, žertvoj ktoroj byla čelovečeskaja ličnostj, užė v prošlom.“ Dirbo su Bushu labai draugiškai, kaip ateities projektuotojai. Reikia pakilti virš nesutarimų žmogaus laisvės dėlei. Siūlo vėl bendraeuropinę karinę sąjungą ir visokius kitokius planus, kaip gelbėti žmoniją. Nuo unitarinės valstybės per eis prie federacijos. Daug gerų įstatymų. Tarptautiniai vaidai labai destabilizuoja. Nori surengti europinį seminarą šioms problemoms spręsti. Savo teises visi turi gauti pagal tarptautinę teisę, su teritoriniu vientisumu imtinai. Džiaugiasi, kad dalyvauja Albanija.

Suomija. Daugelis tautų dabar atgauna dvasią.

Amerikos delegacija, atrodo, įsižeidė, kad sekretoriatas, nepasikonsultavęs su ja, nedavė mums observerio statuso, o Albanijai davė.

Nuėjom pas čekus, ir paprašiau, kad Dienstbier pabandytų pašnekėti apie Lietuvą.

Posėdžio pradžia atidėta, nes Dienstbier konsultuojasi su Baker.

Spaudos konferencijoje Danijos užsienio reikalų ministras aiškino, kad Lietuvos klausimui reikia konsensuso.

Dienstbier. Totalitarinės sistemos suardymas yra ilga istorija. Pavergtas protas. Helsinkio aktas daug davė, nes disidentų veiklą palaikė tarptautinis instrumentas, įpareigojantis visus jį pasirašiusius. Totalitariniai režimai buvo priversti daryti nuolaidas. Apie antisemitizmą šneka. Apie Europos humanitarinę inspekciją. Vienas klausimas – nacionalinių mažumų padėtis įvairiose šalyse. Jos ruošiasi prisijungti prie europinių konvencijų.

NIEKO NEPASAKĖ apie Lietuvą.

Belgas. Prieš neobalkanizaciją Europoje.

Turkas. Šneka niekus.

DPA pranešė, kad Albanija priimta stebėtoja, o Lietuvos prašymas atmestas.

Nieko nereiškančios VFR, Kipro (skundžiasi dėl turkų) šnekos.

Islandas. Grėsia jėgos panaudojimas Pabaltijyje. Čia negalima apsimetinėti, kad Pabaltijo reikalo nėra. Negali būti išspręsta ši problema kaip nors kitaip, išskyrus pilną Lietuvos, Latvijos ir Estijos pripažinimą. Svarbiausias Sovietų Sąjungos intencijų patikrinimas – Pabaltijo reikalas.

Vakare sakiau kalbą Frideriksburgo pilyje per Konstitucijos dienos minėjimą. Pasakiau, kad danai dabar, po penkiasdešimties metų, taip pat išstotų iš Vokietijos, jei Antrąjį pasaulinį karą būtų laimėję vokiečiai.

Per dieną daviau interviu Reuter, Times, Kanados radijui, Laisvajai Europai, Frankfurter Allgemeine Zeitung vakare – Amerikos balsui.

Labai buvo gražu per konferenciją stebėti pikto Ševardnadzės pražygiavimus nuo stalo ir vėl prie stalo.

Konferencijos apsauga – ilgaplaukiai vaikinai su automatais. Iš ryto apėjo visas patalpas su šunim.⁶

Kitas dvi dienas užėmė susitikimai su įvairių valstybių delegacijomis, kurioms pristačiau padėtį Lietuvoje. Mano užrašuose minimos Austrija, Belgija, Didžioji Britanija, Olandija, Norvegija, Vatikanas, Kanada, JAV, Lenkija, Šveicarija... Tuos susitikimus, jų tvarką organizavo Damušytė ir Petrauskienė, tad man pačiam neteko rūpintis grynai techniniais reikalais. Sąjūdyje ir net Aukščiausioje Taryboje buvome įpratę ir techninį dar-

bą daryti patys, tad buvo tiesiog nuostabu patirti, kad kai kuriuos darbus gali nudirbti kiti.

Antrąją konferencijos dieną, ko gero, svarbiausias buvo susitikimas su Danijos užsienio reikalų ministru Uffe Ellemanu-Jensenu, kuris paaiškino, kad Lietuvai norint gauti ESBK stebėtojos statusą reikia visų valstybių konsensuso, o gauti vienos šalies pritarimą būtų sunku. Albanija laikoma suverenia valstybe, todėl jos priėmimui kliūčių nėra. Lietuva tokia dar nelaikoma. Danija remtų jos prašymą, bet realiai reikia suprasti, kad stebėtojos statusui gauti būtinas konsensusas. Ar verta per atidarymą įvairyti SSRS į kampą? Gal tą klausimą iškeltų Maxas Kampelmanas vidiniuose pasitarimuose su SSRS? Tada kiti kraštai sektų jų pavyzdžiu. Viskas įmanoma tik derybų keliu su Maskva. Pats ministras prieš kurį laiką jau skambinęs Ševardnadzei, dabar susitikęs ir klausęs, kodėl nevyksta derybos su Lietuva. Ševardnadzė sakęs, esą niekas jau nesitiki, kad Lietuva atšauks savo nepriklausomybės paskelbimą. Danija toliau laikosi savo nepripažinimo politikos. Pripažindama Lietuvą dabar, ji anuliuotų savo nepripažinimo politiką. Tarptautiniu mastu vyksta spaudimas Lietuvos klausimu, ir Danija tame spaudime aktyviai dalyvauja.

Tarsi įrodydamas, kad Danijos parama Lietuvai nėra tik tušti neoficialiai pasakyti žodžiai, Danijos užsienio reikalų ministras kartu su manimi surengė spaudos konferenciją. Jo viešai pasakytus žodžius dabar pacituosiu:

Uffe Elleman-Jensen. ESB konferencija yra gavusi du prašymus dėl observer statuso – Lietuvos Respublikos ir Albanijos. Kadangi Albanijos noras dalyvauti ESBK yra senas reikalas, jos priėmimas nereikalauja balsavimo. Mes esame priėmę Čepaitį kaip svečią. Pasakėme, kad šiuo metu neįmanoma pasiekti konsensuso dėl Lietuvos, ir Lietuva turi pati nuspręsti, ar forsuos šį reikalą. Danija niekada nepripažino Lietuvos inkorporavimo. Danija nori, kad Lietuvos derybos su SSRS vyktų kuo greičiau. SSRS pati pripažino 1939 m. dokumentus neteisėtais. Lietuva – unikali situacija SSRS.⁷

Neilgai trukus, tų pačių 1990-ųjų rudenį Paryžiuje turėjo vykti ESBK viršūnių susitikimas, per kurį Lietuva ketino vėl bandyti įsijungti į šią organizaciją ste-

bėtojos teisėmis. Tas klausimas buvo keliamas visuose susitikimuose su demokratinių valstybių delegacijomis. Nors visų delegacijų atstovai reiškė pritarimą – žinoma, neoficialiai – mūsų siekiui įstoti į ESBK, situaciją visi suprato skirtingai. Britų delegacijos specialistas patarinėjo, kad mums reikėtų ieškoti kompromisinės formulės, kaip „išgelbėti Gorbačiovo veidą“, nes tik Gorbačiovas galės užtikrinti stabilumą Sovietų Sąjungoje, ir siūlė mums ieškoti kompromiso. Belgų delegacijos atstovai sakė, kad svarbiausias jų rūpestis – *détente* (tarptautinės įtampos mažėjimo) išlaikymas, todėl jų valdžia priima tai, apie ką kalba SSRS, nors ir žino, kad sovietai savo pažadų dažnai netesi. Pavyzdžiui, SSRS pripažįsta, kad derybose su ja Lietuva yra lygiateisė partnerė, bet, sovietų nuomone, tai reiškia, kad priimamos SSRS sąlygos... Belgijos atstovai, susitikę su SSRS atstovais, aiškina, kad Lietuva pasirengusi dialogui, tačiau sovietams jis nepriimtinas. Belgijos atstovai bando pasakyti sovietams, kad išspręsdami Lietuvos klausimą jie parodytų gerą valią. Vakarai perėmė iš sovietų žodžių žaidimą su *détente* ir tuo naudojasi. Jei po metų SSRS vis dar bus nestabili šalis, Lietuvos klausimas iškils jau visai kitoj šviesoje – Vakarai gal ir pripažins Lietuvą, spjovę į Gorbačiovą. Norvegijos atstovas pasakė, kad mažos šalys viena kitą supranta geriau.

Daugelio delegacijų atstovams teko aiškinti padėtį Lietuvoje, nes jų supratimas apie tai, kas vyksta, buvo paveiktas SSRS propagandos. Pavyzdžiui, Olandijos ambasadoriaus pavaduotojas, tarp kitko, istorikas, bandė kelti sienų problemą, Lietuvai atsiskiriant nuo SSRS. Šveicarijos ambasadorė klausė, ką mes darysim su rusų mažuma, būdami nepriklausomi. Austrijos atstovui buvo sunku paaiškinti, kodėl Lietuva nenori būti įvelta į SSRS Konstituciją.

Daugelio delegacijų atstovai patarė mums labai rimtai pasirengti rudenį įvyksiančiam ESBK viršūnių susitikimui Paryžiuje, nes ten planuojama formuoti tolesnę Europos ateitį ir tik ten busiama įmanoma susitarti dėl Lietuvos dalyvavimo ESBK. Tiesa, Norvegijos atstovas iš karto pareiškė, kad išspręsti šį klausimą Paryžiuje nerealų, nes tam reikia konsensuso, o Sovietų Sąjunga sprendimą blokuosianti.

Daugelis delegacijų užsiminė, kad, jų nuomone, pasaulio politikoje prasideda kitas etapas – *détente* baigiasi.

Apibendrinamas galiu pasakyti, kad demokratišnių šalių atstovai, nors ir negalėdami daug kuo padėti, reiškė simpatiją Lietuvos siekiams. Airijos ambasadorius sakė, kad svarbiausia turėti ištvermės ir kantrybės. Vatikano atstovas monsinjoras Alainas de Lebepruer, išdėstęs bendrą popiežiaus Jono Pauliaus II poziciją, siūlė tikėti Dievo pagalba. Tarp kitko, jau po metų ir trijų mėnesių paaiškėjo, kad jis buvo teisus.

Nors gauti stebėtojos statusą konferencijoje ir buvo nerealu, vykti į Kopenhagą vis dėlto vertėjo. Trijų valstybių – Islandijos, Airijos ir Didžiosios Britanijos – užsienio reikalų ministrai, delegacijų vadovai, įžanginėse kalbose gana palankiai atsiliepė apie Lietuvos reikalą. O tada Lietuvai buvo svarbus kiekvienas žodis, įtvirtinantis jos nepriklausomybę.

Daugelio delegacijų – Norvegijos, Danijos, Prancūzijos – atstovai žadėjo Lietuvai humanitarinę pagalbą. Konferencijoje susipažinau su Tarptautinės žmogaus teisių organizacijos (IGFM) atstovėmis, atvykusiomis iš Vokietijos. Viena iš jų – Katrin Bornmueller – žadėjo teikti Lietuvai humanitarinę pagalbą. Pirmasis transportas iš Vokietijos atvyko jau po kelių mėnesių. Ši organizacija yra atsiuntusi Lietuvai daugiau kaip šimtą didžiulių sunkvežimių su įranga ligoninėms, senelių namams, su vaistais, drabužiais ir baldais.

Birželio 8 d. Kopenhagoje vyko Europos Liaudies partijos ir krikščionių partijų atstovų Europarlamente ir Europos Taryboje pasitarimas. Į jį atvyko visų trijų Baltijos šalių užsienio reikalų ministrai – Algirdas Saudargas, Lenartas Meri's ir Jānis Jurkanas. Tą pačią dieną jie surengė bendrą spaudos konferenciją, per kurią vėl kėlė Baltijos valstybių dalyvavimo ESBK klausimą.

Rudenį Paryžiaus ESBK viršūnių susitikime buvo žengtas dar vienas žingsnis. Trijų Baltijos valstybių užsienio reikalų ministrams buvo numatytos net vietos posėdžių salėje, tačiau SSRS delegacijai pagrasinus, kad tokiu atveju ji pasitraukus iš konferencijos, organizatoriai išprašė juos lauk. SSRS delegacija puikiai suprato, kad net neoficialus Lietuvos, Latvijos ir Estijos dalyvavimas ESB konferencijoje reiškia jų valstybingumo pripažinimą.

Trys Baltijos valstybės Helsinkio konferencijos Baigiamąjį aktą pasirašė tik 1991-ųjų spalio 15-ąją, jau įstojusios į Jungtinių Tautų organizaciją, kai jas pripažino daugelis pasaulio valstybių. Pamenu, atskridome į Helsinkį spalio 14-osios vakarą. Sutikdami oficialią Lietuvos delegaciją, suomiai oro uoste patiesė raudoną kilimą. Deja, jie nežinojo, kad atskrisime nedideliu rusišku lėktuvu, kurio durys įrengtos ne lėktuvo šone, bet gale, todėl kilimą ištiesė ne ten, kur reikia. Iš oro uosto į viešbutį važiavome su motociklininkų palyda. Mus gerokai nustebino, kad iškilmingas kortežas sustodavo prieš kiekvieną raudoną šviesoforo signalą. Čia priduriu, kaip tada aprašiau apie pačią ceremoniją:

*Helsinkio Baigiamąjį aktą Finlandia-hole pasirašė Landsbergis, Riiitel, Gorbunovs. Padėjom vainikus prie memorialo. Buvo išrikiuota garbės sargyba su orkestru – pirmą kartą po karo. Suomia baigia drebėti dėl rusų.*⁸

Buvau optimistas.

Kai Helsinkio kapinėse dėjome vainikus prie paminklo maršalui Mannerheimui ir žuvusiems per Suomijos karą su SSRS, pastebėjau, kad, grojant Suomijos himną, vienas garbės sargybos kareivis pravirko. Pasirodo, pirmą kartą po karo užsienio delegacija padėjo vainikus prie memorialo suomiams, žuvusiems kare su sovietais.

Nuo 1995-ųjų sausio 1 d. organizacija ESBK buvo pavadinta ESBO. Tarp kitko, pirmąją Lietuvos misijos prie ESBO vadove buvo paskirta Gintė Damušytė. ■

¹ Ole Richterio, The Steering Committee of the CSCE/CHD Parallel-Activities koordinatoriaus laiškas Sąjūdžiui, Kopenhaga, 1990-11-03.

² PLB pirmininko V. Bieliausko laiško LR AT deputatams Z. Vaišvilai ir V. Čepaičiui, Cincinnati, Ohio, USA, 1990-05-19, kopija.

³ Pasaulio lietuvių bendruomenės delegacijos darbai CSCE konferencijoje Kopenhagoje, Danijoje, nuo birželio 1-10 dd., 1990, pro memoria kopija

⁴ A Brief on the State of the Human Dimension in Lithuania, Toronto, 1990.

⁵ Ten pat.

⁶ Autoriaus užrašai.

⁷ Ten pat.

⁸ Ten pat.

Almantas SAMALAVIČIUS

DVI SPALVOS: ORANŽINĖ IR GELTONA

Teravados budizmo reliktai Laose

Tiltas per Namkano upę

Prieš tuziną metų gana netikėtai, bet visai neatsitiktinai, prasidėjusi pažintis su budizmo kraštų kultūra Pietryčių Azijos regione mano kelionių maršrutą jau senokai kreipė Laoso pusėn. Tačiau nuvykti į šią šalį, kurią dar visai neseniai draskė nuožmi nesantaika, ideologiniu pagrindu sukurstyta didžiųjų politinių pasaulio galių, prisidengusių kovos už savaip suprantamą demokratiją lozungais, ryžausi tik prieš „pasaulio pabaigą“ – 2012-ųjų gruodį.

Beveik tris šimtus metų Laosą niokojo nuolatiniai karai: iš pradžių su Anamu (dabar Vietnamas), vėliau su Kinija ir Siamu (dabar Tailandas) karalyste, dar vėliau – su Prancūzija, o galiausiai užvirė „slaptasis karas“ su Jungtinėmis Amerikos Valstijomis. Pagal žmogiškuosius ir materialinius nuostolius šis buvo bene nuožmiausias. Sunku tuo patikėti, tačiau faktas jau viešai atskleistas: vien 1964–1973 m. laikotarpiu amerikiečių karinis oro laivynas per slaptas operacijas į Laoso teritoriją kas aštuonias minutes numesdavo visą karinio orlaivio bombų arsenalą. Bombarduota be pertraukų, dieną ir naktį ištisus devynerius metus. Apskaičiuota, kad sprogmenų pavidalu numesta beveik du milijonai tonų metalo, t. y. po dešimt tonų į kiekvieną dešimties kvadratinį kilometrų plotą. Be to, iš oro išpilta daugiau kaip du šimtai tūkstančių galonų nuodingų cheminių medžiagų, kad jos sunaikintų neįžengiamas kalnuotos šalies

džiungles. Herbicidai ir kitos cheminės medžiagos, itin gausiai barstytos rytinėje šalies dalyje, užnuodijo ne tik dirbamos žemės plotus, bet ir gėlo vandens šaltinius, daugelis iš jų ilgą laiką netiko ne tik gerti, bet ir laukams drėkinti. Vis dėlto net šis moderniosios barbarybės triumfas nepaklupdė Laoso ant kelių.

Dauguma žmonių, kuriems Laosas yra tokia pati abstrakcija kaip bet kuris kitas nepažįstamas žemės plotas pasaulio žemėlapyje, o šalies pavadinimas kelia vien miglotas asociacijas su Vietnamo karu, linkę šio krašto kultūrą laikyti tik blankiu Siamo karalystės ar Vietnamo atspindžiu, juo labiau kad kaimyniniai Pietryčių Azijos kraštai šiandien nustelbia Laosą tiek pagal gyventojų skaičių, tiek pagal turizmo industrijos plėtrą. Šios didžiulės šalies teritorijoje gyvena vos šeši milijonai žmonių, gerokai daugiau laosiečių nuo seno yra įsikūrę svetur. Tokia keista proporcija atsirado ne tiek dėl nesibaigiančių karų, kiek dėl to, kad didžiąją Laoso dalį sudaro kalnynai, netinkami žemės ūkiui, todėl ir gyventojų tankumas toks menkas.

Vis dėlto, nepaisant painios, sudėtingos Laoso istorijos ir geopolitinės padėties, šis kraštas turi labai seną religinę kultūrą ir ne mažiau seną, nors nelenگوی atsekamą, valstybingumo tradiciją. Apie etnius šio regiono gyventojus kiek aiškiau užsimenama

Mekongo upė ties Luang Prabangu

tik nuo VIII ir X a. po Kr., kai čia susikūrė politiniai dariniai, tajų kalba vadinami *meuang*, – tai kažkas panašaus į paveldėjimo teise perduodamos ir valdomos kunigaikštystės statusą. XIII a. viduryje, kai prasidėjo Euraziją šturpinusi neįveikiamų mongolų ekspansija, tajai iš savo apgyventų žemių pajudėjo Pietų kryptimi – šiaurėn tai Birmos, Tailando, Laoso ir Kambodžos teritorija. Nesigriebdami prievartos, jie asimiliavo etninius regiono gyventojus: tibetiečius-birmiečius ir monus-khmerus. Dabartinio Laoso šiaurėje VIII ir XII a. klestėjo dvi monų karalystės – Šri Gotapura ir Meuang Sava, šios centras buvo Luang Prabango miestas. Iki XIII a. Siamo šiaurėje ir Laose buvo įsikūrusios kelios

tajų ir monų valstybės, iš kurių vėliau Sukotojaus karalius suformavo Lanna Thai arba Milijono ryžių laukų karalystę, kurios daugumą gyventojų, kaip manoma, sudarė *Lao* etnosui priklausančios žmonės. XIV a. viduryje, pasak ne itin patikimų kronikų, Chao Fa Ngumas, išvytas savo tėvo, Meuang Savos valdovo, įkūrė Lan Xang Hom Khao (Milijono dramblių ir baltojo skėčio nuo saulės) karalystę. Daugelis šiandieninių Laoso gyventojų šį valstybinį darinį laiko pirmuoju, kurio etnosą sudarė jų protėviai. Valstybės simboliu tapo auksinio Budos (*Phra Bang*) statula, kurią, kaip manoma, Šri Lankoje sukūrė khmerai. 1356 m. šalies valdovas pastatė Budos skulptūrai specialią šventyklą.

Chao Fa Ngumas savo karalystės religija pasirinko teravados budizmą, dar žinomą kaip „senųjų mokymas“ – priešprieša kiek liberalesniam ir „jaunesniam“ mahajanos budizmui, kuris suklestėjo Tibete, Kinijoje, Nepale, Korėjoje, Japonijoje ir kai kur kitur. „Senųjų mokymu“ paremta budizmo atšaka išgalėjo Tailande, Birmoje, Kambodžoje ir Laose.

Fa Ngumo sūnus toliau tęsė tėvo pradėtą darbą. Jo valdymo metais šalyje buvo pastatyta daug teravados budizmo šventyklų ir vienuolynų. Du šimtmečius Luang Prabangas buvo *Lao* valstybės sostas ir religinis centras, tačiau XVI a. viduryje, siekiant užkirsti kelią birmiečių veržimuisi, Lana Xango karalystės sostinė buvo perkelta į kitą šalies dalį. Pasienyje su Tailandu esantis Wieng Chano miestas ir šiandien yra Laoso sostinė, tačiau vadinamas Vientianu. Beje, dabartinis šalies pavadinimas – *Laos* susijęs su lingvistiniu paradoksu. Šalyje, kurios gyventojai nuo seno vadino save *lao*, galūnė „s“ atsirado dėl prancūzų kolonistų kadaise padarytos klaidos.

Luang Prabangas: slenkstis tarp *sacrum* ir *profanum*

Prieš išvykdamas į Laosą, svarsčiau, nuo kurio miesto – Vientiano ar Luang Prabango pradėti pirmąją pažintį su šios senos budistinės šalies kultūra. Nors kelias iš Bankoko į Vientianą gerokai trumpesnis ir ekonomiškesnis, vis dėlto nusprendžiau keliauti į senąją Laoso sostinę, juoba kad čia sutelktas svarbiausias ir seniausias krašto architektūros paveldas. Šį reikšmingą faktą patvirtino ir UNESCO – Luang Prabangui ne tik suteiktas Pasaulio kultūros paveldo objekto statusas, bet jis pripažintas ir geriausiai išsaugotu visos Pietryčių Azijos miestu.

Tuo laikotarpiu, kai Luang Prabangas buvo šalies religinis centras, jame iškilo per šešiasdešimt įstabaus grožio šventyklų ir vienuolynų, dekoruotų glaistyto stiuko formomis ir medžio

Wat Xien Thong

raižiniais, ryškiaspalve sienų tapyba. Jos spindėjo auksu, saulėje žaižaruojant įvairiaspalvei keraminei glazūrai. Amžiams bėgant, nemažai šventyklų buvo sugriauta, vėliau perstatyta ar atstatyta, tačiau, išlipęs iš lėktuvo kukliame Luang Prabango oro uoste, ir šiandien patekau į erdvę, kuri įvairiais regimais pavidalais nepaliauja bylojusi apie metafizinę kitokios – nežemiškos – būties

Dok so faa

Wat Xien Thong

grožį. Dėl ypatingos geografinės savo padėties Luang Prabangas yra išsaugojęs visus esmingiausius Pietryčių Azijos viduramžių urbanistinės struktūros bruožus – kompaktiškumą ir vientisumą, veik nepakitusį gamtos reljefą su vešlia tropikų augmenija... Išlaikyti senuosius urbanistinius kontūrus padėjo ta aplinkybė, kad Luang Prabangas įkurtas ant didžiausios Pietryčių Azijos upės – Mekongo kranto ir apglėbtas grakščia kiek mažesnės Namkano upės kilpa. Jo viduryje stūkso didžiulis status vešlia augmenija apžėlęs kalnas su šventykla pačioje viršūnėje – iš ten atsiveria kvapą gniaužiantys vaizdai į visas keturias pasaulio puses.

Pirmąją dieną spėjau apeiti pėsčiomis tik dalelę sakralinio komplekso, kurį sudaro trisdešimt keturios šventyklos ir vienuolynai su jų teritorijoje esančiais 177 pastatais, supamais gausybės tvenkinių. Savito grožio suteikia kolonijinio periodo architektūros perliukai – prancūzų valdymo laikais pastatytos nedidelės grakščių formų vilos. Akivaizdu, kad jas statę jautrios architektūrinės klausos prancūzai buvo neabejingi istorinio Luang Prabango grožiui – nė vienas jų valdymo laikais iškilęs statinys nesistengia nurungti aplinkinių sakralinių pastatų kuriamos polifonijos ar išsiskirti iš bendro urbanistinio

konteksto nei gabaritais, nei drastiškai modernistiniais pavidalais. Luang Prabangas kaip retas kuris miestas kelia asociacijas, su skoningu drabužių dizainu, kai nė viena detalė nesiekia dominuoti, kad užgožtų kitas detales ar aksesuarus. Specifinę atmosferą sustiprina ir gatvėse plazdantys oranžinės spalvos vienuolių apdarai – be jų ypatinga šio miesto aura netektų dalies savo magijos.

Septintojo dešimtmečio pradžioje Laosą sudrebinęs pilietinis karas, per kurį savo tikslų siekė Vietnamas, Kinija ir Jungtinės Amerikos Valstijos su jas remiančiomis vietinėmis karinėmis pajėgomis, baigėsi komunistinių jėgų, su-sivienijusių į *Pathet Lao* bloką, pergale. Savaip įdomu, kad šią partiją dar anksčiau konsolidavęs prokomunistinių pa-

žiūrų lyderis – „raudonasis“ princas Souvannouongas daug metų varžėsi su demokratijos idėjoms ištikimu rojalistinės Laoso vyriausybės premjeru Souvanaphouma, kuris, inžinieriaus išsilavinimą įgijęs Prancūzijoje, labai vertino ir puoselėjo savo šalies kultūrą. 1945 m. jis pritarė karaliaus Sisavangvongo paskelbtai Laoso nepriklausomybės deklaracijai. Nors Souvanaphoumos vyriausybę rėmė amerikiečiai, konfrontacija tarp rojalistinių ir prokomunistinių jėgų 1975 m. baigėsi galutine „raudonųjų“ pergale. *Pathet Lao* judėjimo, veikusio kaip Laoso liaudies revoliucinės partijos priedanga, lyderis princas Souvannouongas tapo šalies prezidentu. Karališkosios valdžios galva princas Savang Vatthana, kurio, regis, taip ir nespėta karūnuoti, buvo priverstas palikti sostą ir kartu su šeima įkalintas kalnų urvuose Asočių plokščiakalnyje. Po penkerių metų jis mirė arba, kaip spėjama, buvo numarintas, nors tikslų duomenų apie tai iki šiol nėra.

Komunistinių jėgų pergalė sudavė smūgį senas tradicijas turinčiai šalies budizmo kultūrai. Kairieji radikalai buvo itin nepakantūs tikėjimo tradicijai ir jos institucijoms. Budizmo studijas išbraukė iš vidurinių mokyklų programų, uždraudė dalyti išmaldą vienuoliams, kurie pagal griežtą teravados budizmo *sangha* regulą įparei-

goti maitintis, rinkdami išmaldą gatvėse. Tad Laoso vienuoliams neliko nieko kita, kaip pasekti kiek liberalesnių mahajanos budistų vienuolių pavyzdžiu – šiems elgsenos kodeksas leidžia verstis žemės ūkio darbais. Valdžia veikia įvedė ir griežtą kanoninių budizmo tekstų kontrolę, kad šie dvasiniai dokumentai neprieštarautų partijos gairėms, be to, uždraudė garbinti *phii* – dvasias, kurių kultas Laose nuo seniausių laikų glaudžiai susipynęs su budizmo doktrinomis. Buvo uždrausta *Thammayut* budistų sekta, kuriai priklausiusiems vienuoliams teko arba persikelti į Tailandą, arba pasitraukti iš vienuolių luomo. Vis dėlto spontaniškai kilusi žmonių pasipiktinimo banga privertė valdžią leisti į kompromisus – po metų buvo atšauktas suvaržymas duoti išmaldą budistų vienuoliams. Tiesa, veikti leista tik vienai teravados budistų sektai – *Song Lao*.

Gorbačiovo „perestroika“ paskatino ir Laoso liaudies revoliucinės partijos šiokias tokias permainas. Budistinis tikėjimas ir vienuolių *sangha* pagaliau susigrąžino anksčiau turėtą vietą visuomenės gyvenime ir kultūroje. Vienuolių luomas iki šiol yra apgaubtas didžiulės Laoso žmonių pagarbos. Tą pastebi kiekvienas, apsilankęs Lunag Prabange ar bet kurioje kitoje šalies vietoje – auksinė šventyklų ir oranžinė vienuolių abitų spalva yra viena iš esmingiausių miestovaizdžio dominančių, nuolatos primenančių kasdienybės ir šventumo ribas. Laoso kultūroje sąveika tarp pasaulietinio visuomenės gyvenimo ir religinio tikėjimo, tarp socialinių ir religinių institucijų tebėra tokia glaudi, kad suteikia turinį ir formą visai žmonių būčiai.

Teravados tradicijai ištikimi budistai, Laose sudarantys gyventojų daugumą, išpažįsta doktriną, kuri skelbia, kad vyrauja trys egzistencijos aspektai: kančia ir nepasitenkinimas (*dukkha*), nepastovumas ir kaita (*anicca*) ir realybės neesmingumas (*anatta*). Šiuos pagrindinius principus VI a. pr. Kr. išskyrė princas Siddharta Gautama, po nušvitimo gavęs

Wat Xien Thong

Budos vardą. Buda mokė, kad yra keturios „kilniosios tiesos“: visos egzistencijos formos yra susijusios su kančia, kurią sukelia troškimas, jei pašalinsime troškimo priežastį, kančia išnyks. Kelias, kuriuo pasukus įmanoma įveikti troškimą ir išvengti kančios, yra aštuonypis, dar vadinamas Vidurio keliu (apie jo principus *Kultūros*

Budos statulos. Wat Xien Thong

Budos atvaizdai. Wat Xien Thong

Autoriaus nuotr.

baruose jau esu glaustai rašęs). Kaip ir kituose teravados budizmo kraštuose, Laose tikimasi, kad kiekvienas brandos sulaukęs vyras bent trumpą laiką (kelias savaites ar tris mėnesius) bus vienuolis ar novicijus (*samanera*), kuriam privalu laikytis dešimties įžadų, draudžiančių vogti, meluoti, žudyti, vartoti svaigiuosius gėrimus, seksualiai santykiauti ir kt. O asmenims, iš novicijų išventintiems į vienuolius, būtina laikytis dviejų šimtų dvidešimt septynių įžadų. Didžioji dalis tų, kurie priima įžadus, *sangha* nariais lieka visą gyvenimą. Laosiečių šeima, kurios bent vienas iš sūnų pasirenka vienuolio kelią, pelno didžiulę žmonių pagarbą. Šalyje, išgyvenusioje dramatišką, budizmui atšiaurų laikotarpį, vienuolynai ir šiandien yra stabiliausios, ypač didelę įtaką visuomenei darančios bendruomenės, kurioms neprilygsta jokia pasaulietinė institucija.

Auksinio miesto formos ir tonai

Wat Xien Thongas buvo viena pirmųjų šventyklų (*wat*), kurios slenkstį peržengiau, vos įsikūręs jaukioje prancūzų kolonijinės architektūros viloje. Pavadinta Auksinio miesto šventykla, ji laikoma ir simboliniais jo vartais, nes pastatyta toje vietoje, kur kadaise buvo padėtas kartinis būsimos miesto akmuo, netoli Namkano ir Mekongo santakos. Karaliaus Setthathirato, valdžiusio šalį 1548–1571 m., iniciatyva atsiradęs Xien Thongas – puikiausias visos religinės Laoso budizmo architektūros pavyzdys.

Šventyklos kompleksą sudaro keliolika nedidelių statinių, saulėkaitoje žėrinčių įvairiomis spalvomis. Pagrindinę šventyklą dengia masyvus kone žemę siekiantis trisluoksnis raudonos spalvos stogas, rytinis ir vakarinis fasadai yra su dvisluoksniais stogais, pagrindinį portiką remia keturios kolonos, nudažytos juoda ir aukso spalvomis. Juodos spalvos fasadų fone išryškėja aukso spalvos figūrėlės, vaizduojančios budistines dievybes ir mitologinius gyvūnus. Vakarinę šventyklos sieną puošia mozaika, kurios raudoname fone spindi sidabro, purpuro ir žalios spalvos gyvenimo medis – piešinys tampa ypač ryškus, kai jį apšviečia besileidžianti saulė. Įžengęs į prieblandoje skendinčią salę (ji apšviesta tik žvakėmis ir keletu silpnų lempučių), matau, kaip iš tamsos išnyra auksu tviskančios juodai dažytos sienos su turtingais figūrinių scenų raštais, pajvairinamais augalinių ir zoomorfinių motyvų. Dabar sienos tik paaukuotos, o kadaise jos buvo ištisai padengtos aukso luobu. Dangiško gyvenimo scenose pavaizduotas medituojantis Buda, mitologinis Rama, sėdintis žirgų traukiamame vežimaitėje. O pragaro vaizdai didaktiškai perspėja apie nusidėjėlių laukiančias bausmes – jie bus nukryžiuoti, sudeginti, pakarti arba nuplakti. Salės gale – masyvi auksaspalvio Budos statula, kurią supa keletas mažesnių gelsvu audeklu apjuostų Budos skulptūrų.

Beje, palyginti su Birmos ar Siamo sakraliniais statiniais ir jų atributais, Laoso šventyklų vidaus erdvė jaukesnė, proporcijos antropomorfiškesnės, skulptūros gerokai mažesnės. Sunku atplėšti akis nuo įvairiomis spalvomis žaižaruojančios Raudonosios koply-

čios, kurioje laikoma garsioji gulinčio Budos statula, 1931 m. eksponuota Paryžiaus pasaulinėje parodoje. Purpuriniame eksterjero mozaikų fone vaizduojamas Buda, pasinėręs į nirvaną. Aukso raštais spindi Laidojimo koplyčios fasadai, o viduje pribloškia šviesokaitos kontrastai, tarsi skalpeliu išrėžiantys kiekvieno piešinio kontūrus... Dažnoje Laoso šventykloje pamatysime auksuotą irklinio laivo drožinį, naudojamą per religines apeigas, susijusias su vandeniu ir metų laikais. Kai kurių salių eksterjere išvedžioti vandens latakai – atliekant ritualus, ant Budos ir kitų statulų liejamas vanduo. Per religines šventes vandeniu apliejami ir vienuoliai.

Luang Prabango architektūros stilius primena šventyklas, matytas Siamo šiaurėje – Čiangmajaus ir Čiangrajaus apylinkėse. Tiesa, Laoso šventyklų stogai leidžiasi gerokai arčiau žemės, jie trisluoksniai ar net penkiasluoksniai, dauguma statinių garsėja auksaspalviais durų raižiniais. Stogo vidurys paprastai vainikuojamas auksuotais, neretai ir inkrustuotais dekoratyviniais elementais *dok so faa*, primenančiais skėčių nuo saulės arba miniatiūrinių pagodų siluetus, retsykiais ir dangaus pusėn nukreiptų šventųjų gyvačių (*nagas*) kamuolius. Tai simbolizuoja visatą ir šventąjį Meru kalną. Skėčiai irgi turi apibrėžtą prasmę – jie ženklina karaliaus valdžią.

Apšvaigintas Xieng Thongo šventyklos grožio, žingsniuojau tolyn per miestą, virš kurio pamažu tirštėja sutemos. Stabteliu ties Sikhongmuango sakralinį kompleksą juosiančia siena. Pagrindinė šventykla (*sim*) visiškai nauja, pašonėje kyla pora nebaigtų statinių. Po kiemą vaikšto keletas jaunų vyrų su oranžiniais abitais. Vienas stabtelį pasikalbėti, teiraujasi, iš kur esu atvykęs, ar pirmąsyk lankausi Luang Prabange.

Beje, kai kalbiesi su *bhikkhu* (taip budizmo kraštuose vadinami vienuoliai), tiek Laose, tiek ir kitur Pietryčių Azijoje dera laikytis tam tikrų taisyklių – jeigu vienuolis ūgiu žemesnis arba stovi žemiau negu tu, derėtų palenkti kūną ar galvą, kad nežiūrėtum į jį iš aukšto. Jei vienuolis su tavimi kalba sėdėdamas, pagarba šiam luomui reikalauja, kad prisėstum ir tu. Moterims nedera vienuolių liesti, todėl norėdamos ką nors perduoti ar įteikti, jos pa-

deda savo dovaną priešais jį ant stalo ar kurio nors kito baldo. Nejauku matyti, kaip šventykloje patogiai išsidrėbę turistai atkiša pėdas Budos pusėn. Budizmo kraštuose tai visiškai nepriimtina – kojas laikomos nešvariausia kūno dalimi, todėl reikia jas sukryžiuoti ar pakišti po savimi. Kad maldininkams per pamaldas netektų spoksoti į plikas pėdas, vienuoliai užsidengia jas abitu...

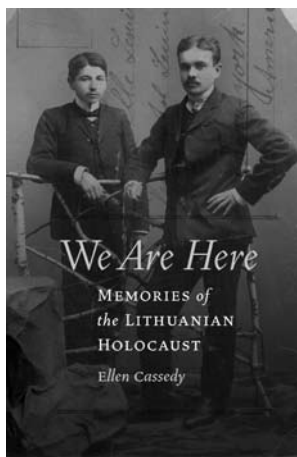
Keista matyti, kad dalis turistų zuja po šventyklas su trumpikėmis, sakralinės erdvės prieigose nesiteikia nusiauti batų, fotografuojasi Budos fone, nors kiekvienas rimtesnis kelionių vadovas pataria, kaip derėtų elgtis svečioje šalyje. Nejaugi taip sunkiai įkandami pagarbios laikysenos principai? Iš nemalonių, net gėdingų situacijų gelbsti tik santūri vietos gyventojų reakcija į panašias kiauylstes, nors tai nereiškia, kad jie nesijaučia įskaudinti ir nesusidaro tam tikros nuomonės apie atvykėlius...

...Mano pašnekovas teiraujasi, ar užsiksiu pasiklausyti *sangha* giedojimo per apeigas, prasidėsiančias po geros valandos. Nuoširdžiai padėkoju vienuoliui už svertingą kvietimą. Apžiūrėjęs dar keletą šioje miesto dalyje esančių istorinių šventyklų, sugrįžtu į Sikhongmuangą. Įšventinimų salėje, kur vyks vakarinės apeigos, esu viintelis svetimtautis. Matau, kaip neskubėdami renkasi jauni vienuoliai, kai kurie iš jų dar paaugliai, pora ir visai mažų berniukų. Visi, o jų kelios dešimtys, suklaupia priešais Budos statulą. Už jų vienoje eilėje klūpo pustuzinis moterų. Salę užlieja ritmingas pratisas vyrų giedojimas žemo tono balsais, kiek primenantis rečitavimą, su tylos pauzėmis, per kurias vienuoliai sustingsta, tarsi pasinerdami į meditacijos būseną.

Jaučiu, kaip į vidų pro praviras duris ima smelktis vakaro vėsa, – to nesu patyręs nei Siame, nei Birmoje, nei daugelyje kitų šio regiono šalių, išskyrus Korėją, esančią kitoje klimato juostoje...

Po valandos ritualas baigiasi. Vienuoliai neskubėdami pakyla ir eina durų link. Pakylu ir aš, supratęs, kad nuo šios akimirkos kasdien penktą valandą vakaro, kai Luang Prabango šventyklose prasideda apeigos, eisiu klausytis užburiančio vienuolių giedojimo... ■

Tėsinys kitame numeryje

TIESKIME RANKAS PER ISTORIJA

Ellen Cassedy knyga „Mes esame čia: atsiminimai apie Lietuvos Holokaustą“ jau buvo pristatyta Čikagos lietuvių bendruomenei Balzeko lietuvių kultūros muziejuje, kuriame surengtas parodų ir diskusijų ciklas „Tiesti rankas per istoriją“, skirtas tremties ir genocido aukoms paminėti. Su knygos autore kalbasi Gražina SLAVĖNIENĖ.

Gražina Slavėnienė. Jūsų intriguojančią knygą, kurią perskaičiau neatsitraukdama, sunku klasifikuoti, nes ji netelpa į tradicinius istorijos ar autobiografijos rėmus, o susideda iš rafinuotos pynės asmeninių įspūdžių ir potyrių, pateikiamų platesniame istoriniame kontekste. Nors Lietuvoje lankėtės pirmą kartą, išvelgėte nemažai neišspręstų dabarties problemų, kurias vertėtų naujai apmąstyti ir išnagrinėti įvairiais lygmenimis. Atviro žvilgsnio skaitytojai, žydai ir ne žydai, neabejotinai bus paveikti bekompromisio Jūsų atvirumo, sąžiningų pastangų įsigyventi ir suprasti, o ne politikuoti ir teisti. Knyga jau išversta į lietuvių kalbą, vasario mėnesį planuojamas jos pristatymas ir Lietuvoje – Tolerancijos centre ir Knygų mugėje. Papasakokite apie save, savo šeimą ir knygos genezę.

Ellen Cassedy. Mano senelis, motinos tėvas Jankelis Levinas iš Lietuvos į Ameriką atvyko 1911 m., kad išvengtų tarnybos caro kariuomenėje. Kita mano šeimos pusė nėra žydai. Jų šaknys, be kitų tautybių, yra airiškos.

Kokie gyvenimo įvykiai paskatino Jus studijuoti jidiš?

Kol mano mamytė buvo gyva, tikėjaisi iš jos sužinosianti savo senelio ir kitų šeimos narių istorijas. Tačiau ji mirė ir supratau, kad mūsų šeimos praeitis gali visai užsimiršti. Niekas iš Atlantą perplaukusių mano artimųjų niekada nebegrižo į Lietuvą.

Panorau savo akimis išvysti tuos geltonus medinius namelius, laukus ir daržines, pienininkystės ūkį, kuriame dirbo mano prosenelė, gatvę Rokiškyje, vis dar vadinamą Sinagogos, kurioje mano prosenelis studijavo Talmudą, gatvę. Panorau pasivaikščioti Vilniuje siaurais, vingiuotais Žydų kvartalo skersgatviais, kuriuose kadaise virė politinis ir intelektualinis gyvenimas. Sužinojusi apie vasaros programą Vilniaus universiteto Jidiš institute, užsidegiau noru joje dalyvauti. Vilnius kadaise buvo žinomas žydų mokslo centras, „Šiaurės Jeruzalė“, o minėtas vasaros institutas jau pelnęs gražių įvertinimų.

Savo studijas ir susitikimus su žymiais jidiš kalbos ir kultūros žinovais aprašote detaliai ir su meile. Ar studijos davė Jums tai, ko tikėjotės?

Jidiš yra kasdienė žydų kalba. Mano mama retai ją var-tojo, labiau kaip prieskonį. Po jos mirties labai pasiilgstų jų jaukių garsų. Nesu religinga, tačiau jidiš studijos buvo tarsi ištikimybės ženklas tiems paprastiems žmonėms ir jų kasdienybei. Vos pasinėjau į protėvių kalbą, man tikrai sugrįžo tęstinumo jausmas. Kai Vilniuje studijuojį jidiš, tampa senos kultūros ir tradicijos dalimi.

Koks buvo Jūsų pirminis tikslas, kai rengėtės kelionei į Lietuvą? Kada ir kaip grynai asmeniškai kelionė virto plataus masto politiniu ir istoriniu tyrimu?

Iš pradžių įsivaizdavau save sugrižtančią į protėvių žemę, norėjau patobulinti gebėjimą kalbėti jidiš. Bet prieš pat kelionę pasipylė netikėti dalykai. Mano dėdė Willas, per Holokaustą kalbėjęs Šiaulių gete, pasivedė jo mane į šalį ir atskleidė sukrečiančią šeimos paslaptį. Paskui iš vienos Rokiškio, mano protėvių miesto, bibliotekininkės sužinojau, kad senas vyras, vadinsiu jį Steponu, 1941 m. savo akimis matęs žydų kankinimus ir žudynes, norėtų prieš mirtį „pasikalbėti su žydu“. Ar galėčiau aš būti tas žydas?

Pamažu skleidėsi istorija ir tai, kas prasidėjo kaip asmeninė paieška, virto platesniais tyrinėjimais, pakeitusiai mano požiūrį į praeitį, ateitį ir pačią save.

Kaip rinkote informaciją? Kas Jums padėjo surengti susitikimus ir pokalbius? Kas įvertino rankraštį?

Lietuva nėra didelė šalis. Pasitelkdama žurnalistinę savo išsilavinimą, užmečiau tinklą. Kalbėjausi apie tai su visais savo pažįstamais, naršiau internete, tyrinėčiau Jungtinių Valstijų memorialinio Holokausto muziejaus archyvus Vašingtone – gyvenu netoliese. Sutikau daug paslaugių žmonių ir sudaryti susitikimų grafiką ilgai netruko. Į Lietuvos istoriją gilinuosi jau daugiau kaip 10 metų.

Rankraštį skaitė ir įvertino daug šios srities žinovų. Esu ypač dėkinga istorikams Michaelui Steinlaufui, Sauliui Sužiedėliui ir Cecile Kuznitz, etikos filosofui Lawrence'ui Blumui. Jų pagalba buvo neįkainojama.

Augote motinos žydės ir tėvo protestanto pasaulietinės šeimos aplinkoje. Ar manote, kad dėl šių aplinkybių lietuviai su Jumis bendravo laisviau ir atviriau? O gal ir Jūs pati dėl to buvote pakantesnė lietuvių nuomonėms, net kai šios buvo nemalonios, nelauktos, netgi skaudžios?

Manau, dauguma laikė mane Amerikos žyde, o ne mišrios šeimos vaiku. Bet tikiu, kad „mišrios“ šaknys man padėjo. Vaikystėje mačiau, kaip taktiškai mano tėvai priimdavo vienas kito papročius ir tradicijas. Jų pavyzdys padėjo įgyti tolerancijos.

Nusprendusi keliauti į Lietuvą, pradėjote domėtis „savo gimtine“ ir tuo, ar ji galėtų tapti vieta, skatinan-

čia „augti, tobulėti“. Kaip tą augimą įsivaizdavote? Kaip jo siekėte?

Aiškliai jaučiau, kad apsilankydama gimtinėje įžengsiu į labai skausmingus istorijos plotus. Žinojau, kad 1941 m. Vokietijos kariuomenei įsiveržus į Lietuvą, žydai buvo naikinami su įniršiu, neįprastu net tiems laikams. Trijuose didžiausiuose Lietuvos miestuose tuometinė valdžia, vykdydama vokiečių įsakymus, suskubo steigti getus ir dešimtys tūkstančių žydų buvo priverstinai iškeldinti iš savo namų, keletą metų laikomi už spygliuotų vielų, paskui dauguma nužudyti. Nors įsakymą davė okupantai, jį kruopščiai ir greitai įvykdė lietuviai, eiliniai kaimų ir miestų vyrai, tuometinės naujai įsteigtos savanorių policijos nariai, vadina mieji baltaraiščiai, kurių vaizdas amžiams įsirėžęs į išlikusiųjų atmintį. Pasibaigus karui, istorikų paskaičiavimais, gyvų liko tik 6 proc. iš 240 000 Lietuvos žydų. Šiandien Lietuvoje jų gyvena maždaug keturi tūkstančiai. Mano galvoje buvo susiklostęs aiškus dviejų spalvų – juodos ir baltos – vaizdas. Tačiau sužinojusi dėdės Willo paslaptį ir susitikusi su Steponu, pajutau, kad kai kurie ankstesni įsitikinimai pradėjo svyruoti.

Lietuvoje prasidėjo naujas viešas diskursas apie Holokaustą, todėl pamaniau, kad, tirdama trapias Lietuvos pastangas prisiliesti prie praeities, galėsiu atsakyti į kai kuriuos klausimus. Kas buvo tie liudytojai? Kolaborantai, nusikaltėliai, gelbėtojai? Kaip vertinti juos ir save? Svarsčiau, ar bus įmanoma jausti prielankumą šalyje, kur vieni žudė, kiti gelbėjo, o dauguma tylėjo? Ar sugebėsiu parodyti tinkamą pagarbą savo paveldui, neįamžindama savo protėvių baimės ir neapykantos?

Sakote, kad Jūsų šeimoje apie „tas dienas“ kalbėta mažai. Kaip ir daugelis žydų šeimų, po karo žmonės bijojo grįžti į praeitį. Ar lietuvių nenoras kalbėti apie Holokaustą galėjo būti antra to paties medalio pusė?

Įdomi mintis. Linas Vildžiūnas, kurio pastangos pristatyti Holokaustą, įkuriant Atminties namus, man pasirodė labai įdomios, rašė, kad Lietuvos žydų sunaikinimas palietė kiekvieną visuomenės narį: „Gal būtent dėl šios priežasties – tos gilios tuo metu patirtos psichologinės traumos – žydų žudynės ir pats žydų gyvenimo Lietuvoje atminimas buvo tarsi ištrintas iš mūsų

kolektyvinės sąmonės... Tačiau tai neišnyksta, tai virsta negyjančia žaizda.“

Vildžiūnas taip pat pabrėžia, kad sovietų laikais apie Holokaustą nebuvo atvirai diskutuojama. Padėtis pasikeitė tik po Sovietų Sąjungos žlugimo. Tikėta, kad lietuviai pasivys Vakarus, gal net pernelyg greitai.

Pereikime prie tos sukrečiančios paslapties, susijusios su Jūsų dėde. Geto policijos tema buvo ir yra labai kontroversiška. Kaip sugebėjote suderinti malonaus dėdės ir geto policininko įvaizdį? Kodėl ryžotės atvirai pripažinti ir gilintis į „tamsiausius tos baisios epochos užkampius“? Ką ir kodėl norėjote išsiaiškinti apie savo dėdės veiklą?

Visur Europoje nacių valdžia reikalavo, kad žydų geto kaliniai paskirtų vidaus policiją, kuri vykdytų nacių įsakymus. Kai kuriuose getuose žydų policija sprendavo, kas gyvens, o kas mirs, kartais padėdavo vokiečių pareigūnams ir vietiniams jų pagalbininkams atlikti kruvinas egzekucijas. Tačiau žydų policija taip pat gelbėjo žmonių gyvybes, boikotavo nacių įsakymus, išpėdavo žmones, padėdavo jiems pabėgti.

Geto policija ir anuomet buvo, ir dabar yra vertinama prieštaringai. Kai dėdė man prisipažino priklausęs Šiaulių geto policijai, juoda ir balta spalvomis nudažytas Holokausto vaizdas, su kuriuo užaugau, pradėjo keistis. Jeigu noriu, kad kiti atvirai priimtų praeitį, pati irgi turiu tą padaryti. Buvo daug sunkių klausimų, į kuriuos norėjau rasti atsakymus. Kodėl dėdė tapo geto policininku? Kokias jis turėjo alternatyvas? Ką jis darė, būdamas policininkas?

Atsivėrė platus svarstymų laukas.

Kas yra „pilkoji zona“? Ar ši sąvoka gali būti išplėsta ir už geto sienų?

Primo Levi's, įžymus Aušvico kalinys, kuriam pavyko likti gyvam, žydų policininkus apibūdino kaip „pilkosios zonos“ gyventojus – tai ruožas tarp aukų ir nusikaltėlių, ten susilieja gėris ir blogis. Apie kalinius žydus, Aušvice tapusius mirties mašinos sraigteliais, jis rašo: „Noriu, kad su užuojauta ir kruopščiai apie juos pamąstyti, bet nuosprendis jiems turėtų būti atidėtas.“

Nors Levi's prašo jų neteisti, jis nesiūlo nesvarstyti moralės klausimų. Įvertindami, ką paprasti žmonės nu-

veikia ypatingais laikais, turime giliai apgalvoti, kas yra tiesa ir netiesa, gėris ir blogis.

Esate įsitikinusi, kad Jūsų dėdė su teta būtų įtariai vertinę bandymą įtraukti Lietuvos piliečius į praeities tyrimus. Ką jų nepasitikėjimas byloja apie tradicinius abiejų grupių santykius? Nors gyveno greta, abi kultūros viena kitą laikė „svetima“ ar net priešiška. Kokie pagrindiniai veiksniai juos skyrė?

Prieš pat Antrąjį pasaulinį karą žydai sudarė trečdalį Lietuvos miestų ir maždaug pusę miestelių gyventojų. Kaip suprantu, žydai ir jų kaimynai krikščionys sugyveno palyginti taikiai, nepaisant sunkaus palikimo – kalbu apie kone du tūkstančius metų trukusį religinį žydų persekiojimą. Lietuvių valstiečiai savo kaimynus žydus laikė nekrikštais, ne „savais“ žmonėmis. Nereikia pamiršti, kad kaimo žmonės tvirtai tikėjo apeiginėmis krikščionių vaikų žudynėmis ir kaltinimais dėl nukryžavimo! Prasidėjus karui, seni prietariai ir įtarimai, lėtai kunkuliavę gilumoje, prasiveržė į paviršių ir išpurenno dirvą negailestingoms žudynėms.

Net šiandien abi bendruomenės savo kančias mini atskirai, vieni – Genocido aukų muziejuje, kuris įamžina lietuvių kančias sovietų okupacijos metais, kiti – vos už kelių kvartalų esančiame Žydų muziejuje. Naujas bandymas yra Rimties parko įkūrimas. Ką manote apie jį ir apie jo koncepciją?

Aplankiau Rimties parką, įkurtą seno Tuskulėnų dvaro teritorijoje. 1994 m. ten rasta šimtai palaikų. Teismo ekspertizė nustatė, kad tai palaikai žmonių, kuriuos sovietų valdžia nužudė netrukus po Antrojo pasaulinio karo. Lietuvos visuomenė troško sielvartauti dėl sovietų padarytos skriaudos ir įamžinti kritusius, tad šioje vietoje planuota įrengti memorialą, kuris bylotų apie Lietuvos kančias ir pasipriešinimą Stalino režimui.

Vėliau paaiškėjo kita skaudi tiesa. Daugelis čia palaidotų žmonių buvo nacių kolaborantai, kurie 1941 m. žudė žydus, o vėliau buvo sušaudyti sovietų valdžios kaip karo nusikaltėliai. Memorialo statyba sustojo ir prasidėjo įnirtingi debatai, ką daryti su palaikais ir su pačia vieta.

Buvo neįmanoma atskirti kaulus ir sudėti į dvi tvaringas krūvas, nustačius, kas buvo kas ir kas ką padarė. Tad kai 2004 m. tą vietą pagaliau baigta tvarkyti, oficialiai tai nebuvo nei paminklas, nei šventovė. Ji tapo vieta, skirta mąstyti apie sudėtingas tiesas. Taip atsirado ir nykus pavadinimas Rimties parkas.

Nesu tikra, kad parkas atlieka šią užduotį. Kiek supratau, linkstama įamžinti tik vieną istorijos aspektą – sovietų priespaudą, o ne painią visumą.

Per vieną pirmųjų susitikimų moteris, vardu Violeta, apkaltino KGB dirbusius Lietuvos žydus dėl jų vaidmens, įtvirtinant sovietų valdžią, ir trėmimų į Sibirą. Bėgant metams, šis „žydų išdavystės“ suvokimas virto nesugriaunamu mitu. Daug lietuvių neatleidžia žydams, bet tuo pat metu rodo atlidumą lietuviams kolaborantams, nors jų KGB dirbo daugiau nei žydų. Visa tai siejasi su priežasčių ir pasekmių teorija, glūdinčia visų nesutarimų šerdyje. Jūs tai vadinate įniršio ir keršto kamuoliu, kurį atvykote išnarplioti. Tačiau pati „užvirėte“ dėl Violetos kaltinimų.

Kokie būtų pirmieji žingsniai, kurie padėtų įveikti aklavietę ir pradėti dialogą? Ar Jūs tam pasirengusi?

Jūs teisi, aš tikrai užviriau. Negalėjau klausytis, kaip Violeta kaltina žydus dėl „lietuvių kančių“. Esu giliai įskaudinta ir įžeista tos pernelyg supaprastintos ir istoriškai netikslios priežasčių ir pasekmių teorijos, aiškinančios, kad žydai kalti dėl sovietų valdžios įsigalėjimo Lietuvoje ir todėl nusipelnė būti sunaikinti.

Tačiau, nors pokalbis nebuvo lengvas, vis dėlto džiaugiausi jame dalyvavusi. Buvo svarbu išgirsti Violetos nuomonę ir gauti istorijos pamoką apie masinius trėmimus į Sibirą, apie partizanų ginkluotą pasipriešinimą sovietams, apie Lietuvos tarpukario ir pokario institucijų naikinimą sovietų okupacijos metais.

Kad ateityje išvengtume genocido, privalome išklausti vieni kitus ir pripažinti tiesą.

Susitikimas su Steponu ir jo žmona buvo jūsų kelionės kulminacija. Ar geriau supratote, kodėl Steponas taip norėjo pasikalbėti su žydu?

Steponas lėtai vežiojo mus po mano protėvių miestą Rokiškį, parodė vietas, kur buvo surinkti vietos žydai,

vėliau nužudyti miške. „Viskas vyko mano akyse, – kalbėjo braukdamas ašaras. – Aš tai mačiau.“

Klausydamasi Stepono, supratau, kad liudytojo patirtis, šiuo atveju priverstinė, irgi gali kelti skausmą ir tas skausmas nėra deramai pripažintas. Nežinau, ką jis patirdavo, kalbėdamasis su kitais žmonėmis, bet akivaizdu, kad jam to nepakako. Sulaukusiam senatvės, jam prireikė manęs, viešnios iš užjūrio, žydės, kuri jį išklausytų ir pripažintų jo jausmus.

Be abejo, buvimas stebėtoju, pasyviu liudytoju rodo moralės stoką, yra gal net nusikalstamas. Bet Steponas ir jo motina bandė kiek įmanydami padėti savo kaimynams žydams. Gal jį kankino mintis, kad galėjęs ar turėjęs padaryti daugiau? Gal tai buvo dar viena iš priežasčių, kodėl jis norėjo pasikalbėti su kuo nors tokiu kaip aš, išgirsti nuomonę iš šalies.

Stepono žmona kalbėjo nedaug, bet jos komentarai Jus nuteikė šurpiai. Detaliai atkartojate jos pastabas, į kurias buvo suspausti ilgaamžiai neigiami stereotipai ir išankstiniai nusistatymai, nepakitę iki šių dienų. Galima tik spėlioti, kodėl ji jautė būtinybę visa tai išsakyti Jums. Ko galima tikėtis iš tokios mąstysenos?

Be abejo, Lietuvoje vis dar gyvas antisemitizmas. Visi tą žinome. Mačiau svastikų ant sienų. Žydų kapinės periodiškai išniekinamos. Išankstinės nuostatos pratrūksta interneto svetainėse. Neonaciai rengia eitynes. Lietuvos valdžia buvo teisėtai kritikuojama dėl neveiklumo ir abejingumo.

Nežinau, ar kitų kultūrų pripažinimo atžvilgiu šandienos Lietuva juda pirmyn ar atgal, prietarų link. Gal ir viena, ir kita. Tačiau žinau, kad tada, kai vyksta antisemitiniai išpuoliai, Lietuvoje atsiranda žmonių, žydų ir ne žydų, kurie atvirai juos smerkia. O tai geras ir sveikintinas ženklas.

Leonidas Donskis kaltina liudytojus, jų neskirstydamas: „Tylėti, nė piršto nepajudinti reiškia stoti į žudikų pusę“, – cituojate jį. Teigiate, kad susitikimas su Steponu ir jo žmona pakeitė ir išplėtė Jūsų požiūrį į liudytojus. Remdamasi savo įžvalgomis, akivaizdžiai nenorite jų priskirti tai pačiai kategorijai.

Leonidas Donskis yra žymus filosofas, drąsiai iškėlęs Holokausto laikotarpio tiesas į viešumą. Ši citata yra atsakas konkrečiai formuluotei, kurią minėjau: „Vienas procentas žmonių žudė žydus, vienas procentas gelbėjo žydus, 98 procentai buvo nekalti, o sudėjus visa tai gauname lygybę.“ Jis turėjo omeny, kad yra neteisinga pasyviai stebėti ir teisinti save sakant: „Aš to nedariau.“ Turime taikyti sau aukštesnius moralės standartus.

Susitikimas su Steponu ir jo žmona praplėtė mano supratimą apie žmones, kurie per Holokaustą nebuvo nei žudikai, nei gelbėtojai. Vieni norėjo amžiams atsikratyti žydų. Kiti bandė juos gelbėti. Dar kiti gėdė jų turtų. Kai kurie gal norėjo padėti, bet negalėjo arba bijojo. Aišku, buvo ir tokių, kurie stovėjo nuošaly visiškai abejingi, bejausmiai, kerštingi, net piktdžiugiški. Yra daug laipsnių ir niuansų. Tik dėmesys detalėms gali padėti suprasti skirtumus ir susilaikyti nuo pernelyg greitų sprendimų.

Jei pagal apibrėžimą liudytojai yra labiau pasekėjai negu vedliai, ar realu tikėtis, kad toks žmogus kaip Steponas ryžtųsi rizikuoti? Ar jis ir panašūs į jį būtų jaučęsi stipresni, jeigu būtų turėję lyderių, kurie būtų jiems nustatę moralinį kompasą?

Jūsų klausimas apie moralinį vedlį yra gyvybiškai svarbus. Nemanau, kad situacija būtų tapusi tokia nevaldoma, jei Lietuvos politiniai ir doroviniai vadai būtų elgęsi kitaip.

Svarbi Jūsų knygos tema yra gelbėtojai, „dori ne žydai“ ir jų motyvacijos. Pasitelkdama asmeninę patirtį, Irena Veisaitė juos vadina „šventaisiais“. Viktorija Sakaitė, Žydų muziejui rinkusi ir skelbusi gelbėtojų istorijas, kaip jų motyvaciją daugiausia įvardija praktines ar savanau-diškas priežastis. Turint omenyje, kad didelė dalis jos surinktų duomenų buvo iš antrų lūpų, koks jų patikimumas dėl motyvų ir jausmų? Nacių bausmės nebuvo tokios griežtos, jeigu žydai buvo gelbėjami dėl ekonominių priežasčių, tad gal šis motyvas buvo pateikiamas savisaugos tikslais? Kiek žinau, pagrindinės nepavykusio ar neįgyvendinto gelbėjimo kliūtys buvo įskundimai. Ar nesutiktumėte, kad, išskyrus grynai piniginių atlygi,

kiekvienas gelbėjimo aktas buvo herojiškas bandymas ištiesti ranką per atskirtį, padėti „kitam“? Kai kalbama apie gyvybės ir mirties klausimus, nežinau, ar tinka „gerumo banalybės“ sąvoka? Man labiau patinka „paprasti žmonės, reaguojantys į nepaprastas aplinkybes“.

Taip, tai sudėtingas klausimas! Jūsų mintys geros. Aš irgi daug mažčiau, bet galiausiai supratau ir įvertinau Sakaitės dalykinį nuosprendį išsaugoti *veiksmus*, o ne galimus *motyvus*. Galiausiai kiekvienas gelbėjimo veiksmas ir akstinas išėjo į gera. Prasmingiausia, ką galime padaryti – tai gelbėtojus atminti ir pagerbti.

Vaikštinėjant Lietuvos gatvėmis su originaliais žydiškais pavadinimais, sunku nesusimąstyti apie tai, kad normalūs žmonės negalėtų čia gyventi, neprisimindami kadaise įvykusios baisios tragedijos. Jūs tokius lyginate su amerikiečiais, kurie gyvena JAV miestuose, turinčiuose indėniškus pavadinimus, bet nekreipia dėmesio į išnykusios kultūros pėdsakus, nors jų dar yra išlikusių.

Taip. Vilniuje, eidama Žydų gatve, arba Rokiškyje, pamačiusi užrašą *Sinagogos gatvė*, visada susimąstau. Paprastas sakinyss „susitikime Sinagogos gatvėje“ man sukeldavo šurpą. Ar žmonės supranta, ką reiškia šis pavadinimas? Ar daug kam jis primena čia gyvenusių išnaikintą bendruomenę?

Man padėjo palyginimas su mūsų šalies baltuodžiais kolonistais, kurie beveik visai išnaikino indėnų kultūrą. Pusė Amerikos valstijų pavadintos indėniškais vardais, kaip ir mūsų ežerai, upės, kalnynai, miestai, miesteliai, gatvės. Mus supa prarasto indėnų pasaulio pėdsakai. Be abejo, aš tai žinau. Manau, dauguma amerikiečių irgi žino. Bet ar dažnai, ar iki galo mes pripažįstame šią realybę? Ar ji mus paliečia ir kaip mes tuo atveju elgiamės? Kiek žmonių sugebėtų kalbėtis apie skriaudos atlyginimą? Ir ką po tiekų metų galima padaryti?

Kita vertus, šiandien Lietuvoje egzistuoja iniciatyvos, kurių tikslas yra atkreipti dėmesį į litvakų kultūrą ir pripažinti ją neatskirama Lietuvos istorijos dalimi – atidengiamos paminklinės lentos, leidžiami vadovėliai, rengiami atminimo vakarai ir panašiai. Tai labai svarbu daryti, kol dar ne per vėlu.

Jūsų knygoje nuolat iškyla klausimas, ką lietuviai žino, ko nežino apie Holokaustą, kada jie tai sužinojo. Kai kurie žmonės, su kuriais kalbėjotės, sakė, kad sovietmečiu buvo neįmanoma sužinoti tiesos. Kiti tvirtina, kad žmonės širdyje visada tai žinojo, bet nesugebėjo ir nesugeba to pripažinti. Ar tikite tokiais aiškinimais? Kaip išrišote šią „žinojimo ir nežinojimo“ painiavą?

Ši problema mane pakerėjo. Ir mano šalyje žmonių atmintis yra sluoksniuota, laipsniuota. Žmonės nenori nieko girdėti apie rasizmą. Bandžiau įsivaizduoti, ką išgirstų lietuvių rašytojas, nuvykęs į JAV imti interviu iš baltaodžių apie šalies genocido ir rasizmo istoriją. „Kada sužinojote apie segregaciją? O apie Jimo Crow įstatymus?“ – paklaustų lietuvis. Vienas amerikietis atsakytų: „Visada žinojau.“ Kitas gal saktų: „Tik per istorijos pamokas vidurinėje mokykloje.“ Trečias nieko nesuprastų: „Jimas Crow? Kas tas Jimas Crow?“ Dar kitas pareikštų: „Žinau, kad egzistavo rasinė diskriminacija, bet tik Pietuose. Šiandien diskriminuojami baltaodžiai.“

Yra daug būdų žinoti ir tuo pat metu nežinoti.

Kalbėjotės ir su tais lietuviais, kurie dalyvauja švietimo apie Holokaustą sistemoje, rengia programas mokykloms. Ką sužinojote iš jų?

Pedagogai, su kuriais kalbėjausi, nuoširdžiai tiki, kad, jei lietuviai nori subręsti kaip tauta, jie privalo nuolatos kelti sau griežtą moralinį klausimą apie Holokaustą. Viena moteris man pasakė: „Mūsų tikslas yra iš stebėtojų visuomenės tapti aktyvia pilietine visuomene.“ Tokia užduotis yra iššūkis kiekvienai visuomenei.

Man padarė įspūdį jau minėta organizacija „Atminties namai“, sukūrusi unikalų projektą, pavadintą „Žydai, mano senelių ir prosenelių kaimynai“. Mokiniai kalbėjosi su vyresniais šeimos nariais apie prarastą žydų pasaulį. Jie skaitė senus laikraščius. Nufotografavo kepyklą, kuri seniau buvo sinagoga, sandėlį, kur anksčiau buvo žydų mokykla. Iš to, ką sužinojo, jaunuoliai braižė savo gimtųjų miestų žemėlapius, darė interviu. Matydami, kaip žydų pasaulis atgyja, tampa jiems artimas, tikrai jo nebeužmirš.

Organizacijos vadovai tiki, kad iš tokių pokalbių tarp kartų rasis bendrasis gėris. Jie kalbėjosi tarpusavy,

o ne klausėsi eksperto, kuris ateina ir nurodo, ką apie ką galvoti. Abi kartos mokėsi, atsakydamos į klausimus ir keisdamos ankstesnę savo nuomonę.

Nustebote, kad mokytojai neprivalo lankyti švietimo apie Holokaustą kursų, o yra „kviečiami“ ateiti į juos savo noru. Ar Jūs teiktumėte pirmenybę privalomam dalyvavimui?

Taip, man sakė, esą geriau yra *skatinti* mokytojus, kad dėstytų mokiniams apie Holokaustą, užuot rizikavus sukelti priešišką reakciją, jei bus nurodyta privalomai tą daryti. Pagrindinė priežastis ta, kad apmaudo ir pasipriešinimo akivaizdoje nėra kito pasirinkimo, kaip tik veikti kuo atsargiau. Viliuosi, kad šis metodas yra atidžiai stebimas ir pamatysime, ar jis padeda pasiekti norimus tikslus.

Per Jūsų vizitą Emanuelis Zingeris ir Tolerancijos centro darbuotojai surengė parodą „Prarastas pasaulis“, atskleidžiančią septynis žydų gyvenimo ir kultūros Lietuvoje šimtmečius. Paroda buvo skirta labiau nuolatiniams Lietuvos gyventojams, o ne turistams. Ką šis projektas jums atskleidė?

Kalbėjau su Rūta Puišyte, pedagoge, rengusia šį projektą. Dvejus metus ji važinėjo į kaimus ir miestelius, vežiodavo keliaujančią parodą – nuotraukas, pasakojančias apie žydų gyvenimą Lietuvoje.

Jai buvo skaudu, kad daug vietinių gyventojų žodį *Holokaustas* išgirdo pirmą kartą. Dauguma jų niekada nėra sutikę gyvo žydo, bet į jos vedamas mokytojų švietimo pamokas ateidavo pilni senų prietarų. Susitikimai su kitokių, platesnių pažiūrų mokytojais atverdavo jiems akis, dažnai net sukrėsdavo. Žmonės išeidavo iš tų susitikimų susimastę. Puišytė laiko tai didele projekto sėkme.

Mokytoja man parodė savo kuriamą tekstą lankstinukui, kuris skirtas vidurinės mokyklos mokiniams. Štai kokie klausimai užduodami:

– Ką manote apie Alberto Einsteino žodžius „Pasaulis yra pavojingas ne dėl tų, kurie daro blogį, bet dėl tų, kurie žiūri ir nieko nedaro“?

– Ar kada nors buvote patekę į situaciją, kurioje kažkam reikėjo jūsų pagalbos, bet jūs nepadėjote? Jei

taip, kodėl elgėtės kaip kiti, užuot klausę savo sąžinės balso? Ar yra ryšys tarp jūsų atsakymų ir žmonių elgesio karo metais?

Tai sunkūs, svarbūs klausimai. Kiekvienas iš mūsų turėtų sąvęs to klausti, nesvarbu, kas jis yra ir kur gyvena.

Kai kurie skeptikai teigia, esą Lietuvos pastangos kalbėti apie Holokaustą tėra „ciniški taktiniai žingsniai, siekiant gauti tarptautinį pripažinimą“. Ką pasakytumėt apie tokius vertinimus ir kokia Jūsų asmeninė nuomonė apie šias programas, apie žmones, dirbančius su šiais projektais?

Sutikau drąsių žmonių, kuriančių tolerantiškesnę ateitį kartais priešiškoje aplinkoje. Jie mane apšvietė ir įkvėpė.

Mano pažintos edukacinės programos oficialiai tarpusavyje nesusijusios, bet visos turėjo bendrų požymių:

- Jos nesmerkė, o pagarbiai *paminėjo*. Jos pristatė žmonėms ne tik karo metų tragediją, bet ir žydų litvakų kultūros praeitį, jos žibėjimą.

- Jos kėlė *klausimus* neprimedamos atsakymų: štai faktai, štai klausimai. Dabar kiekvienas galite juos apmąstyti.

- Jos *kviatė*, o ne įsakinėjo. Žmonės, su kuriais susitikau, buvo įsitikinę: nereikia lietuvių *versti*, kad prisiimtų atsakomybę už šiurpias to meto piktadarybes. Svarbiau padėti žmonėms apčiuopti kelią į tamsą, o paskui iš tamsos – į supratimą ir pakantumą.

- Jos ragino žmonės *jungtis*. Žydų tragedija buvo ne vien žydų tragedija. Ji svarbi visiems ir skriaudos atitaisymo projektui reikia kiekvieno pagalbos. Lietuviai buvo pakviesti dalyvauti, pagerbiant geriausias jų savybes, nuoširdžiai trokštant, kad jie dalyvautų.

Savo knygoje dažnai minite Ireną Veisaitę, tautos susitaikymo lyderę, išrinktą metų Tolerancijos žmogumi. Kodėl taip atidžiai jos klausėtės ir kiek savo paieškose vadovavotės jos pavyzdžiu? Kokią visuomenę ji norėtų matyti? Ar Jūsų vizijos ir pažiūros sutampa?

„Kol slepi tiesą, kol nesusitaikai su savo praeitimi, negali kurti savo ateities“, – kai susitikome Vilniuje, sakė man Veisaitė. Tuo metu stengiausi susitaikyti su

savo šeimos praeitimi, todėl supratau jos žodžių esmę.

Veisaitė mano, kad daugiakultūrės visuomenės idealas – ne asimiliacija, kai kiekvienas privalo tapti toks kaip kiti. Jos tikslas yra tolerancija, kurią ji apibrėžia kaip „atlaidų ar atvirą požiūrį į nuomones ar poelgius, kurie skiriasi nuo tavųjų ir jiems prieštarauja“. Šį apibrėžimą ji papildo „netolerancijos atmetimu“. Netolerancijos netoleravimas – sudėtinga sąvoka.

Mane patraukė Veisaitės kredo, pagal kurį ji stengiasi gyventi. „Bandau suprasti žmones, juos mylėti, – sakė ji. – Neapykanta naikina žmogų, naikina pasaulį. Tokiais neigiamais jausmais niekas neturėtų remtis.“

Ji tapo mano vedle, kai žengiau pro naujas duris.

Kritinis Jūsų knygos klausimas – naujoji europinė tendencija plačiau pripažinti Stalino nusikaltimus. Tai labai jautri tema. Lietuvos žydai teisėtai sunerimo, kad tai gali atvesti prie bandymų sumenkinti, iškraipyti, net paneigti Hitlerio nusikaltimus. Tačiau dvi moterys iš Tarptautinės nacių ir sovietų okupacinių režimų nusikaltimų įvertinimo komisijos primygtinai tvirtina, kad, norint pradėti bet kokią dialogą, kaip išankstines sąlygas būtina pateikti abiejų tautų tragedijas. Lietuviai siekia, kad visi pripažintų jiems padarytą skriaudą. Vargu ar jie norės išklaudyti kitų nuoskaudas, jei jų pačių nuoskaudos nustumiamos į šalį ar sumenkinamos. Holokausto izoliavimas, atitolintas nuo lietuvių patirties, duoda priešingus rezultatus, nes jis tampa „žydų problema“ – „jų“, ne „mūsų“. Pirminė Jūsų reakcija buvo nenoras priimti lietuvių kančių žydų kančios sąskaita. Ar laikui bėgant požiūris pasikeitė? Ar čia įmanomi kompromisai?

Išties, tai dar viena opi ir sudėtinga tema. Suprantu, kad Lietuva, patyrusi du žiaurius režimus, kartais primena katilą, kuriame kunkuliuoja keršto, neapykantos ir konkuruojančios kankinystės emocijos. Kaip jau minėjau, sovietų ir nacių laikotarpiai Lietuvoje dažniausiai minimi atskirai. Tarptautinė komisija yra išimtis, nors ir pačią komisiją pastaruoju metu drasko nesutarimai. Kodėl? Lietuvos valdžia, kuri dažnai kaltinama, kad po Sovietų Sąjungos griūties nebuvo tinkamai nuteistas nė vienas lietuvis, kolaboravęs su naciais, ar karo nusikaltėlis, staiga nusprendė pradėti

ti teismo procesą prieš keletą iškilių senyvų Lietuvos žydų, buvusių antinacinių partizanų, pabėgusių iš Vilniaus geto, esą dėl galimai padarytų karo nusikaltimų. Tarp jų yra ir Yitzhakas Aradas, pasižymėjęs veikėjas ir garbingas šios Komisijos narys. Tai sukėlė tarptautinio masto pasipiktinimą, rimtą regesą.

Ar galima siekti kompromisų? Pacituosiu Holokausto istoriką Saulių Sužiedėlį, lietuvių kilmės amerikietį, kuris kalba apie tai, kad Lietuva turi „viena kitą paneigiančių praeičių paveldą“ ir „konkuruojančių kankinysčių“ sindromą. Jo manymu, lietuviai negalės judėti pirmyn, kol nesiliaus ieškoję pasiteisinimų ir nepripažins dalyvavę Holokauste, kurį jis vadina „didžiausiu pavieniu žvėriškumu Lietuvos istorijoje“. Ir priduria: šiuo metu jau linkstama kompleksiskai mokytis žydų ir ne žydų istorijos. Tai teigiamas ženklas.

Kaip apibendrintumėte išmoktas pamokas? Koks vaidmuo ir atsakomybė tenka vėlesnėms kartoms, gimusioms po Holokausto? Ar Jums pavyko „pagerbti savo paveldą, nekartojant praeities neapykantos“?

Kalbant apie Holokaustą, man nejauku girdėti žodžius „atleidimas“, „susitaikymas“ ar „debatų pabaiga“. Ne to ieškau. Manau, laikui bėgant sulauksime daugiau tokių iniciatyvų ir knygų kaip Timothy'o Snyderio „Kruvinos žemės“. Tai skatins mus atsižvelgti į daugybės žmonių kančias Hitlerio ir Stalino Europoje. Neseniai įvykusiame susitikime Tolerancijos centre Snyderis prie apskritojo stalo kalbėjo: „Net jei viskas, ko norite, yra suprasti tik savo grupę, neturite kito pasirinkimo, kaip tik stengtis suprasti ir kitų istoriją.“

Atvykau į Lietuvą, pasiryžusi teisti. Norėjau teisti tiek tą seną vyrą Steponą iš mano protėvių miesto, tiek savo dėdę. Tačiau kelionei pasibaigus nebenorėjau skirstyti žmonių į griežtai apibrėžtas kategorijas, nebeturėjau tikslo teisti liudytojų, gelbėtojų, kolaborantų, nusikaltėlių ar žydų policininkų. Per šią kelionę įsitikinau, kad šiame moralės lauke man svarbiausi yra tokie klausimai: ar galime gerbti Holokausto atminimą, neatsikratę iš praeities atėjusios neapykantos? Ar gali Amerikos žydai užmegzti ryšius su žeme, kurioje žydų kultūra buvo sunaikinta? Ar galime kreiptis į kitus ne

kaip į aukas ar nusikaltėlius, o kaip į panašias būtybes, gebančias daryti moralinį pasirinkimą?

Iš knygos recenzentų sulaukėte daug labai šiltų atsiliepimų, bet pasitaikė ir keletas neapykantos kupinų vertinimų. Kai kuriuos kritikus ypač piktina Jūsų esą susitaikėliškas požiūris, jie kaltina Jus naivumu, pataikavimu lietuviams, netgi išdavyste. Kaip priėmėte tokius skaudžius asmeninio pobūdžio užgauliojimus?

Tiems, kurie asmeniškai patyrė siaubingiausius XX a. vidurio sukrėtimus, manau, neįmanoma, net nederėtų atsakyti neapykantos. Negalėčiau nieko prašyti, kad tai padarytų. Tais baisiais laikais, kuriais gyveno dėdė Willas ir Steponas, tai buvo visiškai neįmanoma. Tačiau vėlesnių kartų atstovams, tokiems kaip aš, dabar palanki proga priimti kitokią vaidmenį. Neįmanoma be skausmo kalbėti apie Holokaustą, bet kiti laikai suteikia naujų galimybių peržengti senas atskirtis. Kuriamą demokratine Lietuva, tad visi turime rasti savyje drąsos, kad pažvelgtume į save, į nemalonus tiesas ir užkietėjusius praeities mitus, kurie mus blokuoja. Nemanau, kad mano pradėtas tyrimas kada nors baigsis. Nemanau, kad liausiuosi svarsciusi apie dėdės Willo veiksmus gete ar Stepono vaidmenį mano tautos naikinime. Tačiau knygoje stengiuosi apie visa tai kalbėti su užuojauta ir supratimu, kad pagerbčiau drąsius žmones, sutiktus mano protėvių žemėje, tiesiančius rankas per istoriją ir norinčius kurti tolerantiškesnę rytdieną.

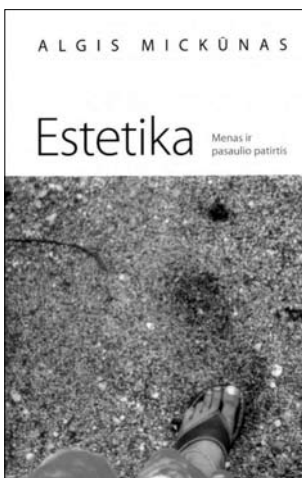
Šiandien esu visai kitas asmuo negu toji Ellen Cassedy, kuri rašė šią knygą. Kai perskaičiau kai kurias ištraukas, pagalvojau, kad dabar į tai žvelgiu jau kitaip. Tačiau bandau likti ištikima savo vidiniam jausmui, vadovautis aiškiu kompasu, nagrinėdama atminties ir moralės dilemas.

Greitai vėl turėsiu progą nuvykti į Lietuvą, kai „Mes esame čia“ bus pristatyta lietuvių kalba. Noriu artimiau susipažinti su lietuvių skaitytojais, pasižiūrėti, kaip plėtojasi pradėtas dialogas.

Dėkoju už pokalbį.

■

Išvertė Rasa RADZEVIČIŪTĖ

Dalius JONKUS

FENOMENOLOGINĖS IR MENINĖS PASAULIO PATIRTIES PARALELĖS

Algis Mickūnas, Estetika. Menas ir pasaulio patirtis.

Sudarytoja Rūta Brūzgienė, Vilnius,

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011. p. 351.

Menininkai, turintys kosmoso nuojautą, suteikia mums galimybę patirti pasaulį, kurio nepajėgia suvokti nei ontologija, nei metafizika.

Algis Mickūnas

Estetika nebuvo svarbiausia Edmundo Husserlio fenomenologijos tema, – jo raštuose estetika yra šalutinė tema, svarstant vaizdinių, vaizduotės, suvokimo problemas. Tačiau Husserlio mokiniai ir pasekėjai skyrė estetikai daug daugiau dėmesio. Moritzas Geigeris, Romanas Ingardenas, Martinas Heideggeris, Jeanas-Paulis Sartre'as, Maurice'as Merleau-Ponty ir daugelis kitų pateikė įdomių filosofinės estetikos įžvalgų. Aptariamoji Algio Mickūno knyga priskirtina būtent šiai sričiai, plėtojančiai fenomenologinę estetiką.

Nors veikalas skirtas estetikai, tačiau įtraukta nemažai tekstų iš ankstesnių jo knygų. Pirmiausia krinta į akis, kad ši rinktinė atkartoja ne tik dalį „Summa Erotica“ temų, bet ir kai kuriuos tekstus. Deja, sudarytojai to arba nepastebėjo, arba patinęjo tai pažymėti. Turiu omenyje skyrelį *Dualistinės metafizikos kritika*, iš esmės sutampantį su knygos „Summa Erotica“ skyreliu *Dvilypė metafizika*, o iš dalies ir su skyreliu *Tiesioginė išraiškų patirtis*. „Estetikoje“ atkartojamas „Summa Erotica“ tekstas nuo 29 iki 69 puslapio, skiriasi tik dvi pastraipos – pirmoji ir paskutinė. Redagavimo atžvilgiu tekstas išspausdintas knygoje „Summa Erotica“, sutvarkytas geriau, todėl jo kalba sklandesnė.

Dar vienas netikėtumas skaitytoją ištinka tada, kai paaiškėja, kad anksčiau paskelbtų tekstų tapatybė neatpažįtamai pakeista. Štai *Baltų lankų* žurnale (2006, nr. 21/22)

išspausdintas straipsnis „Kitas diskursas“ šiame rinkinyje gavo pavadinimą „Siaubingas grožis. Estetinės refleksijos pagrindas“. O straipsnis „Baisioji gražuolė ir jos refleksijos jėga“ (*Baltos lankos*, 1997, nr. 8) čia pavadintas „Ontologinis grožis. Kultūros matas“. Mickūno straipsnis „Nietzsche ir Vakarų metafizikos tradicija: gyvenimas ir kūryba“, išspausdintas rinkinyje „Gyvenimo apologija“, skirtame Nietzsche'ės filosofijos interpretacijoms, „Estetikoje“ irgi įvardytas kitaip: „Gyvenimas ir kūryba: Nietzsche ir metafizikos kritika“. Kodėl įvyko šie pakeitimai, sudarytojai nepaaiškina. Beje, rinktinėje spausdinama ir daugiau *Baltose lankose* lietuviškai jau publikuotų tekstų: „Erosas ir mitas“ (1996, nr. 7), „Proustas ir Husserlis: laiko suvokimas literatūroje“ (2008, nr. 25/26), „Vidinės vertybės pamatas rusų literatūroje“ (2008, nr. 27).

Knygos turinys suskirstytas į tris dalis: 1. Kritinė apžvalga, 2. Pagrindinės temos, 3. Literatūra ir estetinis pasaulis. Visi Mickūno rašiniai daugiaplaniai, sunku juos priskirti kuriai nors vienai temai, vis dėlto vienos iš jų kontūrai gana aiškūs – tai estetika ir erotika. Ji nagrinėjama straipsniuose „Dualistinė metafizikos kritika“, „Erosas ir mitas“, „Ontologinis grožis“. Estetiką su erotika sieja tiesioginė grožio patirtis. Kad patirtume pasaulio grožį ir patrauklumą, pasak Mickūno, pirmiausia turime išsivaduoti iš dualistinės metafizikos, kuri viską skirsto į išorinį

objektyvų pasaulį ir vidinį subjektyvumą, pančių. Metafizinio dualizmo nuostatų besilaikanti filosofija grožį kaip ir erotiškumą sieja su vaizdiniais, glūdinčiais subjekto vidujybėje, kai jie tiesiog projektuojami į išorę – grožis ir patrauklumas priskiriami tam tikriems objektams. Kita, priešinga to paties metafizinio dualizmo pozicija, teigtų, kad grožį ir patrauklumą lemia natūralios priežastys. Tai reakcija, kuri kyla mūsų smegenyse arba yra skatinama biologinės prigimties fiziologinių procesų. Fenomenologinė estetika moko, kad grožis yra ne subjekto sprendimais nulemta tikrovė, kuri visiškai priklauso nuo subjektyvių preferencijų ar subjektyvaus skonio, bet objektyvi plotmė, prieinama tik per tiesioginius potyrius.

Ypač norėčiau išskirti keletą tekstų, kuriuos ši rinktinė lietuviškai pristato pirmą kartą. Tai straipsniai „Moritzas Geigeris ir estetika: psychologizmo ir subjektyvizmo kritika“, „Lemiamas momentas. Menininko patirtis“, „Menas kaip pasaulio suvokimo perversmai: ontologijos kritika“, „Borgesas: menas ir pasaulis“, atskleidžiantys pagrindines Mickūno estetikos prielaidas ir nuostatas.

Vienas įdomiausių tekstų yra Borgeso literatūrinės filosofijos interpretacija. Kad šis rašytojas yra ir filosofas – anaip tol ne paslaptis. Tačiau kokia ta jo filosofija? Tai paslaptingas patrauklumas, kurį Borgesas atskleidžia, pasakodamas įvairiausias, net visiškai paprastas istorijas. Pasak Mickūno, didžiausias Borgeso nuopelnas – reprezentacinio mąstymo kritika ir dekonstrukcija. Rašytojas atskleidžia, kad negalima aprėpti to, kas neaprepiama, pateikdamas tokius įvaizdžius, kurie griauja klasikines reprezentacijos ir refleksijos schemas. Kaip vieną iš tokių Mickūnas aptaria paslaptinę Alefą – tai vieta, kurioje nesusimaišydamos glūdi visos pasaulio vietos, matomos iš visur. To, kas egzistuoja ir vyksta vienu metu, neįmanoma aprašyti žodžiais, kurie eina vieni po kitų. Taigi kalba negali pateikti jokios teisingos šio įvykio reprezentacijos. Galima tik ištraukti į šį įvykį. Tam reikalingi įtraukiantys meniniai ar filosofiniai vaizdiniai. Neapibrėžiami įspūdziai (*esplendores indefnidos*), kuriuos aprašo Borgesas, yra esminė pasaulio estetiškumo plotmė. Ji nesutampa su daiktais ar jų požymiais, bet lemia ir formuoja patį matymą. Tokia plotmė gali būti atrandama kaip Henri Matisse'o „žaluma“, Vincento van Gogho „auksinis vasaros tonas“,

Paulio Cezanne'o „mėlynė“ arba Hermano Melville'o „banguinio baltuma“. Mickūnas teigia: „Estetinėje plotmėje nėra nei tiesos, nei klaidos. Forma nėra apribojimas, bet tarp estetinių plotmių, dinamiška ašis arba veiklus posūkis, sukeliantis vis naujus jų junginius, persikodavimus. Estetinėse plotmėse daiktai niekada nepasikartoja tokie patys. Tokios plotmės, kaip Borgeso aprašytoji Melvillio baltuma, neturi jokių metafizinių ir simbolinių prielaidų, parodo, kas buvo pastebėta kaip neapčiuopiamumas, kosminė didybė. Ji necivilizuota, benamė ir nežmogiška, nereišianti jokio daikto kokybės, ar užkloto kaip uždangos iš išorės. Ji pakeičia viską, visa tampa balta, ir raupsuotųjų išblyškimas pasirodo tik toje baltumoje“ (p. 267).

Taigi literatūra kaip ir filosofija turėtų kurti ne tokius vaizdinius, kurie teisingai reprezentuoja esminius įvykius, bet tokius, kurie įtraukia į šiuos įvykius ir jiems atsiveriant leidžia pasireikšti. Filosofija yra tik vienas iš pasakojimų kartu su kitais, kad ir pačiais fantastiškiausiais, ji plėtoja estetinį mąstymą. Estetiškumą Mickūnas supranta kaip tiesioginį įsivėlimą į jusliškai patiriamą pasaulį. Ir filosofija, ir literatūra semiasi iš to paties šaltinio – tai tiesiogiai patiriama fenomenali plotmė. Todėl menas yra artimesnis ne tai filosofijai, kuri konstruoja ar rekonstruoja tikrovę, remdamasi protu, bet fenomenologinei filosofijai, kurios pagrindas – tiesioginė pačių dalykų patirtis. Menas kaip ir fenomenologinė filosofija ragina atsakyti metafizinių konstrukcijų, prasmingai atveriant paties pasaulio raišką.

Borgesas siekis atrasti vietą, kurioje būtų visos vietos, arba žodį, kuris būtų visi žodžiai kartu, perteikia begalybės matmenį. Begalybėje kiekvienas taškas yra beribio apskritimo centras. Todėl kiekvienas taškas prilygsta kitiems taškams ir su jais sutampa. Nėra vieno centro, nes kiekvienas taškas laikytinas centru. Tokią begalybę Borgesas vaizduoja kaip beribę biblioteką arba kaip labirintą. Svarbiausia, kad kiekviena knyga yra visos knygos, kaip ir kiekvienas žodis yra visi žodžiai, bet tai suprasti galime tik pasinerdami į magišką pasaulio labirintą ir atsiverdami begalinei estetinių plotmių žaismei: „Begalinėje bibliotekoje kiekvienas žodis sutampa su visais žodžiais, ir, atvirkščiai, visi žodžiai yra vienas žodis. Kadangi net ir daiktų vardai priklauso daiktavardžių žodynui, kiekvienas daiktas įgauna maginę tikrovę. Borgesas atskleidžia kalbos

magiją, kurios logikoje kiekvienas daiktas, kaip būdvardžių ir veiksmažodžių įvairovė, gali tapti bet kuriuo kitu daiktu. Taigi žodžių magija yra begalinis labirintas, kuriame mėginimas atrasti tiesą arba klaidą tampa beribe kaita žodžių, išreiškiančių estetiškes plotmes. Tokia magija daro galimą kūrybą, kuri neturi reprezentacijos“ (p. 270–271).

Straipsnyje „Lemiamas momentas. Menininko patirtis“ estetiškes plotmes Mickūnas sieja su kosmine sąmone, kuri yra anapus intencionalumo. Jo manymu, intencionalumas remiasi subjekto ir objekto perskyra, o tai visiškai netinka meno kūrinio sampratai. Stilius, atmosfera, ritmas yra tai, ką pirmapradžiškai atveria meno kūriniai ir ko negali aprėpti intencionali analizė. Dar daugiau – Mickūnas siūlo estetiką plėtoti kaip tokią juslinių matmenų analizę, kuri būtų grindžiama hiletinių duočių (juslinės materijos) analize, o ne intencionalių daiktų ir objektų aprašymu (p.184). Esą tik būdami anapus intencionalumo galime atrasti atvirumo ir potyrių plotmes, kurios apibūdina neobjektyvųjį estetiškumą: „Estetinių lauką sudaro spalvingi skambantys įvykiai dar prieš bet kokio ryšio su patiriamais objektais pradžia. Lemiantis momentas paruošia kelią šiai patirčiai atsiverti: mes matome spalvas, formas, girdime skambesį“ (p. 186).

Taigi Mickūnas aprašo tokias juslines duotis, kurios savo perregimumu sudaro sąlygas atverti daiktus estetinėje plotmėje, dar prieš jiems tampant intencionaliais objektais. Jusliškumas leidžia patirti buvimą estetinio pasaulio viduje dar iki subjekto ir objekto intencionalių santykių artikuliacijos. Tačiau vis tiek neaišku, kodėl spalvų, formų matymas, skambesio girdėjimas ar ritmo pojūtis negalėtų būti aprašomi, pasitelkiant intencionalią analizę. Ten, kur nebelieka intencionalios analizės, nebėra ir sąmoningai suvokiančio subjekto. Tad kyla klausimas, ar pasinėrimas į estetinę pasaulio plotmę reiškia, kad subjektas visiškai ištirpsta ir tampa anonimiškas? Manau, estetiškumą siedamas su neintencionalių jusliškumu, Mickūnas remiasi siauresne intencionalumo samprata, kurią kritikavo tiek Heideggeris, tiek Levinas. Tačiau kyla klausimas, ar intencionalumo sampratą galima sieti vien su subjekto ir objekto santykiais? Juk intencionalus aprašymas tinka ir tada, kai yra patiriami ne daiktiški objektai, bet garsinės ir juslinės plotmės, atmosfera, nuotaika.

Pojūtis, kaip esame užvaldomi ritmo, melodijų ar spalvų, taip pat yra intencionali būseną, nors ir nesusijusi su konkrečiais daiktais. Vadinasi, pasaulio patirtis gali būti laikoma neintencionalia tik tuo atveju, jei intencionalių dalyvavimą pasaulyje sąmoningai apribojame vien objektine ir daiktiška plotme.

Mickūnui labai svarbios Moritzo Geigerio, vieno iš fenomenologinės filosofijos kūrėjų, dabar jau gerokai primiršto, estetinės nuostatos. Šiandien jo estetika įdomi ir aktuali tuo, kad išryškina fenomenologinę prieitį prie estetinių fenomenų. Geigeris kritikavo bandymus estetiką redukuoti į psichologiją, įrodė, kad estetika negali remtis subjektyvistinėmis nuostatomis. Estetinė sfera – tai ypatingų vertybių lobynas, reikalaujantis atitinkamo nusi-teikimo, kad galėtume prie jo prisiliesti. Tai reiškia, kad estetinė sfera yra objektyvi. Objektyvumas šiuo atveju suprantamas ne kaip visiškas atsietumas nuo subjekto, bet kaip pačios estetinės raiškos subjektui dėsningumas. Estetinė plotmė gali pasireikšti ir būti patiriama kaip estetinė tik tada, kai yra išpildomi tam tikri reikalavimai ir sąlygos, kurių negalima redukuoti nei į subjektą, nei į objektą.

Mickūno knyga įvairiais aspektais nagrinėja meno ir pasaulio patirties temą. Atmesdamas įvairias metafizines dualizmo nuostatas, kad pasaulis gali būti dalijamas į išorinį ir vidinį, autorius parodo, kaip menas atveria pasaulį. Menas nėra subjektyvių vaizdinių kūrimas. Menas nėra paties menininko ar jo jausmų išaukštinimas. Menininkai tiesiog išgyvena pasaulį ir aprašydami šiuos išgyvenimus gali kitiems parodyti pasaulio grožį: „Nepaisant aiškinimų ir interpretacijų, kosmosas – tai *a priori* sąlyga, kuri ne sukuriamą, o atveriamą. Be *a priori* kosmoso neįmanoma mąstyti apie daiktus, įvykius, jų ryšius, kryptis, pasirodymus ir dingimus. Daiktai gali būti padirbti arba sukurti, bet kosmosas nėra daiktas, kurį galima būtų sukurti arba padirbti. Todėl estetikiniai „šuoliai“, radikalūs stilių pokyčiai yra menų atvertos kosminės patirties išplėtimas“ (p. 100–101).

Toks estetikos kaip kosminės patirties išplėtimo apmąstymas rodo, kad menininkai dažnai būna įžvalgesni už filosofus. Kitaip sakant, menininkai filosofuoja, tiesiogiai aprašydami, piešdami, vaidindami, šokdami ir apdairnuodami pasaulio grožį. Tiesa, pasaulis kaip „kosmosas“

ir yra ne kas kita, o grožis. Ši kosminio grožio sfera yra neobjektiško įsitraukimo terpė. Ji apibūdinama kaip nuotaika ir atmosfera, į kurias pasinerdamas žmogus jaučiasi esąs šio kosmoso dalis: „Ritmai ir jų garsų variantai liejasi tokiomis nuotaikomis kaip džiaugsmas, švelnumas, jautrumas, dirginimas, aistra, liūdesys ir erotiškumas. Jie pripildo visą aplinką, lemia žmogaus jausmų ir nuotaikų pokyčius, kurie visą kūrybiškumą paverčia kalbine vaizduote. Nuotaikos ir jų variantai neturi nei subjektyvių, nei objektyvių ypatybių, bet kuria dinamišką atmosferą, į kurią tiesiogiai įsivelia žmogus ir jo aplinka“ (p. 88).

Kitas ne mažiau svarbus aspektas, kurį pabrėžia Mickūnas, – tai kalbinės vaizduotės ryšys su kosmine estetika. Straipsnyje „Supratimo kelias ir pasaulio proza“ autorius aprašo kalbą kaip paties pasaulio prozą. Tai ne antrinė jau kategorizuota kalba, bet pirminė pasaulio orientacijų kalba. Ji turi būti suprantama ne kaip reprezentacija, bet kaip prezentacija – esamybė. Kalba ne atvaizduoja pasaulį, bet kuria jį, kitaip tariant, leidžia kūrybiškai jame dalyvauti. Pirmapradiškai kalba ne žmogus, bet pats pasaulis, o žmogus tik perima ir tęsia šį pokalbį: „Neverta klausti, kuri iš kalbų atspindi tikrąją tikrovę. Kategorizuotos kalbos jau turi artikuliuotą pasaulį ir išvis nekreipia dėmesio į tokios artikuliacijos šaltinį. Bet, kalbant apie supratimo šaltinį, negalima apeiti pirmapradės pasaulio patirties, kurioje pasirodo įvairūs daiktai ir gyvūnai, įvairūs įvykiai ir jų skirtumai. Trumpai tariant, supratimą lemia pirmapradis pasaulio „pasidalinimas“ į vietas, laikus, nuotolius, jų ryšius ir pasiskirstymus. Taigi galima teigti, kad pirmapradė žmogaus kalba – ne žmogaus kūrinys, o nepalaujamas pasaulio grupavimasis ir persigrupavimas“ (p. 147).

Pirmapradė kalba yra reikšmių tinklas, iš kurio sudarytas žmogaus gyvenamas pasaulis. Kalbinio žodžio ar gesto reikšmė yra pats pasaulis, todėl žodis ir gestas tampa problemiški tikrai tada, kai nebeaišku, į ką šiame kintančiame tinkle jie nurodo. Pirmiau už kalbos kategorijas mums yra duotos įkūnyto pasaulio orientacijos. Šios pirminės dinamiškos orientacijos pavyzdžiai fiksuoti jau pirmųjų kūriniuose vaizduose, kurie nutapyti olose. Taigi pirminės kalbos stebuklas yra ne „komunikacija apie daiktus“, bet pasaulio atverties apdainavimas arba „nuostabos šūksnis ir susitikimo su pasauliu ritualas“ (p. 158).

Kalbos kaip pasaulio audinio temą Mickūnas tęsia ir tekste „Lietuviškai kalbant. Poetinė kalba ir pasaulis“ – tai tikras himnas lietuvių kalbai. Mickūnas teigia, kad lietuvių kalba pasižymi ypatingu konkretumu, atidžiu gamtos ir žmogaus sielos stebėjimu. Autorius remiasi ne tik įvairiais kalbininkų teiginiais apie lietuvių kalbą, bet pateikia nemažai ir savo poetinių išvalgų. Ypač akcentuoja, koks svarbus kalbos vaidmuo, išreiškiant pasaulio dinamiką: „Kaip jau senai pastebėta, net mėnesiai pavadinti arba pagal patiriamas gamtos ypatybes, arba pagal žmogaus darbo pobūdį. Gruodis būna tuomet, kai žemę sukausto gruodas, rugsėjis – kai sėjami rugiai, balandis – balandžio paukščio mėnuo. Tai rodo, kad pasaulio samprata laiko prasme yra cikliška, besisukanti kaip ratas, nes visa pasikartoja, ir tame pasikartojime viskas atsinaujina. Net pasaulis yra konkreti gyvenimo *po saule* išraiška – apačioje saulės „prisidengus“ dangumi. Gyvendamas *po saule*, žmogus supranta laiką kaip pasikartojantį saulės ratą su jos tekėjimu, pasikėlimu ir nusileidimu. Saulei patekėjus, pražysta ir prašvinta pasaulis, kurio *šviesoje* lietuvis *švenčia* savo gyvenimo dienas. Įdomu, kad pasaulį žmogus išvysta tik saulės šviesoje, todėl saulė yra šventa. Bet ši šviesa rodo savo gamtinę prasmę, joje visa yra judru, gyva, visa *teka*: ir saulė *teka*, ir upės *teka*, ir mergaitės *iš-teka* gyvenimo srovėje. Nors laikas yra ratas, tame laiko rate viskas veikia dinamiškai. Tai lietuviui leidžia suprasti konservatyvų pasaulio pasikartojimą ratu (beveik pagal amžiną Nietzsche's tapatybės pasikartojimą) ir kartu leidžia pajusti gyvybingą pasaulio judrumą“ (p. 204).

Apibendrinant galima teigti, kad ši knyga, nepaisant jos sudarymo ir redagavimo trūkumų, yra tikrai vertinga ir rekomenduotina tiek filosofijai, tiek estetikai besidomintiems skaitytojams. Visus, kad ir labai skirtingus, straipsnius sieja meninės pasaulio patirties tema. Atskleidžiamos fenomenologinės ir meninės pasaulio patirties aprašymo paralelės. Menininkai, to net nenorėdami, suartėja su filosofais, kai, nepaisydami mokslo ir metafizikos konstruojamo dualizmo, parodo tiesioginį žmogaus dalyvavimą kosminių ritmų, atmosferos ir nuotaikų pulsavime. Filosofų užduotis – apmąstyti ir išryškinti tai, ką intuityviai jau yra atradę menininkai. ■

REDUNDANCIJA

Kur pažvelgsi – visur balta, t. y. gražu, gera ir visapusiškai teisinga, ne taip, kaip buvo juodais vėlyvojo kubilizmo laikais. Jei pasitaiko pavienių trūkumų, dėl to kalta ankstesnė valdžia ir Europos Sąjunga. „Nesąmonių taisymo metas!“ – džiaugsmingai skelbia vienas dienraštis. „Lazdynų baseino perspektyvos džiugios, nes tą užtikrino pats premjeras!“ – kaifuoja kitas. „Prioritetas žmonėms, o ne kiaulėms!“ – pritariamai linkčioja trečias. „Gražinama nemokama medicina!“ – apsvaigęs (matyt, nuo būsimų nemokamų medikamentų ir procedūrų) aikčioja ketvirtas...

Paklusdama ES direktyvoms, savo būrimo salono *Dura necessità* tvirtelyje pakasiau kiaulėms pažandes ir papilves, gausiai pabarsčiau perlų ir susimąsčiau, kad esame tiesiog pasmerkti neišvengiamai šviesiam rytojui. Net užganėdintoms kiaulėms atrodė savaime aišku: jei taip ir toliau, šita valdžia nekritikuojama trauks ne 100 dienų, o 100 metų!

Mainos rūbai margo svieto. Keičiami stiliai, atsukami politikos ventiliai, diegiamos naujos mados ir pataikūniškos tirados. Antai kadaise, XIX a., klestėjo realizmas. Pagal šį metodą Kutuzovas buvo vaizduojamas *en face*, kad matytume visą tiesą, t. y. abi karvedžio akis, iš kurių vienos, kaip tyčia kairiosios, jis buvo netekęs mūšiuose su turkais. Vėliau, XX a. pradžioje, įsigalėjo *kritinis* realizmas, todėl generolą feldmaršalą visi vaizduodavo tik iš kairės su juodu akies raiščiu. Netrukus tokius tikrovės juodintojus nurungė *socialistinis* realizmas ir liepta vaizduoti išimtinai sveikąją vado pusę.

Kadangi istorija linkusi visada visur fatališkai kartotis, tai pas mus per aną kadenciją siautėjo *laukinis kritinis*, o per šią įsigali *sveikai įraudęs socialistinis* realizmas su visais iš to išplaukiančiais padariniais. Vieną gražią (o jos darosi viena už kitą gražesnė!) dieną bus uždrausta dešrės vadininti „smetoniškomis“, taps blogu tonu klausti, kas kainuoja brangiausiai, o juo labiau į tą klausimą atsakyti: „Nemokama medicina“. Apie sovietmetį bus galima kalbėti tik gerai arba nieko, na, žinoma, liežuvio nenulaikantys kitaminčiai

galės griebtis kokių nors metaforų, alegorijų ir kitokios Ezopo kalbos. Antai, jeigu viešose vietose garsiai šūkausite: „Seku seku pasaką / rijo vilkas ašaką / ant raudono akmenio / tas akmuva kaip virto / vilkui akį iškirto“, visi supras, ką turite omenyje, bet nei VSD, nei STT, nei FNTT, nei t. t. negalės prie jūsų prikibti. Nebent įžūliai nurodytumėte to vilko asmens duomenis, tos ašakos vardą ir to akmens pavadinimą. O jis, savaime suprantama, tikrai ne Puntukas...

Tokie fundamentalūs ideologiniai virsmai vyksta ne tik pas mus. Guvusis prancūzas Rasputinas (dar žinomas kaip Depardieu) pas Putiną (Raudonąjį) pasiprašė finansinio prieglobsčio, tačiau butas pabėgėliui pasiūlytas ne Kremliuje, bet Komijoje. Ir tai anaip tol ne vėlyvas kerštas už Napoleono žygį, o gudrus futuristinis Vladimiro Antrojo Didžiojo planas, kaip suvilioti turtuolius iš užsienio! Juk nykiai jų kasdienybei baisiausiai trūksta adrenalino, užtat minėtasis Gerardas, įkūnijęs Rasputiną, taip mėgsta įkaušęs 240 km/val. greičiu lakstyti su motociklu po Paryžių, o laisvu nuo filmavimų, vyndarystės ir gėrystės laiku atlieka viešas akcijas – pavyzdžiui, tarptautiniame oro uoste šlapinasi į butelį... Vyras tokiais menkais savo užmojais ir čia neprilygsta moterims, nes, pavyzdžiui, Cameron Diaz jau tris kartus banglente susilaužė nosį, o Nicole'i Kidman kraujas užverda tik tada, kai iš sraigtasparnio ji iššoka be parašiuoto... Bet motina Rusija vis dar gali su kaupu tiek vyrams, tiek moterims pasiūlyti aštrių *natūralių* pojūčių su adrenalininiais prieskoniais, kokių flegmatikai lietuviai gaus nebent žiūrėdami naują TV šou „Plikis ir Ponia“.

Bet visa tai vis tiek bus jau tik redundancijos – perteklinis daugiažodžiavimas, neteikiantis esminės informacijos, nes viskas apie visus (išskyrus piktybiškai žvairakiuojančią opoziciją) jau pasakyta, naujoji valdžia jau apdainuota optimistiniu socrealistiniu stiliumi. ■

Tiesiai iš socrealistinio rojaus
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2013. 1 (617)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius. Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Economics, Geopolitics and Worldwide Systemic Crisis. A conversation with Immanuel Wallerstein conducted by Almantas Samalavičius. Renowned social thinker, analyst of world systems and author of internationally acclaimed books provides his reflections on future developments of the world. According to Wallerstein we are experiencing not just one more economic crisis but systemic crisis that is impossible to resolve. He forecasts that essential change will occur in some twenty or forty years. It is difficult to say what new system will finally emerge, but at least two possibilities of global transformation are possible (page 2).

About selective memory, dissidence, and East Central European identity. Tomas Kavaliauskas conducts a conversation with Zygmunt Bauman, a famous classic sociologist, the author of such books as "Liquid Love", "Consuming Life", "Modernity and the Holocaust". In the conversation we find searching philosophical questions and Bauman in depth replies to questions on dissidence in East Central Europe before 1989 and after as well as on regional identity while Europe is "changing, at different speeds but inexorably, into what Hannah Arendt called "bands of mixed populations" (page 6).

Aivaras STEPUKONIS. **Translation as Cross-cultural Self-understanding.** Hermeneutical trap of Foreignness. The Lithuanian analogues of English words like desk-top, folder or file should not be treated as creation of new words but as translation of these notions. We should abstain from creating neologisms because these terms are created as a kind of bureaucratic jargon. Do we think we are good at that? So we should not attempt at inventing language but should speak in a language we know and in a language that existed long before computers came into being (page 11).

Liudvika POČIŪNIENĖ. **Where the Protection of Author's Rights Ends and a Parasitism Begins?** We live in a the period of transition when new technologies are radically changing the whole system of protection of intellectual rights even powerful corporations imagine that it is possible to avoid these changes. The ethical position of right's holder (not only author's) becomes even more important – is he or she ready to revitalize cultural milieu or is he or she inclined to promote an outdated system that gives privileges to only some to exploit the rights of an author. The daughter of famous Lithuanian writer Antanas Škėma had this choice – either to enjoy satisfaction that the novel of her father lives on stage or to get annoyed by the fact that a book that is a compulsory school reading was brought in to theatre without her will. It seems like she has failed (page 18).

About Historical Illusions and Kicking Can At the Wall. Musicologist Rūta Gaidamavičiūtė interviews composer Osvaldas Balakauskas (page 23).

Zita ČEPAITĖ. **Happy Being Thrown to the World.** The present of Jonas Mekas in London and Elsewhere. Poet and godfather of American vanguard film, a man who inspired Warhol to create films started his career in US in 1949 when he bought Bolex camera on borrowed money and began filming. This is almost a legendary tale. And Jonas Mekas is a legendary person. It is for the first time that a Lithuanian artist received such an amount of attention in London. For two months his videoinstallation is shown in one of the most popular contemporary art galleries – Serpentine (page 26).

Goda DAPŠYTĖ. **Questions Without an Addressee on the Theme of „Cathedral“.** It is natural that the new play by Oskaras Koršunovas based on Justinas Marcinkevičius "Cathedral" inspired many heated discussions inside and outside the theater. Lithuanian national drama theater claims to give space to socially important themes. But it looks like Koršunovas just exhibits his extreme respect for the author, to his actors and creates nice images for audience. The play, however fails to find answers to important questions posed by this play and reminds a "nice play of light and shadows" (page 29).

Kęstutis ŠAPOKA. **The Star of Hope.** Woodworks and Paintings of Linas Giedrimas in Arka gallery. Talent and sincerity – the combination of both is rather exceptional in the art world, no matter whether we speak about professional or primitive art. Linas Giedrimas bases his work on Christian world view not only iconographically but also in his tendency toward faith (page 33).

Jūratė STAUSKAITĖ. **Something New in the Front of Graphics?** The exhibition Graphics from Drawing to Shadow is full of „draught“ – the intentions of curators are worth supporting, audience is intrigued even angry, authors have their grudges for prize giving – to cut it short everything is as it should be (page 35).

Inga Dargužytė: "We Are Known or Unknown only Here." Artist's essay (page 41).

Bernadeta PETRAUSKYTĖ. **Poems** (page 45).

Kęstutis ŠAPOKA. **Fatal Thickness of Everyday Life.** Paintings of Aušra Barzdukaitė-Vaitkūnienė. A few years ago I heard someone wishing that the works of this artist should remain commercially unsuccessful, because they are too vital, authentic, and too good for commercial exchange. Though many people wish such „exchange“ happen the act of selling remains vulgar. Such kind of art should be destroyed every few years in order not to become banal in some collections or museums and collective memory maintains its impact (page 47).

Lilijana ŠATAVIČIŪTĖ. **Feliksas Jakubauskas: Shining.** Can cloth shine? Feliksas Jakubauskas who opened his exhibition in Arka gallery and called it „Shining“ claims so. The light that radiates from art work in recent years captured the minds of textile artist (page 49).

Kristina STANČIENĖ. **The Images of Traumatic Experience in the Works of Šelja Kamerič.** About the exhibition of Bosnia and Hercegovina artists that was shown in Vilnius CAC (page 51).

Audronė GIRDŽIAUSKAITĖ. **Images of Lithuanian Poetry in Mazūras' Theater of Metaphors.** Laureat of National Prize Vitalijus Mazūras is without any doubts the most prominent figure in Lithuanian puppet theater after Stasys Ušinskas. Unfortunately, Ušinskas could not implement his vision meanwhile Mazūras put his ideas into practice. He made the way from the theatre of imitation to the conditional one and made its language much more rich (page 55).

Edita GRUDZINSKAITĖ. **"I like to feel bloody exhaustion of stage."** A conversation with one of the most important Hungarian choreographers of contemporary dance Ferenc Feher who stages a new dance with Aura group in Kaunas (page 59).

Vasilijus SAFRONOVAS. **Did Lithuania Understand What it Means to Have Klaipėda.** Soon we will be celebrating a 90th jubilee since states of Antantė forwarded Klaipėda region to Lithuania. Klaipėda region is a historical territory that once was a part of Prussia that was parted from Germany by Versailles treaty in 1919. It is sad that we don't want to acknowledge specificity of this area, says the author (page 63).

Virgilijus ČEPAITIS. **Lithuania and Sąjūdis in Helsinki Process: Conference of ESCC in Copenhagen in 1990.** The big states of the world had a hard time in 1990 to acknowledge the fact that a Lithuanian state was reborn. However, after March 11th it was possible to think about official Lithuanian participation in European conference on security and co-operation. We received an invitation from World Community of Lithuanians chairman Vytautas Bieliauskas to come to Copenhagen – the goal of participation was to bring questions important to Lithuania and represent its interest cooperating with 35 states (page 70).

Almantas SAMALAVIČIUS. **Two Colors: Orange and Yellow.** The Culture of Theravada Buddhism in Laos. A travelogue of the author who spend some time in Laos, the city of Luang Prabang, studying its architectural and cultural legacy (page 75).

To Extend a Hand Through History. Gražina Šlavenienė interviews Ellen Cassidy, the author of the book „We Are Here: Memories of the Lithuanian Holocaust“ about her journey to Lithuania in search of lost world of litvaks (page 82).

Dalius JONKUS. **Paralels of Phenomenological and Experience of Artistic World.** Review of a book by Algis Mickūnas "Aesthetics, Art and Experience of the World. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011 (page 90).

Krescencija ŠURKUTĖ. **Redundantio.** Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 94).

Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):

Molly Scott CATO, Almantas SAMALAVIČIUS
Flourishing within limits (En) (Lt)

A conversation with green economist Molly Scott Cato.

Green economist Molly Scott Cato acknowledges the extraordinary advances that economic growth has brought. However, she insists that only by learning to flourish within limits can we hope to regain our sense of the good life.

Joshua FARLEY, Almantas SAMALAVIČIUS

Against growth (En) (Lt)

A conversation with economist Joshua Farley

Given the relation between economic production and ecological degradation, Joshua Farley is convinced that economic growth must stop. It is just a question of when. And whether cooperation will displace competition as the dominant concept in the economic paradigm.

Norman LILLEGARD, Almantas SAMALAVIČIUS

Ideology or truth? (En) (Lt)

A conversation with Norman Lillegard

In a wide-ranging discussion, Almantas Samalavicius and the philosopher Norman Lillegard consider the dangers of relativism, the crisis of education, pleonexia and the economic crisis, and whether literature should provide moral instruction.

Mark ANIELSKI, Almantas SAMALAVIČIUS

The pursuit of happiness (En) (Lt)

A conversation with economist Mark Anielski

The global debt crisis is encouraging economists and others to explore alternative ways of measuring national wealth. In conversation with Almantas Samalavicius, Mark Anielski discusses the possibility of an economic system based on wellbeing rather than unlimited growth.

Claus LEGGEWIE

Continuities denied (De) (En) (Lt)

Explaining Europe's reluctance to remember migration

Why does Europe find it so difficult to remember the facts of migration, both voluntary and forced? Reluctance to address the more noxious aspects of collective European identity impedes an engagement with migration history, argues Claus Leggewie.

James ROBERTSON, Almantas SAMALAVIČIUS

Future money (En) (Lt)

A conversation with James Robertson

Understanding the need to combine economics and ethics amounts to a "Copernican revolution", says the co-founder of the New Economics Foundation. The survival of our species depends on our making the money system work in ways that will "enable and conserve".

John B. COBB, Almantas SAMALAVIČIUS

Beyond contemporary economic thinking (En) (Lt)

A conversation with John B. Cobb

John B. Cobb, Methodist theologian and longstanding critic of the of the political-economic establishment, talks about his communitarian and ecology-based critique of neoliberalism and the potential for world religions to inform an alternative.

Tom Van IMSCHOOT

Literary perspectives: Flanders

Reality-check (Ca) (Cs) (En) (Lt)

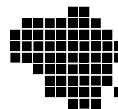
In the last decade, Flemish fiction has stepped out of the shadow of its Dutch older sister, writes Tom Van Imschoot. One discernable trend is the turn from metafiction towards various forms of realism, be it the regional, the semi-autobiographical or the "virtual".

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

SRTR fondas remia rubrikas:

**Problemos ir idėjos; Rūpesčiai ir
lūkesčiai; Nuomonės apie nuomones**
(iš dalies); **Kūryba ir kūrėjai** (iš dalies);
Istorijos puslapiai (iš dalies).

MOKSLAS • EKONOMIKA • SANGLAUDA

EUROPOS SĄJUNGA
EUROPOS SOCIALINIS FONDAS

Kuriame Lietuvos ateitį

Projektas AKIM (Aukštoji kultūra į mokyklas) finansuojamas Europos socialinio fondo pagal Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 2 prioriteto „Mokymasis visą gyvenimą“ priemonę VP1-2.2-ŠMM-10-V „Neformaliojo švietimo paslaugų plėtra“.

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešojo erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

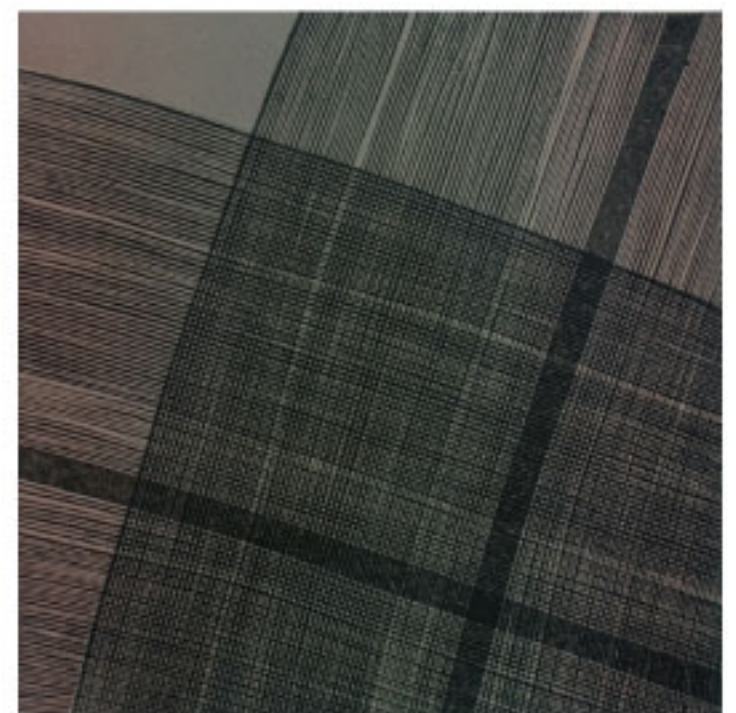
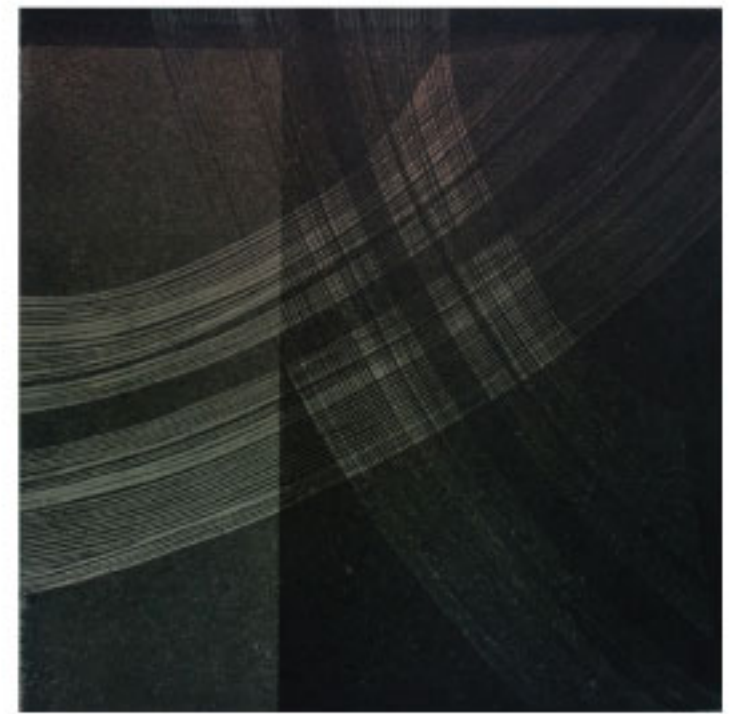
eurozine

Spaudė akcinė bendrovė Spauda, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

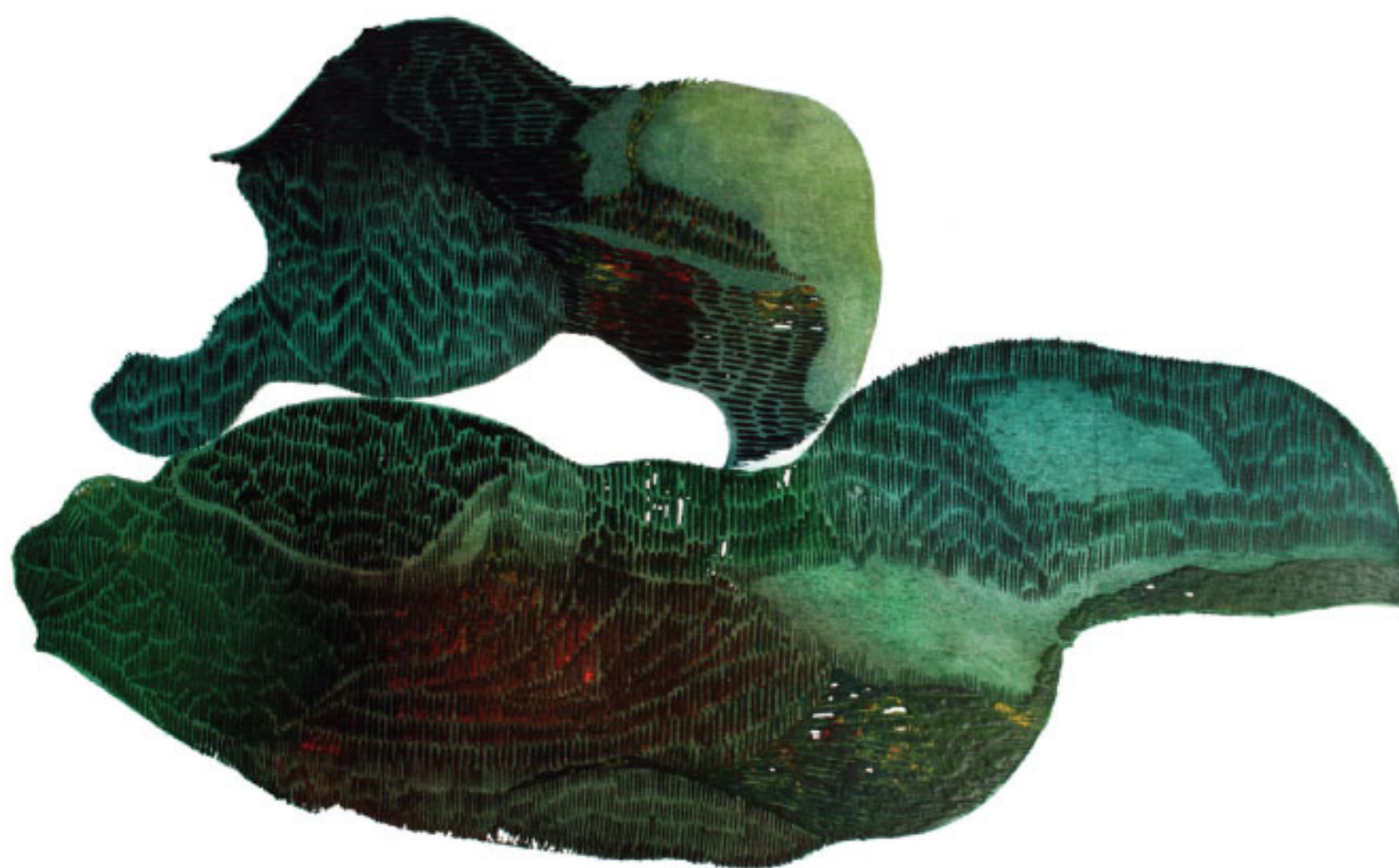
Tiražas 3200 egz.

Kaina – 4,99 Lt

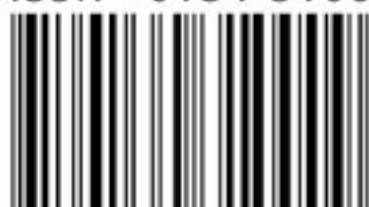

Inga DARGUŽYTĖ. Ciklas „Orbitos“. 2007. Spalvota monotipija, linoraižinis. 20X20
Viduryje (nr. 5) – iš ciklo „Karelija“. 2012. Gilioji spauda, linoraižinis. 44X45

Būta įvairių krizių. Kadaise, pamenu, teko patirti nelaimingą meilę. Šis sukrėtimas nusėdo cikle „Kilimėliai“. Buvau įsiutusi ir išliejau pyktį, raižydama statybinio kartono plokštes. Reikėjo daug fizinės jėgos, kad įveikčiau kietą paviršių, – pasakoja Inga Dargužytė. Jos esė skaitykite p. 41

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2013. Nr. 1 (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009